

КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХЕРСОНСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧИЖИК ТЕТЯНА ГРИГОРІВНА

УДК 373.3.09.015.3-057.874 “1947/1991”

ДИСЕРТАЦІЯ
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (1947-1991 рр.)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Т.Г. Чижик

Науковий керівник Кузьменко Василь Васильович, доктор педагогічних наук,
професор

Херсон – 2018

Тернопіль – 2018

АНОТАЦІЯ

Чижик Т. Г. Організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки молодших школярів (1947-1991 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2018.

У процесі становлення цивілізації фізичний розвиток і фізична підготовленість людини завжди посідали чільне місце, оскільки опосередковано визначали тривалість життя населення (через сформоване фізичне здоров'я) та економічний потенціал країни (через покращену фізичну працездатність). У мінливих умовах сьогодення, які ускладнюються соціально-економічною ситуацією в Україні, тенденцією до погіршення стану здоров'я дітей, зниженням рівня їх рухової активності в епоху постіндустріального суспільства, значення фізичної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл зростає, тому що є провідною складовою формування активної особистості, здатної до продуктивної життєдіяльності впродовж багатьох років.

Підтвердження цього знаходимо у низці державних документів – «Національній доктрині розвитку освіти» (2002) та «Національній доктрині розвитку фізичної культури та спорту» (2004), Державній програмі «Здоров'я – 2020: український вимір» (2011) та Концепції «Нова українська школа» (2016), в яких визначено пріоритети освітньої політики України, і які детермінують не лише стратегію реформування системи загальної середньої освіти, а й напрями подальшого наукового пошуку щодо забезпечення належної підготовки учнів до життя, фізичної зокрема. Актуальність названої проблеми в історичній ретроспекції засвідчують численні спроби забезпечення реалізації фізичної підготовки підростаючого покоління: на державному рівні – шляхом будівництва фізкультурних об'єктів, підтримки

дитячого спорту, створення закладів позашкільної освіти та розвитку матеріально-технічної бази загальноосвітніх шкіл, сприяння розвитку теорії фізичного виховання; на індивідуальному – через формування особистісних цінностей здорового способу життя.

Об'єктом дослідження є розвиток фізичної підготовки учнів початкової школи у теорії та практиці шкільної освіти України. Предмет дослідження: зміст та організація фізичної підготовки молодших школярів в українських початкових школах у 1947-1991 рр. Мета дослідження: на основі ретроспективного аналізу обґрунтувати засади фізичної підготовки учнів молодших класів у період 1947-1991 рр. та з'ясувати можливості використання історико-педагогічного досвіду в освітньому процесі сучасної початкової школи.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці комплексно досліджено науково-педагогічну проблему розвитку теорії та практики фізичної підготовки молодших школярів протягом 1947-1991 рр. та обґрунтовано організаційно-педагогічні засади як сукупність методологічних підходів, нормативно-правового забезпечення, цілей, змісту фізичної підготовки учнів початкової школи в ретроспективі; визначено періоди в історії розвитку теорії та практики фізичної підготовки учнів початкової школи в Україні у 1947-1991 рр. та з'ясовано їх провідні тенденції: I період – 1947-1959 рр. – повоєнне відновлення системи фізичної підготовки учнів початкової школи, яке відбувалося у два етапи: 1) 1947-1952 рр. – збереження військової спрямованості фізичної підготовки учнів будь-якого віку; 2) 1952-1958 рр. – перехід до фізичного виховання, яке було жорстко заідеологізоване; II період – 1959-1971 рр. – спортизація фізичної підготовки, яка реалізовувалась в два етапи: 1) 1959-1966 рр. – залучення школярів до занять фізичними вправами через масові змагання; 2) 1966-1971 рр. – започаткування системних зв'язків між елементами фізичної підготовки, зміст якої формувався на демократичних засадах; III період – 1971-1984 рр. –

контрреформування фізичної підготовки на базі фізкультурно-спортивного комплексу ГПО, що проходило у два етапи: 1) 1971-1979 рр. – законодавчо-нормативний; 2) роки накопичення конструктивного педагогічного досвіду з фізичної підготовки учнів, зокрема з використанням технологій спортивного тренування; IV період – 1984-1991 рр. – початок об'єднання розрізнених елементів фізичної підготовки молодших школярів у цілісну педагогічну систему; охарактеризовано цілі, завдання, зміст, форми й засоби як компоненти цілісної складноструктурованої системи фізичної підготовки учнів початкової школи з 1947 р. по 1991 р. та визначено особливості її організації (поступове збільшення кількості годин для занять з фізичної культури та запровадження факультативних занять з метою фізичного та духовного вдосконалення дитини, зміцнення зниженого наслідками війни здоров'я завдяки започаткуванню спортивно-оздоровчих таборів для дітей, формування рухового режиму на основі врахування загальних фізіологічних закономірностей розвитку дитини молодшого шкільного віку, перехід від трудового і військового через спортивно-масовий до оздоровчого пріоритету у фізичній підготовці молодших школярів); окреслено можливості реактуалізації продуктивних ідей історико-педагогічного досвіду організації фізичної підготовки учнів молодшого шкільного віку (відтворення національної специфіки спортивних і оздоровчо-рекреаційних містечок; відродження фізкультурно-спортивних комплексів, реалізація спортивно-воєнізованих та рухливих ігор). Уточнено чинники впливу на фізичну підготовку молодших школярів.

Практичне значення полягає в тому, що одержані під час наукового пошуку матеріали щодо фізичної підготовки молодших школярів відображені в розробці методичних рекомендацій з організації фізичної підготовки учнів 1-4 класів, що містять теоретичне підґрунття й практичні вправи, та були використані в навчально-виховному процесі початкової загальноосвітньої школи, системі підготовки та підвищення кваліфікації вчителів початкових класів та фізичної культури, а також для їх самоосвіти.

Ключові слова: фізична підготовка, організаційно-педагогічні засади, молодший шкільний вік, реактуалізація, спортизація, фізична підготовка молодших школярів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Чижик Т. Г. «Фізична культура» та «фізичне виховання»: проблема взаємозв'язку понять у педагогіці другої половини ХХ століття та сьогодення / Т. Г. Чижик // «Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології»: збірник наукових праць. – 2015. – № 1 (12). – С. 65-67.

2. Чижик Т. Г. Проблема визначення параметричних характеристик розвитку учнів ЗОШ / Т. Г. Чижик // «Наукові записки РДГУ»: збірник наукових праць. – 2016. – № 13(56) Частина I. – С. 48-51.

3. Чижик Т. Г. Філософсько-культурологічні витоки проблеми розвитку людини / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2016. – № 29. – С. 313-320.

4. Чижик Т. Г. Сучасні напрямки наукових досліджень в галузі фізичної культури і спорту / Т. Г. Чижик // «Педагогічні науки»: збірник наукових праць. – 2016. – № LXIX. Том 1. – С. 101-105.

5. Чижик Т. Г. Мета, завдання й особливості шкільної гігієни як фактора фізичного розвитку молодших школярів у другій половині ХХ століття / Т. Г. Чижик // «Педагогічні науки»: збірник наукових праць. – 2016. – № LXX. Том 1. – С. 27-30.

6. Чижик Т. Г. Національні витоки проблеми загальної фізичної підготовки підростаючого покоління (XVIII-XIX століття) / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2016. – № 32. – С. 304-308.

7. Кузьменко В. В. Физиологические основы физической подготовки учащихся младших классов / В. В. Кузьменко, Т. Г. Чижик // Доклады Казахской академии образования. – 2016. – № 4. – С. 23-30.

8. Чижик Т. Г. Становлення та особливості організації фізичної підготовки в загальноосвітніх школах УРСР (1917-передвоєнні роки) / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2017. – № 34. – С. 314-319.

9. Чижик Т. Г. Фізична підготовка молодших школярів у доробках вітчизняних та зарубіжних науковців 1940-60 років / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2017. – № 35. – С. 321-327.

Опубліковані праці апробаційного характеру

10. Чижик Т. Г. В. Сухомлинський про проблеми фізичної підготовки школярів / Т. Г. Чижик // Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (25 лютого 2016 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2016. – С. 153-155.

11. Чижик Т. Г. Основы физической подготовки младших школьников (1954-1985 гг.) / Т. Г. Чижик // Весняні наукові читання: матеріали II Міжнародної наукової конференції (28 квітня 2016 року, м. Київ). – Київ: Центр наукових публікацій «Велес», 2016. – С. 167-170.

12. Чижик Т. Г. Организация физической подготовки младших школьников в послевоенное время / Т. Г. Чижик // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (29-30 квітня 2016 року, м. Дніпро). – Дніпро: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. – С. 309-311.

13. Чижик Т. Г. Врачебно-педагогический контроль физической подготовки детей младшего школьного возраста во второй половине XX

столетия / Т. Г. Чижик // Педагогіка та психологія: виклики та сьогодення: збірник тез наукових робіт міжнародної науково-практичної конференції (6-7 травня 2016 р., м. Київ). – Київ: Громадська організація «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2016. – С. 9-11.

14. Чижик Т. Г. Некоторые аспекты содержания комплекса ГТО «К стартам готов» среди детей младшего школьного возраста и возможности его возрождения / Т. Г. Чижик // Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки: збірник наукових робіт міжнародної науково-практичної конференції (17-18 червня 2016 року, м. Одеса). – Одеса: Громадська організація «Південна фундація педагогіки», 2016. – С. 64-67.

15. Чижик Т. Г. Роль общеразвивающей гимнастики в физической подготовке младших школьников во второй половине XX ст. в Украине / Т. Г. Чижик // Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології: збірник тез наукових робіт міжнародної науково-практичної конференції (24-25 червня 2016 року, м. Львів). – Львів: Громадська організація «Львівська педагогічна спільнота», 2016. – С. 75-77.

16. Чижик Т. Г. Характеристика гимнастики и методика обучения гимнастическим упражнениям в комплексе ГТО (БГТО) / Т. Г. Чижик // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (29-30 червня 2016 року, м. Дніпро) / за ред. Токовенко О. С., Горбатенко В. П. – Дніпро: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. – С. 125-127.

17. Чижик Т. Г. Историчні аспекти фізичної підготовки молодших школярів в Україні / Т. Г. Чижик // Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (27 – 28 жовтня 2016 року, м. Баку – Ужгород – Дрогобич). – Баку: Національна академія наук Азербайджана, 2016. – С. 167-170.

18. Чижик Т. Г. Содержание комплексной программы физического воспитания учащихся в общеобразовательных школах Украины (1985 г.) /

Т. Г. Чижик // Стан, проблеми та перспективи педагогічних досліджень і соціальної роботи: збірник тез наукових робіт міжнародної наукової конференції (28–29 жовтня 2016 року, м. Сладковічево, Словацька Республіка). – Складковічево: Університет Данубіус, 2016. – С. 33-35.

19. Чижик Т. Г. Организационно-методические формы развития двигательных качеств у младших школьников в школах УССР / Т. Г. Чижик // Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами: матеріали II Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (18 листопада 2016 року, м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменко, Н. В. Слюсаренко, І. Я. Жорової, О. І. Данилової. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – С. 198-201.

20. Чижик Т. Г. Историчні витоки проблеми загальної фізичної підготовки підростаючого покоління (XVI-XIX ст.) / Т. Г. Чижик // «Науковий пошук молодих»: збірник статей аспірантів та магістрів. – 2017. – № 1. – С. 212-218.

21. Чижик Т. Г. Значення і особливості рухової активності в розвитку дітей молодшого шкільного віку / Т. Г. Чижик // Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (10 березня 2017 року, м. Баку – Ужгород – Дрогобич). – Баку: Національна академія наук Азербайджана, 2017. – С. 121-125.

22. Чижик Т. Г. Ретроспективний огляд з питань забезпечення рухової активності дітей молодшого шкільного віку (друга половина XX ст.) / Т. Г. Чижик // Борисфенійський симпозіум – 2017. Наука XXI століття: тенденції та перспективи: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 345-річчя Пилипа Орлика (11 жовтня 2017 року, м. Миколаїв). – м. Миколаїв: ПВНЗ «Міжнародний класичний університет імені П. Орлика», 2017. – С. 200-202.

23. Чижик Т. Г. Фізична підготовка молодших школярів / Т. Г. Чижик // Методичні рекомендації. – Херсон: Айлант, 2017. – 36с.

*Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації*

24. Чижик Т. Г. Анатомо-фізіологічний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Врахування вікових особливостей на уроках фізичної культури / Т. Г. Чижик // «Український психолого-педагогічний науковий збірник»: наукове періодичне видання. – 2016. – № 8(08). – С. 183-186.

SUMMARY

T. G. Chyzhyk. Organizational and pedagogical bases of physical training of primary school students (1947-1991). - As the manuscript.

The thesis for the degree of the candidate of pedagogical sciences on speciality 13.00.01 – the general pedagogics and history of pedagogics. – Ternopil National pedagogical university of Vladimir Gnatyuk, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2018.

In this thesis, we present complex research of organizational and pedagogical bases of physical training of primary school students from 1947 to 1991.

The historiography of the problem is outlined and the essence of the basic concepts «physical training», «physical training of primary school students», «organizational and pedagogical bases of physical training of primary school students» is determined. The periodisation in the history of the complex structured system of physical training of primary school students in Ukraine in 1947-1991 was substantiated. The external and internal reasons and main tendencies of the content reforming and organization of physical training of primary school students are determined. The possibilities of reactualization of productive experience in present were found out.

The object of the research is the development of physical training of primary school students in the school education theory and practice in Ukraine.

The subject of research is the content and organization of physical training of primary school students in Ukrainian elementary schools in 1947-1991.

The purpose of the research is to substantiate the principles of the genesis of physical training of primary school students on the basis of a retrospective analysis in the period 1947-1991 and to find out the possibilities of using historical and pedagogical experience in the educational process of a modern elementary school.

Scientific novelty and theoretical value of research is that for the first time in the national historical and pedagogical science, scientific and pedagogical problem of development of the theory and practice of physical training of primary schoolchildren in a historical retrospective are investigated in a complex as the social pedagogical phenomenon and open dynamic system; a periodisation in the history of development of system of physical training of students of elementary school in Ukraine in 1947-1991 is substantiated: I period (1947-1959) – system recovery of physical training of students of elementary school; II period (1959-1971) – a sportization of school education; III period (1971-1984) – theoretically-reforming (in terms of content and evaluation of the results of physical training) IV period (1984-1991) – formation of pedagogical system of physical training of primary school students ; the reasons (external socio-political conditions, internal educational-normative and organizational-methodical factors, constant attention of the state to providing the proper level of physical training of students), the main tendencies of the reform of the content and the organization of physical training of primary school students in the specified chronological limits (constructive changes in the development of elementary education, pedagogical science and practice of physical training, the growth of requirements for primary school teachers, the continuous improvement of forms and methods physically training students, the wavy shift of accents on tasks and functions);

The essence of the concept «organizational and pedagogical bases of physical training of primary school students» is clarified; the choice of the priority forms and means of physical training of primary school students in 1947-1991 is characterized; outlined possibilities of reactualization of productive ideas of historical and pedagogical experience of organization of physical training of pupils

of primary school age. The potential of the process of physical training of primary school students has been specified towards the formation of a coherent personality; the contribution of Ukrainian scholars, state figures and practising teachers to the development of the theory and practice of education and upbringing are defined.

The practical significance is the development of methodological recommendations for the organization of physical training of pupils of grades 1-4 containing theoretical background and practical exercises. Recommendations can be used in the educational process of the primary school, the system of preparation and advanced training of primary and secondary school teachers, as well as for their self-education.

Key words: physical training, primary school age, organizational and pedagogical principles, physical culture, physical education.

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION

Scientific works in which the main scientific results of the dissertation are published

1. Chyzhyk T. G. «Physical Culture» and «Physical Education»: the Problem of Interconnection of Concepts in the Pedagogy of the Second Half of the 20th Century and the Present / T. G. Chyzhyk // «Actual Problems of Public Administration, Pedagogy and Psychology»: Collection scientific works. – 2015. – № 1 (12). – P. 65-67.

2. Chyzhyk T. G. Problem of determination of parametric characteristics of students' development of secondary schools / T. G. Chyzhyk // «Scientific notes of RSGU»: collection of scientific works. – 2016. – № 13 (56) Part I. – P. 48-51.

3. Chyzhyk T. G. Philosophical and cultural origins of the problem of human development / T. G. Chyzhyk // Pedagogical Almanac: a collection of scientific works / Ed. t., V.V. Kuzmenko (head) – 2016. – № 29. – P. 313-320.

4. Chyzhyk T. G. Modern areas of scientific research in the field of physical culture and sports / T. G. Chyzhyk // «Pedagogical sciences»: a collection of scientific works – 2016. – №. LXIX. Volume 1. – P. 101-105.

5. Chyzhyk T. G. The purpose, tasks and features of school hygiene as a factor of physical development of primary school students in the second half of the twentieth century / T. G. Chyzhyk // «Pedagogical sciences»: a collection of scientific works – 2016. – № LXX Volume 1. – P. 27-30.

6. Chyzhyk T. G. National origins of the problem of general physical training of the younger generation (XVIII-XIX centuries) / T. G. Chyzhyk // Pedagogical almanac: collection of scientific works / Ed. team V. V. Kuzmenko (head). – 2016. – № 32. – P. 304-308.

7. Kuzmenko V. V. Physiological foundations of physical training for primary school students / V. V. Kuzmenko, T. G. Chyzhyk // Reports of the Kazakh Academy of Education. – 2016. – № 4. – P. 23-30.

8. Chyzhyk T. G. The formation of the special organization of physical training in the nongovernmental schools of URSR (1917-pre-war years) / T. G. Chyzhyk // Pedagogical Almanac: collection of scientific papers/ Ed. team V. V. Kuzmenko (head) – 2017. – № 34. – P. 314-319.

9. Chyzhyk T. G. Physical training of primary school students in the works of national and foreign scientists of 1940-1960 / T. G. Chyzhyk // Pedagogical Almanac: collection of scientific papers / Ed. team V. V. Kuzmenko (head) - 2017. – № 35. – C. 321-327.

Published approbated works

10. Chyzhyk T. G. V. Sukhomlinsky about the problems of physical training of schoolchildren / T. G. Chyzhyk // Pedagogical personalities: theory, history, educational practice: materials of the All-Ukrainian scientific and practical Internet conference (February 25, 2016, Ivano-Frankivsk region). – Ivano-Frankivsk: State Pedagogical University «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», 2016. – P. 153-155.

11. Chyzhyk T. G. Fundamentals of physical training of younger schoolchildren (1954-1985) / T. G. Chyzhyk // Spring Scientific Readings: Materials of the Second International Scientific Conference (April 28, 2016, Kyiv). – Kyiv: Center of scientific publications «Veles», 2016. – P. 167-170.
12. Chyzhyk T. G. Organization of physical training for teachers in the postwar period / T. G. Chyzhyk // Ukraine in the Humanities and Socio-Economic Dimensions: Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference (April 29-30, 2016, Dnipro River). – Dnipro: Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar, 2016. – P. 309-311.
13. Chyzhyk T. G. Medical and pedagogical control of physical training for children of the twelfth century / T. G. Chyzhyk // Pedagogics and Psychology: Challenges and Present: A Collection of Theses of Scientific Papers at the International Scientific and Practical Conference (May 6-7, 2016, Kyiv) – Kyiv: NGO «Kyiv Scientific Organization of Pedagogy and Psychology», 2016. – P. 9- 11.
14. Chyzhyk T. G. Some aspects of the content of the Civil Defense Squads complex «Starting Ready» among the children of the early school age and the possibilities for its resurgence / T. G. Chyzhyk // Research of different directions of the development of psychology and pedagogy: a collection of scientific works of the international scientific and practical conference (June 17-18, 2016, Odessa). – Odessa: NGO «Southern Foundation of Pedagogy», 2016. – P. 64-67.
15. Chyzhyk T. G. The role of calisthenics in the physical training of primary school students in the second half of the twentieth century in Ukraine / T. G. Chyzhyk // Theoretical and practical aspects of the development of modern pedagogy and psychology: a collection of scientific works of the international scientific-practical conference (June 24-25, 2016, Lviv). – Lviv: NGO «Lviv Pedagogical Community», 2016. – P. 75-77.
16. Chyzhyk T. G. Characteristics of gymnastics and the technique of its training in the Civil Defense Squads complex / T. G. Chyzhyk // Social and

humanitarian sciences and modern challenges: materials of the All-Ukrainian scientific conference (June 29-30, 2016, Dnipro) / ed. Tokovenko O. S., Gorbatenko V. P. – Dnipro: Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar, 2016. – P. 125-127.

17. Chyzhyk T. G. Historical aspects of physical training of primary school students in Ukraine / T. G. Chyzhyk // *Fundamental and Applied Research: Modern Scientific and Practical Solutions and Approaches: Materials of the International Scientific and Practical Conference (October 27-28, 2016, Baku - Uzhhorod - Drohobych)*. – Baku: National Academy of Sciences of Azerbaijan, 2016. – P. 167-170.

18. Chyzhyk T. G. Contents of the comprehensive program of physical education of pupils in Ukrainian schools (1985) / T. G. Chyzhyk // *Status, problems and perspectives of pedagogical research and social work: collection of scientific works abstracts of international scientific conference (28 -29 October, 2016, Sladkovoevo, Slovak Republic): University of Danubius, 2016*. – P. 33-35.

19. Chyzhyk T. G. Organizational-methodical forms of motor qualities development in primary school student in the USSR schools) / T. G. Chyzhyk // *Theoretical and methodological foundations of education and management of educational institutions: materials of II All-Ukrainian (with international participation) scientific - methodical conference (Nov. 18, 2016, Kherson) / ed. V. V. Kuzmenko, N. V. Slyusarenko, I. Ya. Zhorova, O. I. Danilova*. – Kherson: KVNZ «Kherson Academy of Continuing Education», 2016. – P. 198- 201.

20. Chyzhyk T. G. Retrospective review on motor activity of children of the junior school age (second half of the twentieth century) / T. G. Chyzhyk // *Borysphensky symposium - 2017. Science of the XXI century: trends and perspectives: materials of the International scientific conference - practical conference on the 345th anniversary of Pylyp Orlyk (October 11, 2017, Mykolaiv)*. – Mykolayiv: «Pilip Orlik International Classical University», 2017. – P. 200-202.

21. Chyzhyk T. G. Historical origins of the problem of general physical training of the younger generation (XVI-XIX centuries) / T. G. Chyzhyk // «Scientific search of the young»: a collection of articles of postgraduates and masters. – 2017 – № 1. – P. 212-218.

22. Chyzhyk T. G. Value and peculiarities of motor activity in the development of children of the junior school age / T. G. Chyzhyk // Fundamental and applied research: modern scientific and practical approaches: materials of the 2nd International Scientific and Practical Conference, (March 10, 2017, Baku - Uzhhorod - Drohobych). - Baku: National Academy of Sciences of Azerbaijan, 2017. – P. 121-125.

23. Chyzhyk T. G. Physical training of primary school students/ T. G. Chyzhyk // Methodical recommendations. – Kherson: Ailanthus, 2017. – 36p.

Scientific works, which additionally reflect the scientific results of the dissertation

24. Chyzhyk T. G. Anatomical-physiological development of children of elementary school age. Taking into account age-specific features at the lessons of physical education / T. G. Chyzhyk // «Ukrainian psychological and pedagogical scientific collection»: scientific periodical. – 2016 – № 8 (08). – P. 183-186.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ	28
1.1. Методологія та джерельна база дослідження	28
1.2. Історіографія проблеми	46
1.3. Періодизація розвитку фізичної підготовки учнів початкової школи України (1947-1991 рр.)	62
Висновки до першого розділу	84
Список використаних джерел у першому розділі	88
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ І ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ УРСР (1947-1971 рр.)	96
2.1. Ретроспективний огляд теорії та практики фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку	96
2.2. Формування нормативної бази фізичної підготовки учнів початкової школи в УРСР (1947-1971 рр.)	110
2.3. Фізична підготовка молодших школярів у доробках вітчизняних і зарубіжних науковців (1947- 1991)	137
Висновки до другого розділу	158
Список використаних джерел у другому розділі	162
РОЗДІЛ 3. ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ (1971-1991 рр.)	170
3.1. Фізична підготовка учнів початкової школи в умовах оновлення її структури та змісту (1971-1984 рр.)	170
3.2. Формування організаційно-методичного поля фізичної підготовки молодших школярів (1984-1991 рр.)	191
3.3. Перспективи реформування системи фізичної підготовки учнів молодших класів	205

Висновки до третього розділу	218
Список використаних джерел у третьому розділі	222
ВИСНОВКИ	229
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	234
ДОДАТКИ	270

ВСТУП

Актуальність теми. У процесі становлення цивілізації фізичний розвиток і фізична підготовленість людини завжди посідали чільне місце, оскільки опосередковано визначали тривалість життя населення (через сформоване фізичне здоров'я) та економічний потенціал країни (через покращену фізичну працездатність). У мінливих умовах сьогодення, які ускладнюються соціально-економічною ситуацією в Україні, тенденцією до погіршення стану здоров'я дітей, зниженням рівня їх рухової активності в епоху постіндустріального суспільства, значення фізичної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл зростає, тому що є провідною складовою формування активної особистості, здатної до продуктивної життєдіяльності впродовж багатьох років.

Значущість означеної проблеми підкреслюється ще й тим, що фізична підготовленість молоді до активного життя сьогодні – один із визначальних чинників подальшого розвитку України. Ця думка знаходить підтвердження у низці державних документів: «Національній доктрині розвитку освіти» (2002) та «Національній доктрині розвитку фізичної культури та спорту» (2004), Державній програмі «Здоров'я – 2020: український вимір» (2011) та Концепції «Нова українська школа» (2016), у яких визначено пріоритети освітньої політики України і які детермінують не лише стратегію реформування системи загальної середньої освіти, а й напрями подальшого наукового пошуку щодо забезпечення належної підготовки учнів до життя, фізичної зокрема. Актуальність означеної проблеми в історичній ретроспекції визначається тим, що у 1947-1991 рр. – (періоду історії, який охоплював як часи політичних криз, стагнації і гальмування розвитку суспільства, так і етапи підйому соціально-економічної сфери та суспільного життя) – відбувалися численні спроби реактуалізації фізичної підготовки підростаючого покоління: на державному рівні – шляхом будівництва фізкультурних об'єктів, підтримки дитячого спорту, створення закладів

позашкільної освіти та формування матеріально-технічної бази загальноосвітніх шкіл, сприяння розвитку теорії фізичного виховання; на індивідуальному – через формування особистісних цінностей здорового способу життя.

Вивчення педагогічної теорії та практики засвідчило, що проблеми організації та змісту фізичної підготовки учнів різних вікових категорій та різних типів навчальних закладів завжди викликали увагу науковців з історії України, педагогіки, фізкультури і спорту, медицини та інших наук. Аналіз спадщини минулого та сучасного століть надав підстави встановити, що серед широкого кола питань, які потребують додаткового наукового опрацювання, найбільш вагомими є обґрунтування форм і методів організації фізичної підготовки учнів початкової школи, оскільки молодший шкільний вік – це період адаптації до нового емоційно-розумового навантаження, зміни провідної ігрової діяльності на навчальну, балансу інтелектуальної та фізичної сфер дитини. Як показало студіювання науково-педагогічної літератури, фізична підготовка дитини не зводиться лише до вдосконалення її фізичних якостей та рухових здібностей, вона як складноструктурована система характеризує рівень розвитку тілесної організації дитини та здоров'я взагалі. Саме завдяки належній фізичній підготовці підсилюються механізми фізіологічної адаптації школяра до життя в складних природних умовах і значного емоційно-розумового навантаження. З'ясовано, що фізіологічно та педагогічно грамотно організована фізична підготовка молодших школярів надасть можливість не лише протистояти сучасній кризі у галузі «фізична культура і здоров'я», а й зберегти генофонд української нації.

Серед сучасних досліджень, що стосуються фізичної підготовки учнів початкової ланки загальноосвітньої школи, виокремлено такі:

– з проблем історії розвитку початкової освіти в Україні (О. Адаменко [1], Л. Березівська [6], О. Завадська [34], Н. Клокар [48], В. Кузьменко [56], В. Сухомлинський [97], О. Сухомлинська [95] та ін.) та внеску вчених і

педагогів окремих регіонів (О. Вацеба [17], О. Гальченко, Н. Гнесь, А. Окопний [72]);

– щодо з'ясування змісту, структури і завдань фізичного виховання учнів на різних історичних етапах (С. Бобришев [10], Т. Круцевич [55], О. Проніков [83], І. Рошчін [87], Л. Сергієнко [88], С. Філь [105], Г. Харабуга [44], О. Худолій [105], О. Цибанюк [106], Б. Шиян [115], О. Янкович [116] та ін.);

– зі встановлення фізіологічних основ та гігієни рухової активності дітей (М. Бернштейн [7], Ю. Дем'яненко [103], В. Фарфель [45], Л. Чулицька [114] та ін.);

– щодо запровадження елементів народної педагогіки у фізичне виховання учнів (Н. Деделюк [30], О. Любар [45], Є. Приступа [78], А. Цьось [107]);

– з розвитку позашкільної освіти спортивного напрямку в Україні (Л. Волков [22], М. Герц [23], Г. Деметер [31], В. Качашкін [47], С. Присяжнюк [79]).

Аналіз наукових доробок останніх десятиріч дає змогу констатувати, що значно активізувалося вивчення певних аспектів проблеми фізичної підготовки учнів початкової школи, а саме: руховий режим молодших школярів; зміст навчальних програм із фізичної культури; санітарно-гігієнічний стан і режим навчання в початковій школі; методи формування в учнів здорового способу життя; зв'язок фізичного розвитку та фізичної підготовленості молодших школярів. Проблематика педагогічних і галузевих досліджень охоплює значне коло питань, тим чи іншим чином пов'язаних із фізичною підготовкою дітей. Проте досліджень, які розкривають генезу фізичної підготовки учнів молодших класів періоду 1947-1991 рр., не виявлено.

Доцільність розгляду означеної проблеми зумовлена потребою подальшого розв'язання встановленої низки *суперечностей між*:

- визнанням суспільством і державою значущості здобутків історико-педагогічної науки другої половини ХХ ст. та недостатнім використанням конструктивного досвіду організації фізичної підготовки учнів початкової школи;
- об'єктивно зростаючим навчальним навантаженням на учнів 1-4 класів та їх фізичною неготовністю до довготривалого напруження;
- перебігом реформування початкової освіти на основі кращого національного досвіду та недостатньою кількістю історико-педагогічних досліджень з проблем змісту та організації фізичної підготовки молодших школярів.

Теоретична і практична значущість проблеми, недостатній рівень її розробки і висвітлення у вітчизняній педагогічній науці та виявлені суперечності зумовили вибір теми дослідження **«Організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки молодших школярів (1947-1991 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи є частиною дослідження комплексних науково-дослідних тем Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» «Теоретико-методологічні основи вдосконалення системи освіти та поліпшення її кадрового забезпечення» (державний реєстраційний номер 0104U010624) та «Історико-педагогічні аспекти розвитку неперервної освіти в Україні та зарубіжжі» (державний реєстраційний номер 0115U002891).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (протокол № 1 від 15.01.2015 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 29.03.2016 р.).

Об'єкт дослідження – розвиток фізичної підготовки учнів початкової школи у теорії та практиці шкільної освіти України.

Предмет дослідження – зміст та організація фізичної підготовки молодших школярів в українських початкових школах у 1947-1991 рр.

Мета дослідження – на основі ретроспективного аналізу обґрунтувати засади фізичної підготовки учнів молодших класів у період 1947-1991 рр. та з'ясувати можливості використання історико-педагогічного досвіду в освітньому процесі сучасної початкової школи.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу джерельної бази дослідити історіографію проблеми та сутність базових понять дослідження.

2. Визначити періоди розвитку теорії та практики фізичної підготовки учнів молодших класів загальноосвітніх шкіл України у 1947 – 1991 рр. та з'ясувати їх провідні тенденції.

3. Охарактеризувати цілі, завдання, зміст, форми й засоби як компоненти цілісної складноструктурованої системи фізичної підготовки учнів початкової школи з 1947 р. по 1991 р. та визначити особливості її організації.

4. Окреслити можливості реактуалізації продуктивних ідей вітчизняного досвіду організації фізичної підготовки учнів молодших класів в умовах сучасного реформування початкової освіти.

Методи дослідження: *теоретичні: пошуково-бібліографічний* – для систематизації та класифікації джерельної бази (філософської та науково-педагогічної літератури, архівних матеріалів і нормативних документів, періодики з проблеми фізичної підготовки учнів); *історико-педагогічний* – для аналізу фактів та відповідної законодавчої бази освітньої галузі визначеного періоду; *логіко-історичний та порівняльний аналіз* підходів до розв'язання означеної проблеми; *понятійно-термінологічний* – для уточнення контенту окремих педагогічних понять, категорій, термінів відповідно до предмета дослідження; *герменевтико-логічний* – для інтерпретації результатів аналізу першоджерел та узагальнених висновків представників наукової думки; *періодизації* – для вивчення генези досліджуваного феномена з 1947 р. до 1991 р.; *узагальнення* фактологічного матеріалу; *синтез* подій та явищ для виявлення тенденцій і перспектив

реформування змісту та організації фізичної підготовки молодших школярів;
емпіричні: лонгitudне вивчення освітнього процесу початкової школи для виявлення особливостей реалізації фізичної підготовки учнів молодших класів у зазначений історичний період; оприлюднення отриманих даних.

Джерельна база дисертаційної роботи складається з комплексу різновидових (монографії, дисертації, автореферати, статті, державні документи та ін.), різнопрофільних (історичні, філософські, педагогічні, фізіологічні, фізкультурні), різножанрових (наукові, науково-популярні, публіцистичні, методичні) праць другої половини ХХ – початку ХХІ ст., що висвітлюють проблеми розвитку фізичної підготовки молодших школярів у педагогічній теорії та практиці.

Фактологічний матеріал базується на документах і матеріалах офіційного характеру: матеріали архівів, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (Ф. 1, Ф. 166), Центрального державного архіву громадських об'єднань (Ф. 1, Ф. 7), Державних архівів Херсонської та Миколаївської областей, архівних фондів КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», відділу рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського; офіційні документи (закони, постанови уряду УРСР та СРСР, укази Президента та Верховної Ради, розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України, міністерські накази та нормативні акти), що регулювали діяльність початкової школи в означений період; концепції й проекти освітніх реформ та концепції розвитку галузі «здоров'я і фізична культура»; наукові публікації у вітчизняній періодиці ХХ-ХХІ ст. («Методика викладання фізичної культури і спорту», «Радянська школа», «Рідна школа», «Початкова школа»), наукових збірниках педагогічного профілю, педагогічних часописах, дидактичних джерелах (матеріали педагогічних читань і конференцій, науково-методичні розробки); вітчизняні статистичні та реферативні збірники, довідники; програми з фізичної культури та навчальні плани початкової школи досліджуваного періоду.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1947-1991 рр. Вибір *нижньої межі* зумовлений введенням нової програми з фізичної культури для початкової школи, реалізація якої передбачала створення принципово нової організації фізичної підготовки молодших школярів. *Верхня межа* – 1991 р. – збігається із закінченням періоду існування Радянського Союзу, а отже, – і нормативно-правової бази, що регулювала функціонування галузі «фізична культура і спорт» та початкової загальноосвітньої школи.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що **вперше** у вітчизняній історико-педагогічній науці:

- *комплексно досліджено* науково-педагогічну проблему розвитку теорії та практики фізичної підготовки молодших школярів протягом 1947-1991 рр. та обґрунтовано організаційно-педагогічні засади як сукупність методологічних підходів, нормативно-правового забезпечення, цілей, змісту фізичної підготовки учнів початкової школи в ретроспективі;

- *визначено* періоди в історії розвитку теорії та практики фізичної підготовки учнів початкової школи в Україні у 1947-1991 рр. та з'ясовано їх провідні тенденції: I період – 1947-1959 рр. – повоєнне відновлення системи фізичної підготовки учнів початкової школи, яке відбувалося у два етапи: 1) 1947-1952 рр. – збереження військової спрямованості фізичної підготовки учнів будь-якого віку; 2) 1952-1958 рр. – перехід до фізичного виховання, яке було жорстко заідеологізоване; II період – 1959-1971 рр. – спортизація фізичної підготовки, яка реалізовувалась в два етапи: 1) 1959-1966 рр. – залучення школярів до занять фізичними вправами через масові змагання; 2) 1966-1971 рр. – започаткування системних зв'язків між елементами фізичної підготовки, зміст якої формувався на демократичних засадах; III період – 1971-1984 рр. – контрреформування фізичної підготовки на базі фізкультурно-спортивного комплексу ГПО, що проходило у два етапи: 1) 1971-1979 рр. – законодавчо-нормативний; 2) роки накопичення конструктивного педагогічного досвіду з фізичної підготовки учнів, зокрема з використанням технологій спортивного тренування; IV період – 1984-

1991 рр. – початок об'єднання розрізаних елементів фізичної підготовки молодших школярів у цілісну педагогічну систему;

– *охарактеризовано* цілі, завдання, зміст, форми й засоби як компоненти цілісної складноструктурованої системи фізичної підготовки учнів початкової школи з 1947 р. по 1991 р. та визначено особливості її організації (поступове збільшення кількості годин для занять з фізичної культури та запровадження факультативних занять з метою фізичного та духовного вдосконалення дитини, зміцнення зниженого наслідками війни здоров'я завдяки започаткуванню спортивно-оздоровчих таборів для дітей, формування рухового режиму на основі врахування загальних фізіологічних закономірностей розвитку дитини молодшого шкільного віку, перехід від трудового і військового через спортивно-масовий до оздоровчого пріоритету у фізичній підготовці молодших школярів);

– *окреслено* можливості реактуалізації продуктивних ідей історико-педагогічного досвіду організації фізичної підготовки учнів молодшого шкільного віку (відтворення національної специфіки спортивних і оздоровчо-рекреаційних містечок; відродження фізкультурно-спортивних комплексів, реалізація спортивно-воєнізованих та рухливих ігор).

Уточнено чинники впливу на фізичну підготовку молодших школярів.

Подальшого розвитку набули питання системності організації фізичної підготовки учнів початкової школи.

До наукового обігу введено маловідомі й невідомі архівні документи, історичні факти і відомості про зміст, організацію, форми і засоби фізичної підготовки молодших школярів в Україні досліджуваного періоду, що базуються на виявлених архівних матеріалах, зокрема ДАХО в Херсоні, ф. 5127, спр. 960, 1045, 1186, 413, 822; ЦДАВО у Києві, ф. 166, спр. 937, 4799, 7638, 3060, 9224, 8729, 2240; ДАМО в Миколаєві, ф. Р-91, оп. 2., т. 3 1973-1975, т. 4 1976-1980, т. 5 1981-1983; ЦДАГОУ у Києві, ф. 1, оп. 30, спр. 1417.

Практичне значення дослідження зумовлюється тим, що одержані під час наукового пошуку матеріали щодо фізичної підготовки молодших

школярів відображені в розробці методичних рекомендацій з організації фізичної підготовки учнів 1-4 класів, що містять теоретичне підґрунття й практичні вправи, та були використані в навчально-виховному процесі початкової загальноосвітньої школи, системі підготовки та підвищення кваліфікації вчителів початкових класів та фізичної культури, а також для їх самоосвіти.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (довідка про впровадження № 01-23/1039 від 04.10.2017 р.), ПВНЗ «Міжнародний класичний університет імені П. Орлика» (довідка про впровадження № 320 від 30.08.2017 р.), Воскресенської загальноосвітньої школі I-III ступенів Вітовської районної ради Миколаївської області (довідка про впровадження № 187 від 30.08.2017 р.), Будинку дитячої та юнацької творчості Заводського району м. Миколаєва (довідка про впровадження № 11, від 04.09.2017 р.), Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження № 629 від 15.09.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі представлені в дисертації наукові результати одержані автором самостійно. У статті, що опублікована у співавторстві [144], особистий внесок здобувача полягає у здійсненні аналізу особливостей фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку з урахуванням морфо-функціональних змін в організмі дитини.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема *міжнародних*: «Педагогіка та психологія: виклики та сьогодення (Київ, 2016), «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки» (Одеса, 2016), «Весняні наукові читання» (Київ, 2016), «Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології» (Львів, 2016), «Стан, проблеми та перспективи педагогічних досліджень і соціальної роботи» (Сладковічево, Словацька Республіка, 2016), «Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-

практические решения и подходы» (Баку – Ужгород – Дрогобич, 2016, 2017), «Борисфенійський симпозіум – 2017. Наука XXI століття: тенденції та перспективи» (Миколаїв, 2017); *всеукраїнських*: «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 2016), «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпро, 2016), «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (Дніпро, 2016), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2016).

Публікації. Основний зміст дисертації відображено у 24 публікаціях, з них: 8 статей у фахових виданнях України, 1 публікація у міжнародному виданні, 2 – у науково-методичних виданнях, методичні рекомендації, 12 – у матеріалах і тезах науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (380 найменувань, з них 78 – архівні матеріали), додатків. Повний обсяг дисертації – 270 сторінок, з них 190 – основного тексту. Роботу ілюстровано 3 таблицями та 3 рисунками.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ

1.1. Методологія та джерельна база дослідження

Проведення будь-якого наукового пошуку потребує визначення його методології – структури дослідження, логіки та процедури, послідовності етапів, сукупності загальних підходів, принципів і методів. Саме методологія узагальнює перевірені широкою та довготривалою суспільно-історичною практикою раціональні форми організації діяльності людини і тому здатна виконувати керівну роль при проведенні наукового дослідження. Методологія, як «вчення про способи організації та побудови теоретичної і практичної діяльності людини» [15, с. 628], надає можливість визначити конкретні засоби наукового аналізу предмета нашого дослідження.

Отже визначимо методологічну основу та наукове підґрунтя нашого дослідження. Розглядаючи погляди професорів О. Новікова та Д. Новікова, на думку яких методологія є вченням про організацію діяльності людини (дослідника) [69, с. 20], науково-пошукову діяльність розподілимо по таких фазах: проектування – формування наукової гіпотези, технологічна фаза – перевірка гіпотези і рефлексивна фаза – оцінка отриманих результатів. На підставі цього, відамо перевагу наступній схемі методології наукового пошуку:

- 1) визначення наукового апарату і тезаурусу (базових понять) дослідження;
- 2) визначення умов, структури та особливостей науково-пошукової діяльності під час розгляду поліаспектної історико-педагогічної проблеми;
- 3) встановлення логічної послідовності нашої діяльності (об'єкт →, предмет →, мета →, завдання →, форми →, засоби →, методи →, результати);

4) окреслення історичних меж дослідження (вибір ключових подій, які вважатимемо реперними точкам початку і кінця певного часового періоду), визначення періодів та етапів.

Оскільки розгляд історико-педагогічної проблеми є складним процесом не лише змістовно (вивчення минулого), а й процесуально (багатоаспектність та багат шаровість), то і заглиблення у проблему має відбуватися поступово. Погоджуючись з поглядами групи дослідників (Е. Дніпров [74], Г. Корнетов [51], О. Новіков [69], О. Піскунов [43], та ін.), які розрізняють методологію кількох рівнів, на першому, загальнофілософському, методологію нашого дослідження представлено теорією пізнання про єдність теорії та практики; на другому, загальнонауковому, науковий пошук відтворено загальнонауковою методологією (системним і діяльним підходами до вивчення предмета дослідження як найбільш вагомими орієнтирами аналізу педагогічних явищ); на третьому, конкретнонауковому рівні, під методологією мається на увазі сукупність методів, принципів і процедур дослідження, що використовуються у певній науковій дисципліні (наприклад, педагогіці або теорії фізичної культури та спорту); на четвертому рівні методологію реалізовано через методику та техніку наукового пошуку. При цьому розуміння і тлумачення багаторівневості методологічної архітектури нашого дослідження відбувалося у певних понятійно-категоріальних фреймах (структурах, що містять певну інформацію [15]), що сприяло адекватному вирішенню завдань дослідження.

Розглядаючи методологію як підставу для організації наукової діяльності, зазначені вище автори пропонують в якості наукового підґрунтя обирати: філософсько-психологічну теорію діяльності, системний аналіз та теорію науки, зокрема гносеологію (теорію пізнання) та семіотику (вчення про знакові системи). На наш погляд, методологія фізичної підготовки молодших школярів має базуватися на контекстному аналізі сучасних освітніх парадигм, стратегій розвитку загальної середньої освіти, концепцій національного виховання. Тому на філософському рівні методологія нашого

дослідження являє собою вихідний орієнтир сутнісних ідей для проведення дослідницької діяльності в галузі гуманітарних наук. Тобто, філософське осмислення проблеми фізичної підготовки учнів передбачало узагальнення положень філософського, парадигмального і діалектичного підходів у контексті визначення провідних освітніх ідей часів другої половини ХХ століття.

Дотримуючись наведеної ієрархії, загальнонауковою основою нашого дослідження обрано загальні положення теорії пізнання та основні принципи діалектики. Теорія пізнання допомогла виявити і розкрити сутність знання про організаційно-педагогічні основи фізичної підготовки учнів молодших класів, а дотримання основних принципів діалектики – причинності, багатофакторності, загального зв'язку, системності та історизму – надало підстави не лише розглянути педагогічні явища в історичній динаміці, з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних факторів історичного розвитку, а й у частковому побачити загальне. При цьому, загальнонаукові гносеологічні принципи для історико-педагогічного дослідження вважаємо концептуально важливими, оскільки спираючись на них ми вивчали сучасний стан досліджуваного об'єкта, встановлювали етапи та перспективи його розвитку; демонстрували перетворювання його змісту у конкретних умовах певного історичного етапу. Саме дотримання названих принципів допомогло найповніше врахувати чинники, умови та причини оновлення змісту фізичної підготовки учнів молодших класів у вказаному часовому проміжку.

Окрім названих принципів, хочемо окремо зупинитися на принципі сутнісного аналізу, дотримання якого, на думку Г. Корнетова «пов'язано зі співвіднесенням у явищах, які вивчаються, загального, особливого та одиничного, проникненням у їх внутрішню структуру, розкриттям законів їх існування і функціонування умов і факторів їхнього розвитку, можливостей цілеспрямованої їх зміни. Цей принцип передбачає рух дослідницької думки від описання до пояснення, а від нього до прогнозування розвитку... явища та процесів» [51, с. 41]. Оскільки фізична підготовка учнів, за своєю

природою, є динамічним, багатофакторним і неперервним процесом, який має тенденцію до змін, то застосування цього принципу забезпечило нам можливість врахувати безперервні зміни в його розвитку.

Стратегічно важливим ми також вважаємо і вибір групи методів та процедур дослідження, тобто системи правил і принципів, на засадах яких впорядковувалася пошукова діяльність, а також шляхи і способи отримання і обробки даних. Так, на конкретнонауковому рівні методології дослідження визначався шлях досягнення мети, тобто внутрішня організація та регулювання процесу пізнання. Науковий метод при цьому ми розглядали як сукупність певних правил, прийомів і способів дій. Вдало підібраний комплекс методів забезпечив об'єктивне вивчення педагогічних явищ і можливість встановлення закономірних причинних зв'язків між фактами і подіями. Ґрунтуючись на результатах досліджень у галузі педагогіки, фізичної культури та спорту, для вивчення організаційно-педагогічних основ фізичної підготовки учнів молодших класів до комплексу наукових методів нами включено такі:

– системно-структурний, який дозволив розглядати явища історичної реальності в їх взаємозв'язку як цілісний механізм з усіма їх основними рисами, і, водночас, на основі цього простежити структурні зміни, тобто виявити їх еволюцію (метод забезпечив системність дослідження, зумовив не стільки загальність охоплення фактичного матеріалу, скільки структурну цілісність);

– діахронний (періодизація), що використовувався для визначення основних етапів розвитку початкової освіти впродовж другої половини ХХ століття, для розмежування окремих періодів та виявлення змістовних і структурних змін, які відбувалися на окремих етапах;

– порівняльно-історичний (компаративний), сутність якого полягала у зіставленні педагогічних явищ, що вивчалися (для встановлення загальних тенденцій, які відображаються по-новому в уже відомих явищах);

- ретроспективний, що застосовувався для реконструкції явищ, які відбувалися у системі початкової освіти у другій половині ХХ століття;
- проблемно-хронологічний, який використовувався для розчленування загальної проблеми дослідження на кілька часткових (досить вузьких) проблем, кожна з яких розглядалася у хронологічній послідовності;
- історико-генетичний, що слугував підставою для аналізу розвитку та послідовності розкриття функцій і механізмів фізичної підготовки учнів молодших класів, надавав можливість прослідкувати причини та характер змін, що відбувалися в процесі її історичного розвитку;
- статистичний, який використовувався для впорядкування та узагальнення фактів.

Четвертий рівень методології дослідження передбачав розробку методики його проведення, яка розумілася як певна програма-план, що визначала сукупність прийомів і способів науково-пошукової діяльності, порядок використання та інтерпретації отриманих результатів. Зважаючи на зазначену багаторівневість нашого дослідження, методика детермінувалася об'єктом, загальною методологією та групою обраних методів.

Складність предмету нашого дослідження зумовила й необхідність урізноманітнення наукових підходів до вивчення історико-педагогічної реальності, оскільки кожен з них розкриває хоча й сутнісні, але однобічні характеристики об'єкта. Ефективним було визнано комплексне застосування провідних теоретичних підходів (загальних і часткових), особливості використання яких обґрунтуємо нижче.

Отже, аналіз проблеми фізичної підготовки учнів молодших класів загальноосвітньої школи здійснювався з точки зору таких підходів: системного, хронологічного, синергетичного і діяльнісного (праксеологічного), взаємозв'язок яких створив поліпарадигмальний дискурс (сукупність фундаментальних наукових настанов та уявлень, які поділяло суспільство на певному часовому проміжку) нашого дослідження. Схарактеризуємо коротко особливості застосування кожного з них.

Вивчення наукової літератури засвідчило, що системний підхід отримав статус загальнонаукового принципу в усіх дослідженнях природи, суспільства і людини, починаючи з 70-х років ХХ століття. Нині він розглядається як основа розробки методології будь-якого наукового пошуку, вивчення педагогічних процесів та явищ зокрема і широко реалізується у сучасних доробках Л. Березівської [6], С. Гончаренка [25], В. Краєвського [54], С. Сисоєвої [89], О. Сухомлинської [95] та ін. Так, С. Гончаренко наголошує, що системний підхід у педагогіці спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину [25]. На думку С. Сисоєвої, системний підхід є основою розробки методології дослідження освітніх процесів, виявлення цілей і цінностей сучасної освіти, з'ясування основних домінант розвитку освіти, а також виокремлення інституційних компонентів сфер освіти, їх системотвірних зв'язків та чинників, які впливають на їх функціонування [89, с. 9].

Аналіз спеціалізованої літератури дозволив з'ясувати, що поняття «система» є загальнонауковим терміном, який у більшості джерел визначається як множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність, властивості і закономірності якої є інтегративними. Засновник системного підходу, філософ Людвиг Берталанфі, визначав систему як «комплекс елементів, що перебувають у взаємодії» [104]. Філософський енциклопедичний словник визначає систему як «сукупність елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність» [104, с. 610]. У словнику іноземних слів поняття «система» визначається як «порядок, зумовлений правильним розміщенням частин єдиного цілого; сукупність частин, пов'язаних загальною функцією; форма, спосіб влаштування або організація чого-небудь» [286] Отже, поняття «система» вбирає в себе суть таких понять як «порядок», «організація», «зв'язок» і перетинається з поняттям «сукупність». Саме це поняття надає можливість точно позначити цілісність об'єкта і сфокусувати на ньому

пізнання, виділити цей об'єкт із середовища і, з одного боку, – конкретизувати його, а з іншого – розглядати разом із середовищем, з підставами та умовами його існування.

Зважаючи на зазначене, *фізичну підготовку молодших школярів розглядатимемо як організований, педагогічно керований з домінуванням гри процес впливу на особистість дитини для розвитку її фізичних здатностей та якостей, формування життєво необхідних рухових умінь і навичок, зміцнення здоров'я та укріплення його резервів, що є змістовною і структурною складовою освітнього процесу початкової школи та родинного виховання.* З огляду на цільове призначення фізичної підготовки учнів початкової школи (розвиток всіх фізичних якостей в їхньому гармонійному сполученні [84]), виділимо такі структурні компоненти системи:

- мета фізичної підготовки – фізичне та духовне вдосконалення дитини як відправна точка педагогічної системи, яка детермінується вимогами суспільства до шкільної освіти;

- зміст фізичної підготовки – укріплення здоров'я, підвищення рівня працездатності, формування рухового режиму учнів – як умова їх успішної життєдіяльності та педагогічна складова системи;

- завдання фізичної підготовки – набуття знань про особливості власної тілесності та переваги здорового способу життя, формування і розвиток основних рухових умінь, постави та ходи, оволодіння механізмами корекції дій – як деталізацію мети;

- засоби, за допомогою яких реалізується фізична підготовка учнів (фізичні вправи, рухливі ігри, гігієна, загартовування тощо) – як компоненти організації фізичної підготовки;

- форми фізичної підготовки (рис. 1.1):

Рис. 1.1.

Форми фізичної підготовки (1947-1991 рр.)

Джерело: складено автором самостійно

– результат фізичної підготовки – нормований рівень здоров'я, рівень фізичного розвитку, фізичної та рухової підготовленості – як наслідок завершення навчально-виховного процесу на першій ланці загальної середньої освіти (рис. 1.2)

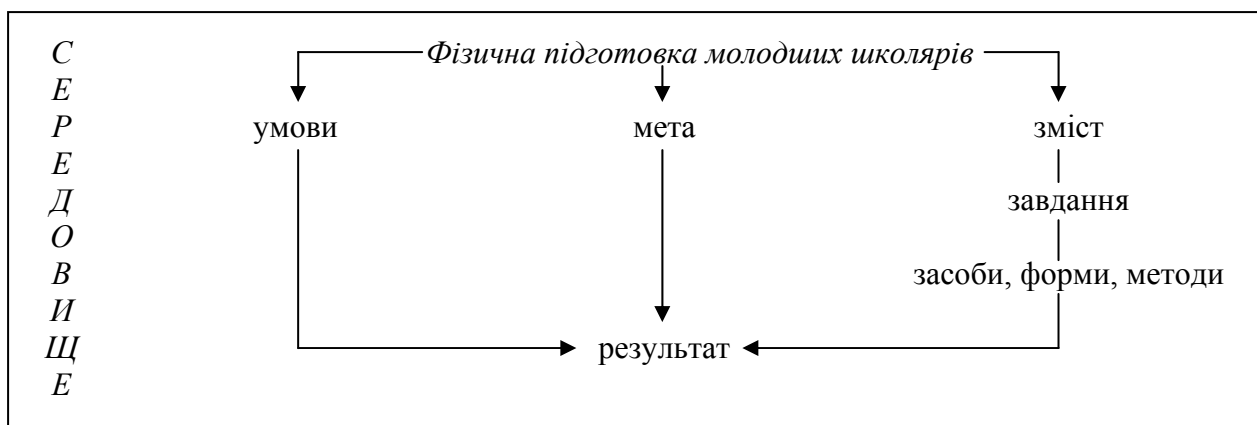

Рис. 1.2

Схема змістовно-структурних зв'язків складових поняття «фізична підготовка»

Джерело: складено автором самостійно

Всі структурні компоненти системи знаходяться в складних системоутворювальних зв'язках і взаємодіють між собою та навколишнім

середовищем через функціональні зв'язки. Ця взаємодія може відбуватися з виявленням різних сторін елементів і тому навколо кожного компонента може утворюватися певна група зв'язків. Таким чином система розвивається, змінюється її архітектура, проте зберігається системотвірний чинник - мета. Структурні елементи системи фізичної підготовки учнів молодших класів взаємодіють у певному функціональному середовищі та нормативному полі під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, зокрема штучно створених людиною (нормативно-правова база та науково-методичне підґрунтя). Упорядковуючим чинником системи фізичної підготовки учнів початкової школи виступає результат, оскільки саме він через зворотній зв'язок впливає на всю систему.

Отже, застосування системного підходу дозволило не лише визначити суть поняття «фізична підготовка учнів молодших класів», а й окреслити тезаурус нашого дослідження, який максимально охоплює поняття, що стосуються організаційно-педагогічних засад фізичної підготовки учнів молодших класів, а саме: «фізична культура», «фізичне виховання», «фізичний розвиток», «фізична досконалість», «спорт», «фізична рекреація» (рис. 1.3), а також «система фізичної підготовки учнів молодших класів», «зміст фізичної підготовки учнів молодших класів», «нормативно-правова база фізичної підготовки учнів молодших класів», «науково-методичне забезпечення фізичної підготовки учнів молодших класів», «організація фізичної підготовки учнів», «результат фізичної підготовки учнів молодших класів».

Вивчення педагогічної літератури та джерел з фізичної культури і спорту дозволило нам визначити:

– нормативну правову базу фізичної підготовки молодших школярів як сукупність офіційних документів, прийнятих відповідними урядовими органами та органами освіти;

– науково-методичне забезпечення фізичної підготовки молодших школярів як сукупність наукових, навчальних і методичних матеріалів, які

описують зміст, встановлюють структуру, детермінують результат і регламентують перебіг процесу фізичної підготовки;

– організацію фізичної підготовки молодших школярів як цільове об'єднання ресурсів і засобів для досягнення визначеної мети.

З огляду на наведені тлумачення, під *організаційно-педагогічними засадами розуміємо науково-педагогічне підґрунття (методологічні підходи, нормативне забезпечення, цілі, зміст) фізичної підготовки молодших школярів.*

Розглядати фізичну підготовку учнів молодших класів як систему нам дає підстави те, що їй притаманні всі ознаки системи, а саме:

– цілісність – будь-який реальний об'єкт є цілим внаслідок дії причинно-наслідкових, функціональних та логічних зв'язків, тому принципово неможливо зведення системи до суми якостей або простої взаємодії елементів, що її складають;

– структурність – внутрішня впорядкованість системи, яка визначає мережі зв'язків і відносин;

– відкритість – взаємозалежність системи й зовнішнього середовища - система формує і проявляє свої якості і свою цілісність у процесі взаємодії з середовищем;

– ієрархічність – кожний елемент системи у свою чергу може розглядатися як система;

– динамічність – зміни з плином часу;

– детермінізм – існування зв'язку між елементами, при якому зміна одного з них за певних умов породжує зміни інших;

– багатоваріантність опису системи (у зв'язку зі складністю системи її адекватне пізнання потребує побудови різних моделей, кожна з яких описує певний аспект системи).

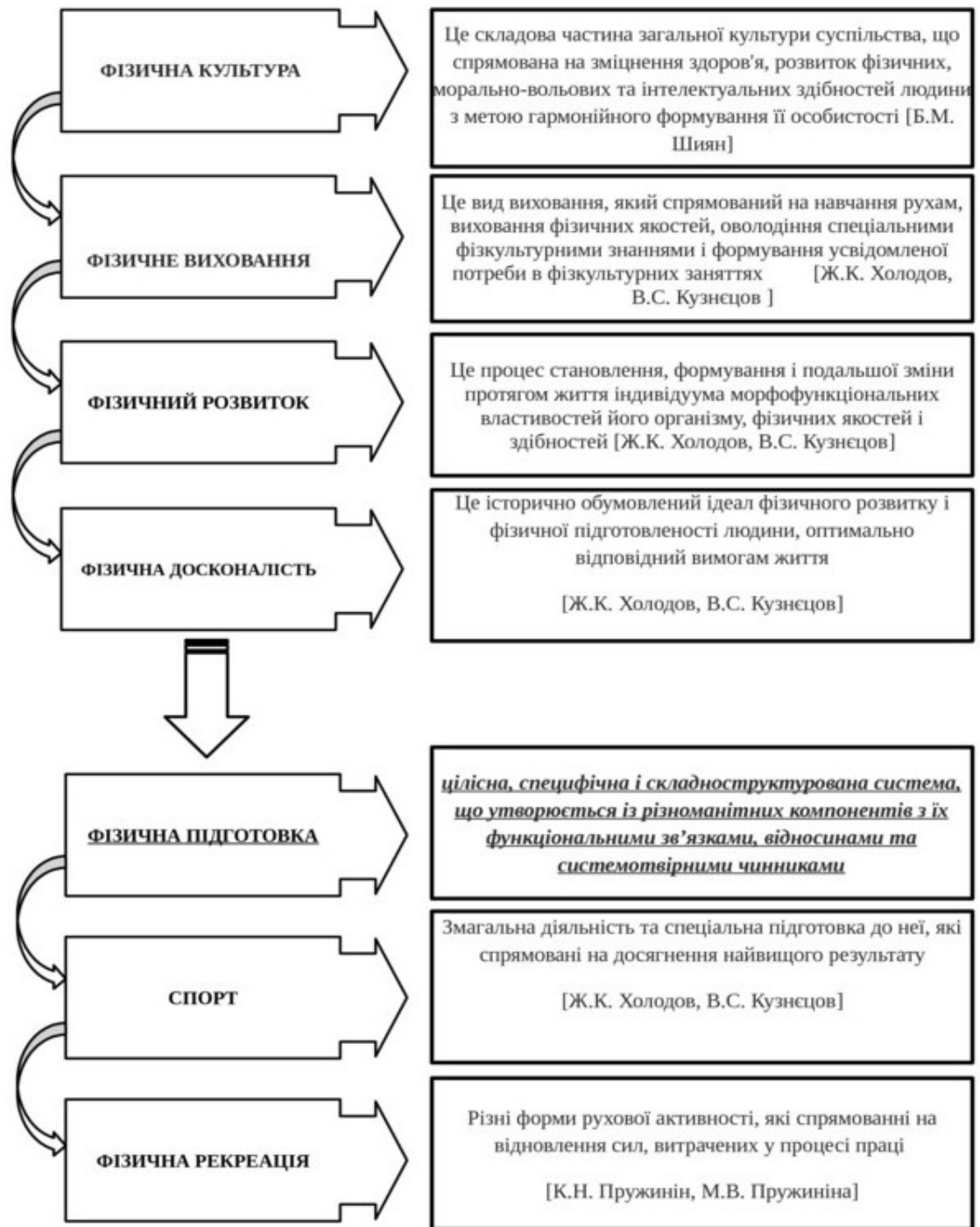

Рис 1.3

Унаочнення вертикально-горизантальних змістовних зв'язків ключових понять дослідження

Джерело: складено автором самостійно

Згідно з методологією системного підходу, фізична підготовка молодших школярів у нашому дослідженні розглядалася у межах загальної

середньої освіти в єдності із суспільно-політичними та соціально-економічними перетвореннями. При цьому, наскрізною ідеєю дослідження виступало твердження про залежність змісту та організації фізичної підготовки учнів початкової школи від системи взаємозв'язків – урядової освітньої політики, громадської думки, розвитку педагогічної науки та галузі фізичної культури та спорту. Наголосимо, що у нашому дослідженні йдеться лише про зміни у фізичній підготовці учнів молодших класів у зв'язку із трансформаціями системи шкільної освіти в Україні впродовж другої половини ХХ століття.

Побудова дослідження з урахуванням хронологічного підходу надала змогу в чіткій послідовності простежити зміни у фізичній підготовці учнів початкової школи України у різні історичні періоди проміжку 1947-1991 роки і сприяла розробці періодизації її розвитку. Цей підхід інтегровано у дослідженні в один – системно-хронологічний.

Синергетичний підхід, на наш погляд, має велику теоретико-методологічну значущість, оскільки синергетика, оперуючи терміном «біфуркація» як певним пунктом розгалуження, відкриває безліч можливих шляхів для розгляду освітніх процесів і явищ. Як засвідчує вивчення наукової літератури, застосування у педагогіці ідей синергетики розпочалося в останнє десятиліття ХХ століття, зокрема такими авторами, як І. Глазирін [24], О. Любар [45], Т. Ротерс [86], та ін. Зважаючи на всезагальність синергетичних законів, яким підпорядковуються процеси в системах різного онтологічного походження і приймаючи за вихідні положення нестабільність, нелінійність та відкритість системи фізичної підготовки учнів, синергетика дозволила нам під іншим кутом зору розглядати класичні педагогічні процеси та явища.

Слід зауважити, що й до сьогодні синергетичний підхід не отримав у педагогіці однозначного визначення. Так, О. Любар [45], аналізуючи значущість синергетики для освіти, зазначає, що вона може виступати основою «нового світобачення» або «універсальною метамовою», яка

допоможе «перекинути міст» між гуманітарним і природничими науками (у нашому випадку – між історією педагогіки та фізіологією людини). Інший науковець, І. Глазирін, вважає, що використання синергетичного підходу є доречним для аналізу педагогічної практики, оскільки системі освіти притаманний біфуркаційний механізм розвитку, в основі якого лежить процес самоорганізації, чергування хаосу та порядку [24]. Відомий науковець радянських часів Т. Ротерс, вважає, що синергетика як інтегративна, міжпредметна галузь знань, дозволяє методологічно підсилити процес формування особистості учня як суб'єкта діяльності та системним чином організувати протікання цієї діяльності [86]. З його поглядами співпадає думка сучасної дослідниці Н. Пангелової [76], яка вважає, що ситуація, що склалася в системі освіти і педагогічній науці в цілому, описується термінами синергетики, оскільки їй притаманні біфуркаційні процеси – руйнування старих структур і виникнення низки можливостей для переходу системи у нову якість. Застосування синергетичного підходу, як міждисциплінарного наукового напрямку, на думку О. Сухомлинської [94], є правомірним для історико-педагогічних досліджень, оскільки дозволяє залучити різні концепції та підходи до аналізу освітньо-виховної спрямованості педагогічних процесів.

Отже, на думку українських науковців, синергетичний підхід дозволяє акцентувати увагу на узгодженості взаємодії частин при формуванні структури як цілого, тому його варто застосовувати до вивчення системи фізичної підготовки молодших школярів, зважаючи на інтегративність, складність та суперечливість цього процесу, який відбувається під впливом багатьох чинників. Застосування синергетичного підходу до аналізу освітніх процесів у нашому дослідженні означало інтеграцію людини та світу як двох системних утворень.

Особливе місце у вивченні фізичної підготовки учнів було відведено діяльнісному (праксеологічному, від грецької «praxis» – дія) підходу, який ґрунтується на ідеї унікальності й індивідуальної самоцінності людини як

суб'єкта діяльності. У процесі дослідження ми розглядали становлення особистості учня початкової школи як суб'єкта діяльності у процесі оволодіння суспільно-історичними формами рухової активності та процесах самоорганізації своєї активності. Вивчення методологічної та психологічної літератури засвідчило, що цей підхід набув популярності наприкінці ХІХ століття.

Основна ідея застосування діяльнісного підходу у вивченні фізичної підготовки молодших школярів пов'язана не з самою руховою діяльністю як такою, а з фізичною активністю як засобом становлення та розвитку дитини. Тобто, діяльнісний підхід дозволив нам дослідити як в процесі і результаті використання форм, прийомів і засобів фізичної підготовки формується людина, яка здатна вибирати, оцінювати і конструювати рухову діяльність, що адекватна її природі, і задовольняє її потреби в саморозвитку і самореалізації.

Зазначимо, що в сучасних дослідженнях праксеологія виступає як загальна методологія, що розглядає способи діяльності з погляду їх практичних властивостей, тобто в розумінні їх ефективності. Метою педагогічної праксеології, на думку науковців, є отримання практико-орієнтованого знання про загальні принципи і способи раціональної і продуктивної педагогічної діяльності [13, 34, 61]. У нашому дослідженні враховано думку засновника праксеологічного підходу Т. Котарбінського: «щоб бути ефективною, діяльність повинна відповідати низці вимог: бути результативною, продуктивною або плідною (тобто досягати поставленої мети), «правильною» (точною, адекватною, максимально наближеною до зразка-норми), «чистою» (тобто максимально уникати непередбачених наслідків), «надійною» (прийоми діяльності тим більш надійні, чим більш об'єктивна можливість досягнення цими прийомами визначеного результату) та послідовною» [52, с. 16]. При цьому виділялися дві сторони праксеології: вона виступала як підстава для синтезу даних різних наук, що стосуються організації рухової діяльності дитини (біомеханіка, фізіологія, шкільна

гігієна) та як підстава для об'єднання в єдину систему всього, що накопичено людством у галузі організації фізичної активності. При цьому праксеологія синтезувала тільки те, що мало всезагальний характер відносно фізичної діяльності.

Спираючись на визначені нами наукові підходи дослідження, окрім загальних методів, зазначених вище, обрано часткові методи наукового пошуку. Так, історико-структурний метод (розподіл феномену минулого на складові) забезпечив розробку структури дослідження та визначення етапів розвитку системи фізичної підготовки учнів молодших класів впродовж другої половини ХХ століття; порівняльно-зіставний (встановлення регресу чи прогресу різних явищ минулого та формулювання відповідних висновків і оцінок на основі порівняння та зіставлення) – розробку періодизації, типологію змістових форм, виявлення процесуальних та змістових аспектів фізичної підготовки молодших школярів; формулювання висновків. Погоджуючись із сучасним науковцем О. Адаменко, вважаємо, що порівняльний метод «дозволяє точніше визначити хронологічні межі розвитку педагогічних ідей та вчень» [1].

Оскільки якість історико-педагогічного дослідження значною мірою залежить від його джерельної бази, яка повинна забезпечити оптимальне охоплення найбільш істотних фактів у всій їх конкретності, то при відборі джерел ми використовували такі принципи:

- первинна інформація, яку містять різні джерела, має взаємно доповнюватись, бути різноманітною та якнайповніше відображати всі аспекти предмета дослідження;

- дані, які містяться у відібраних джерелах, мають забезпечувати надійність отриманої первинної інформації, тобто вони повинні надавати повну і достовірну інформацію;

- джерела мають надавати можливість оптимального охоплення найбільш історичних фактів.

Джерела, які було використано в ході дослідження, ми розподілили на три групи. Перша група – це архівні документи, в яких представлено матеріали Міністерства народної освіти СРСР та УРСР, річні звіти шкіл, циркуляри Вищої ради фізичної культури (ВРФК) та відділів народної освіти, навчальні плани і програми з фізичної культури; друга група – це історико-педагогічні дослідження, присвячені загальним питанням розвитку педагогічної науки, розвитку теорії фізичної культури та спорту, теорії виховання, персоналіям видатних педагогів і філософів, фізіологів і державних діячів, причетних до визначення змісту та організації фізичної підготовки учнів початкової школи; третя група – це першоджерела, автентичні матеріали – статті, брошури, книги та дисертації, надруковані та захищені українськими авторами в досліджуваній нами період.

Першу групу джерел складала матеріали: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ в Києві) (Ф.1, Ф.166); Державного архіву Херсонської області, зокрема його фонди 31, 73, 239, 267, 280, 1138, 1187, 1682, 1689, 1908, 1948, 2372, 2577; документи Державного архіву Миколаївської області, фонди 90, 92, 203, 820, 1434, 1493, 1639, 1964, 2786, 3858. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ у Києві) (Ф. 1).

До другої групи джерел ми віднесли праці:

– О. Адаменко [1], Л. Березівської [6], М. Гриценка [27], В. Кравця [53], С. Сірополка [90], О. Сухомлинської [94], С. Філя [105] та ін., у яких розглядалися загальні питання історії розвитку української системи освіти та фізичного виховання, персоналії українських педагогів другої половини ХХ століття;

– В. Бальсевича [102], В. Белиновича [5], Н. Деделюк [30], В. Качашкіна [47], Т. Круцевич [55], Л. Матвєєва [62], Б. Шияна [115] та ін., що розкривають окремі питання змісту фізичної підготовки учнів українських шкіл у різні історичні періоди;

– М. Бернштейна [7], В. Завадський [38], А. Маркосян [60], Г. Попов [77] та ін., у яких розглядалися питання фізіології та шкільної гігієни щодо фізичної підготовки молодших школярів.

Третю групу джерел утворили монографії, дисертації, статті в науково-педагогічних журналах, наукові записки академічних установ, збірники наукових праць, матеріали наукових конференцій, звіти Академії педагогічних наук України та інші документи, видані в другій половині ХХ століття. Було використано матеріали фондів Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. Вернадського, універсальних наукових бібліотек Херсонської та Миколаївської областей.

Оскільки фундаментом написання історико-педагогічних дисертацій виступає джерельна база (сукупність опублікованих та неопублікованих джерел), ми використали підхід, який останнім часом набув популярності в історичній науці – наукової джерелознавчої критики. Погоджуючись із сучасними науковцями вважаємо, що абсолютно всі джерела, навіть нормативно-правові акти, мають зазнавати наукової критики. Для аналізу документів (постанови, інструктивно-методичні листи, розпорядження, накази тощо) було використано кілька груп методів, основними серед яких обрано загальнонаукові – аналіз, синтез, порівняння, хронологія. При цьому розрізнялися два аспекти: аналітичний (сукупність обов'язкових елементів: визначення зовнішніх особливостей історичної пам'ятки, доведення її автентичності (справжності)); прочитання тексту джерела; установлення часу, місця, авторства, обставин і мотивів походження; тлумачення (інтерпретація) тексту; визначення вірогідності джерела, його надійності, наукової значущості та синтетичний (формування такого комплексу джерел на основі критичного аналізу надасть можливість отримати сукупність науково перевірених фактів з досліджуваної проблеми, критику).

При аналізі джерел було використано метод головного масиву (не маючи можливості вивчити абсолютно всі документи з проблеми дослідження, ми намагалися проаналізувати якомога більшу їх частину), а

також вибірковий метод, коли аналізувалася так звана вибіркова сукупність джерел, сформована за певними правилами. Використання цих методів дозволило зробити достовірні висновки стосовно організаційно-педагогічних основ фізичної підготовки молодших школярів.

У процесі дослідження було опрацьовано як «первинні», так і «вторинні» матеріали, що містилися у періодиці. До первинних ми віднесли статті, інформаційні повідомлення про історичні події тощо; вторинні матеріали – це огляди літератури, рецензії, анотації, тематична бібліографія тощо. Аналіз змісту цих матеріалів надав змогу отримати інформацію про те, на яких проблемах у той чи інший період часу концентрувалася увага педагогів-науковців і практиків, як здійснювалися наукові дослідження і як їх результати впливали на педагогічну практику щодо фізичної підготовки учнів початкової школи.

Загалом у ході дослідження було проаналізовано більше 20 монографій, понад 100 статей та 30 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата або доктора педагогічних наук за спеціальностями «Загальна педагогіка та історія педагогіки», «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення», «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни», «Теорія та методика професійної освіти», «Теорія і методика фізичного виховання і спортивного тренування».

Отже, вивчивши різні підходи до здійснення історико-педагогічного дослідження, в основу нашого наукового пошуку було покладено наступний логіко-структурний алгоритм аналізу фізичної підготовки молодших школярів.

1. Встановлення причин оновлення змісту фізичної підготовки молодших школярів в їх взаємозалежності та взаємозв'язку: суспільно-політичні (забезпечення існування системи суспільного устрою; характер та зміст державної політики, зокрема освітньої; взаємодія педагогічної громадськості з інститутами влади; зміст національної державної політики, потреби особистості і суспільства, стан шкільної освіти).

2. З'ясування принципів (ключових ідей) і напрямів оновлення системи фізичної підготовки учнів молодших класів.

3. Виокремлення організаційних аспектів: хід, або перебіг (етапи) освітніх реформ, що спричинили оновлення змісту та структури фізичної підготовки учнів молодших класів; механізми та засоби їх реалізації.

4. Узагальнення ідей вітчизняних науковців і радянських дослідників щодо вдосконалення системи фізичної підготовки учнів початкової школи.

5. Встановлення змісту та методів оцінювання результатів фізичної підготовки учнів початкової школи.

6. Окреслення наслідків – позитивного і негативного досвіду; закономірностей, які слід враховувати надалі та помилок, які не варто повторювати.

1.2. Історіографія проблеми

Загальновідомим є факт, що історіографія конкретної проблеми дає змогу визначити ступінь її розробленості та встановити наукову новизну дослідження. Тому у цьому параграфі спробуємо узагальнити історіографічні надбання щодо розвитку фізичної підготовки молодших школярів у 1947-1991 рр. науковців означеного періоду та сучасності. Оскільки впродовж ХХ та на початку ХХІ століття зміст і форми фізичної підготовки учнів молодших класів були предметом дослідження не лише в галузі історії України та педагогіки, історіографію названої проблеми узагальнимо за такими двома групами: історико-педагогічна історіографія та історіографія інших наук (медицина, фізіологія, шкільна гігієна, фізична культура і спорт). При цьому відмітимо, що вчені різних наукових сфер, педагоги та керівники освітніх структур різного рівня оприлюднювали наукові праці, котрі ми розглядали як складові джерельної бази дослідження і в цей же час визначали їх як історіографічні джерела.

Аналіз авторських доробок засвідчив, що першими українськими історико-педагогічними розвідками, що були присвячені проблемам фізичної підготовки дітей та молоді, сучасні науковці зазвичай називають праці І. Боберського «Рухові забави та ігри» (1904), Т. Франка «Історія і теорія руханки» (1923) та «Руханкова справа на Вел[икій] Україні» (1924 р.), Л. Чалова-Шимана «Короткий нарис історії фізичної культури» (1926 р.), М. Семашка «Шляхи радянської фізичної культури» (1926 р.), В. Гориневського «Пройдений шлях з наукової фізкультури...» (1928 р.). Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що обсяг кожного з цих матеріалів, їх зміст є виключно важливим для розуміння витоків і шляхів розвитку української системи фізичної підготовки дітей різного віку.

З огляду на предмет нашого дослідження, вважаємо за необхідне віднести до цього переліку й перші підручники: «Педагогіка. Том другий. Молодший шкільний вік» та «Короткий нарис історії педагогіки» професора О. Пінкевіча (1930 р.) , «Нариси з історії фізичної культури» (1938 р.) професора Є. Петрова та першу колективну працю часів СРСР авторів С. Сініцина та А. Грачова «Нариси з історії фізичної культури» (1938 р.), в яких, окрім аналізу фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку (7-9 років) в античному світі (Греція Рим, Спарта, Афіни) та європейських країнах, наведено відомості про місце та значення елементів фізичної культури у побуті українців, а також описано особливості фізичної підготовки учнів навчальних закладів того часу, під час уроків зокрема. Важливі відомості для нашого дослідження містить і доробок фахівця зі шкільної гігієни, доктора медичних наук Є. Зеліксона «Нариси з історії фізичної культури в СРСР: від скасування кріпосного права до Великої жовтневої революції (1861-1917)» (1940 р.), в якому в першому розділі викладено нові факти, висновки та узагальнення щодо традицій фізичного виховання дореволюційної Росії [36]. І хоча названі вище праці за часом видання виходять за межі означеного нами історичного періоду, в них наведена важлива і корисна інформація щодо витоків української системи

фізичної підготовки учнів і тому їх також було проаналізовано і включено до джерельної бази дослідження.

Змістовний аналіз джерельної бази радянських часів дозволяє серед найбільш значущих монографій післявоєнного періоду виокремити такі: М. Новосьолова, С. Сініцина та Г. Харабуги «Історія фізичної культури народів СРСР» (1953 р.), що містила значні за обсягом і змістом розділи «Фізична культура в період Київської держави», «Деякі відомості про військово-фізичну підготовку скіфів і сарматів» та «Фізичне виховання українського та інших народів, які входили до складу російської централізованої держави»; Г. Ващенко «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру» (1956 р.), в якій досліджено системи фізичного виховання, що їх «виробили культурні народи старого й нового часу»; Г. Глязера «Дослідники людського тіла від Гіппократа до Павлова» (1956 р.), де розкрито значення фізіологічних чинників – правильного харчування та дихання для фізичного розвитку дитини; В. Видріна та ін. «Історія фізичної культури і фізичної підготовки армій» (1958 р.), в якій висвітлено основи загальної та прикладної фізичної підготовки хлопчаків; В. Столбова та І. Чудінова «Історія фізичної культури» (1962 р.), де зроблено наголос на виховному та освітньому значенні фізичної культури; оглядово-аналітична праця «Фізична культура і спорт в СРСР» за редакцією Ф. Самоукова, В. Столбова, М. Торопова (1967 р.), в якій підкреслено ідеологічну спрямованість фізичного виховання у радянському союзі; М. Пономарьова «Виникнення і первісний розвиток фізичного виховання» (1970 р.), в якій звернено увагу на фізичну підготовку дитлахів у скіфів, сарматів та стародавніх слов'ян [2; 3; 17; 18; 27; 44].

Слід відзначити, що зазначені та більшість інших наукових праць 50-70-х років ХХ століття були дуже заідеологізовані, містили суб'єктивну критику західних систем фізичної підготовки, а для радянського підростаючого покоління трактували її у ракурсі «фізична підготовка як частина бойової підготовки революційних загонів» або «фізична підготовка

як результат боротьби нових ідей зі старими» [37]. Названі дослідники розглядали лише один аспект проблеми – загально-історичний і майже не приділяли уваги специфічним для історії фізичної підготовки питанням – розвитку її сутності та змісту, засобам, методам і формам організації відповідно до індивідуальних потреб учнів та тих завдань, які висувалися у певний період розвитку суспільства. Звертаємо увагу на те, що переважна більшість монографій видавалася у Москві і підлягала жорсткій цензурі, особливо щодо розгляду національних систем фізичної підготовки учнів.

На жаль, безповоротно втрачені численні доробки репресованих В.Бляха, Є. Зеліксона, Г. Іттїна, Г. Шахвердова та інших науковців, які виступали за інтеграцію історії фізичної культури та історії педагогіки. Разом з цим, до 1980 року історико-педагогічна спадщина поповнилася доробками провідних радянських істориків та теоретиків фізичної культури В. Видріна, М. Пономарьова, С. Сініцина, В. Столбова, В. Столярова, О. Суніки, М.Торогова та ін., праці яких й сьогодні складають науковий інтерес і є найбільш цитованими у дослідженнях сучасних теоретиків фізичної культури та істориків педагогіки.

Корисними для нашого дослідження виявилися оглядово-аналітичні монографії 1980-х років Г. Деметера та В. Горбунова «70 років радянського спорту: люди, події, факти» (1987 р.) та Г. Деметера «Фізична культура в соціалістичному суспільстві» (1987 р.), з яких отримано багато відомостей про історичні події та факти, що мали місце в радянському періоді розвитку фізичної підготовки учнів, молодшого шкільного віку зокрема [31; 32]. Зауважимо, що з настанням у СРСР часів гласності розширюється перелік видавництв, які друкують різнопланові наукові доробки, з історії фізичного виховання учнів зокрема. Наприклад, монографія українського науковця Б. Трофим'яка «Фізична культура і спорт в Українській РСР» (1987 р.), в якій висвітлено становлення й розвиток фізичної підготовки молоді на Західній Україні й розглянуто зміст фізичної підготовки у

спортивно-гімнастичних та військово цивільних спортивних клубах і товариствах дореволюційного періоду, була надрукована у Києві [100].

Як засвідчує вивчення джерельного масиву часів незалежності, останні двадцять п'ять років відбувається бурхливе вивчення історії країни взагалі, регіональної та галузевої зокрема. У науковому обігу з'являються нові факти та персоналії з відкритих до доступу архівів, нового сенсу та ракурсу набувають раніше відомі події. Одними з перших монографій українських авторів нової України можна назвати «Народна фізична культура українців» (1995 р.) та «Українські народні рухливі ігри, розваги та забави: методологія, теорія і практика» Є. Приступи (1999 р.) висвітлено етнопедагогічні аспекти становлення й розвитку українських народних рухливих ігор, розваг і забав, що сьогодні застосовуються у дитячих закладах і початкових школах. Заслуговує на увагу думка автора про чинники, які він визначає як сприятливі для розвитку системи фізичної підготовки дітей: антропологічні, соціальні та природні; культурні, економічні та політичні впливи інших народів, через які відбулося запозичення засобів фізичного виховання. Наголосимо, що в цій праці, в одній з перших, йшлося про інтеграцію багатьох фізичних вправ із західних систем до української системи фізичної підготовки дітей [78].

У монографії «Традиції фізичного виховання в Київській Русі» (2004 р.) Н. Деделюк та А. Цьося вказано на теоретико-методичні засади, світоглядні аспекти та закономірності функціонування фізичного виховання у Київській Русі, описано засоби (народні ігри, танці, розваги, боротьба, вправи з предметами, засобами пересування тощо) та форми (народно-побутові, релігійно-культурні, військово-фізичні, змагальні) фізичного виховання дітей. Авторами у межах системи фізичного виховання розкрито зміст фізичної підготовки учнів, доведено її освітнє значення і запропоновано шляхи впровадження у навчально-виховний процес сучасної школи (під час фізкультурно-оздоровчих заходів та у позакласній роботі) [30].

Корисною у ракурсі нашого дослідження виявилася інформація, наведена у монографії «Актуальні проблеми теорії і методики фізичного виховання» (2005 р.) В. Арєф'єва [4] про якісні показники фізичних здібностей учнів, витоки їх сучасного тлумачення. Особливий інтерес викликав авторський аналіз змісту та методики фізичної підготовки дітей, який представлено через систему фізичних вправ. Особливу значущість має монографія «Особливості методики розвитку фізичних якостей учнів початкових класів загальноосвітньої школи» С. Присяжнюка (2014 р.), оскільки це видання за змістом перекликається з предметом нашого дослідження [79].

У колективній монографії «Система фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі та України» (XVI - початок XXI століття): порівняльний аналіз» Е. Вільчковського, В. Пасічника, А. Цьося, Б. Шияна (2016 р.) визначено особливості, тенденції та напрями еволюції системи фізичного виховання дітей в Польщі та Україні від XVI ст. до наших днів. Представлено дуже цікавий цілісний аналіз, узагальнення й порівняння в історичному плані багаторічного досвіду становлення та розвитку національної системи фізичного виховання.

Особливий інтерес мають наведені у монографії відомості про становлення системи фізичного виховання дітей після Другої світової війни, про основні тенденції розвитку системи фізичного виховання українських школярів у 1945-1960-х рр., а також про внесок у цю справу визначних педагогів та науковців того часу. Логічним продовженням викладених вище історичних аспектів становлення сучасної національної системи фізичного виховання є слухна думка авторів про те, що фізичний розвиток і фізична підготовленість дітей – найбільш об'єктивні показники, що характеризують й рівень здоров'я учнів [21].

Підсумовуючи огляд зазначених монографій другої половини XX - початку XXI століть можна сказати, що об'єднуючим фактором для них виступає наявність історико-педагогічних відомостей про зміну у часі

організаційно-педагогічних засад фізичної підготовки учнів, молодшого шкільного віку зокрема, залежно від суспільного замовлення та державного устрою, спільним також є факт їх написання за результатами дисертаційних досліджень, а отже, – вагоме наукове підґрунтя.

Переходячи до аналізу навчальних і навчально-методичних посібників з фізичної культури та фізичного виховання учнів відзначимо, що серед їх значної кількості було відібрано ті, що відповідали за контекстним аналізом запитам «фізична підготовка учнів» та «історія фізичної культури / фізичного виховання».

З огляду на важливість і цитованість, серед перших післявоєнних видань можна відмітити два навчальних посібника – «Історія фізичної культури» за редакцією Ф. Самоукова (1956 р.) [42] та «Проблеми історії фізичної культури» Н. Новоселова (1963 р.), де вперше представлено систематизовану інформацію про виникнення і зміст фізичного виховання дітей на ранніх стадіях розвитку суспільства [3]. Цікавим з точки зору педагогічних засад фізичної підготовки учнів можна назвати посібник «Про закони та закономірності у фізичному вихованні» М. Оробинського (1963 р.), в якому описано біологічні та фізіологічні закономірності зростання та розвитку дитячого організму крізь призму педагогіки. Фактологічні відомості щодо виникнення й становлення системи фізичної підготовки дітей у межах системи їх фізичного виховання знаходимо й у посібниках «Історія фізичної культури» за редакцією Ф. Самоукова, Н. Торопова, Г. Харабуги та І. Чудинова (1964 р.), «Історія фізичної культури» В. Столбова й І. Чудинова (1970 р.) та «Історія фізичної культури» В. Столбова (1975 р.) [93].

Серед посібників періоду незалежної України на наш огляд уваги заслуговують наступні. По-перше, «Фізичне виховання в школі» за редакцією В. Ареф'єва та В. Столітенка (1997 р.), в якому висвітлено питання виховання молодших школярів на уроках фізичної культури, наведено короткі відомості з основ фізичної культури, особливості навчання рухів відповідно до базової програми з фізичної культури в школі та інших

регламентуючих документів. Особливий інтерес для нас представляє опис розвитку рухових якостей з урахуванням хронологічного та біологічного віку учнів, а також схеми написання документів планування навчальної роботи з фізичної культури [101].

Корисні відомості містить посібник В. Ареф'єва «Сучасні стандарти фізичного розвитку школярів» (1999 р.), зокрема про перелік характеристик стану організму школярів, методики визначення параметрів фізичного розвитку дітей різного віку та стану здоров'я науковець вказав на вплив фізичних вправ на динаміку фізичного розвитку та рівень фізичної підготовленості учнів [4]. Цікавий фактологічний матеріал отримуємо з посібника «Історія фізичної культури» С. Філя, О. Худолія, Г. Малки (2003 р.). Автори розкрили особливості розвитку фізичної культури в кожній соціально-економічній формації і загалом – від виникнення суспільства до сьогодення [105]. У посібнику «Фізична культура і спорт в цивілізаціях і епохах» В. Лабскіра, А. Любієва та ін. (2003 р.) читаємо про закономірності, взаємозв'язки та тенденції у розвитку фізичної підготовки підростаючого покоління, а також суперечності історичного процесу в аспектах фізичного виховання [57].

Нашу увагу привернули такі аспекти історії фізичної культури, а отже, і фізичної підготовки учнів, які відзначили названі вище дослідники: місце фізичних вправ у житті різних народів, спільні риси та відмінності систем фізичної підготовки різних країн; використання засобів фізкультури для виховання дітей, у лікувальних цілях та обрядах; розвиток видів фізичних вправ та методик фізичної підготовки; соціальна практика фізичної підготовки (ігри і змагання, системи оздоровлення).

Цікавим вважаємо й відомості навчального посібника «Методика фізичного виховання учнів 1-11 класів» за редакцією М. Зубалія (2012 р.), в якому розкрито процеси становлення і розвитку змісту навчального матеріала шкільного предмета «фізична культура», описано методику фізичного виховання учнів початкових класів, вказано на вікові особливості

розвитку фізичних якостей [65]. Багато корисної інформації отримано з посібника «Теорія і методика фізичного виховання (загальні основи теорії і методики фізичного виховання)» Т. Круцевич (2012 р.), де авторка, із посиланням на доробки інших науковців, наводить відомості про джерела та етапи розвитку теорії фізичного виховання, класифікацію та походження різних фізичних вправ [98].

Отже, аналіз опрацьованих посібників надав підстави для висновку про те, що їх зміст перетинається із змістом зазначених вище монографій. Проте матеріал в них викладено дещо в інший спосіб і має більш описово-пояснювальний, а не аргументово-доказовий характер.

У процесі вивчення джерельного масиву дослідження нашу увагу привернули й інші важливі видання – бібліографічні покажчики, щорічники та матеріали наукових конгресів і конференцій. Так, було проаналізовано зміст «Українського археографічного щорічника» – видання, заснованого у 1926 році й відновленого у 1992, зокрема таких рубрик, як: «археографія, джерелознавство», «історичні статті», «публікації джерел», що охоплювали період від початку XIX ст. до наших днів [9]. Вивчено науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Бібліографічні посібники з історії України та архів довідники (1991-2010 рр.)» (2011 р.), який є друкованим варіантом автоматизованої бази даних про комплекс вторинних документів, що ознайомлює з друкованими доробками вітчизняної історичної науки, галузі історія педагогіки та історія фізичної культури зокрема [9]. Під час дослідження було проаналізовано й іншу значущу працю – Альманах 1894-1994, видану у Львові у 1996 році, зокрема – «Сокіл-Батько: руханкове товариство у Львові» та альманах «Спортивне товариство Україна: до 80-річчя заснування» (1991 р.) [91; 93].

Проаналізовано і зміст покажчика книг з фізичного виховання і спорту в Україні «Український спорт: (1922-1941)», укладач: О. Вацеба (2002 р.) та «Бібліографічного огляду дисертаційних досліджень з історії вітчизняної фізичної культури і спорту», укладач – О. Вацеба (2008 р.). Відмітимо, що

авторка цих видань, здійснюючи бібліографічний аналіз наукових досліджень у царині фізичного виховання та спорту, відмічає, що це відносно «новий напрям дослідницького пошуку в історії фізичної культури, особливо дисертаційних робіт, присвячених історії фізкультурно-спортивного руху» [17].

Відомості про джерелознавчу базу отримано й у процесі вивчення бібліографічних покажчиків укладача І. Свістельник «Історія фізичної культури» (2003 р.), «Традиції української фізичної культури» (2009 р.), в якій авторка представила друковані джерела бібліотеки Львівського державного університету фізичної культури; «Періодичні та продовжувані видання з фізичної культури та спорту» (2013 р.), «Оздоровча рухова активність» (2014 р.), в якому позначені праці науковців, що досліджують відповідні проблеми та «Автореферати дисертацій галузі фізичної культури і спорту» (2015 р.) [9].

Корисними для нашого дослідження вважаємо окремі статті, зокрема у журналах «Теория и практика физической культуры» і «Початкова освіта» та виступи науковців, громадських і державних діячів на науково-практичних конференціях і конгресах, присвячених проблемам фізичного виховання та фізичної підготовки учнів. Більш детальний огляд таких матеріалів наведено у наступному параграфі дисертації.

Відбір дисертаційних досліджень також проводився шляхом контент-аналізу за ключовими поняттями «фізична підготовка», «фізичне виховання», «фізична культура» та «молодші школярі» або «учні початкових класів». Загалом було проаналізовано понад ста наукових праць радянського та сучасного періодів.

Вивчення джерельного масиву засвідчило, що перші дисертації з історії фізичної культури були захищені ще до Другої світової війни (А. Грачев, 1936 і Ю. Куняєв, 1940). У післявоєнні роки активно захищаються кандидатські дисертації, присвячені вивченню історії фізичної культури та становленню національних систем фізичного виховання окремих народів,

українців зокрема, та республік СРСР (Литви, Грузії, Абхазії, Азербайджану, Узбекистану і т.д.). Для цих праць характерним виступає позитивістська концепція у висвітленні історії фізичної культури у формі накопичення фактологічного матеріалу, тобто чи не єдиною їх перевагою виступає інформативність. Об'єднуючою рисою цих досліджень є прагнення розділити фізичні вправи та інші засоби фізичної підготовки дітей на загальнонародні та національні, що й виступає предметом досліджень, та наведення практики їх використання у різні історичні періоди. Слід сказати, що якихось узагальнюючих висновків чи нововведень до наукової термінології у цих працях не спостерігається, а захист відбувався переважно у Москві.

У цьому часовому проміжку відмітимо дисертації, присвячені розгляду проблем фізичного виховання в Україні: колишнього голови Комітету у справах фізичної культури і спорту РНК УРСР М. Бунчука «Основні етапи розвитку фізичної культури в колгоспах Української РСР (у роки довоєнних п'ятирічок)» (1954 р.), – яку сучасники називають першим історичним дослідженням фізичної культури в Україні та Ю. Теппер «Розвиток фізкультурного руху в Українській РСР (1917-1959 рр.)» (1965 р.), де узагальнено досвід розвитку національної фізичної культури за термін майже 40 років. Характерною ознакою цих робіт є їх тенденційність, заполітизованість та негативізм стосовно дореволюційної системи фізичного виховання. Поряд із цим, зібраний у цих наукових розвідках важливий фактологічний матеріал не втратив свого наукового значення й до нині.

Змістовний аналіз дисертацій засвідчує, що у названий історичний відрізок лише окремі наукові дослідження стосувалися загальних питань. Наприклад, «Фізичне виховання – суспільне явище» В. Єлашвілі (1962 р.), «Становлення і розвиток наукових основ радянської системи фізичного виховання (1917-1925)» А. Корольової (1968 р.) та «Розвиток основ радянської системи фізичного виховання» Т. Антонової (1975 р.). Ці праці не є особливо значущі, проте в них продемонстровано яким чином відбувався розвиток теорії фізичного виховання завдяки переосмисленню історичного

досвіду. Загалом більшість дослідників цього часу критикували західні системи фізичної підготовки молоді, що підтверджує докторська дисертація Ю. Семенова «Проблема суспільного прогресу і соціальна філософія сучасної буржуазії (критика англо-американської концепції)» (1964 р.) та вихваляли роль радянських сучасників, наприклад: А. Євсєєв «Н. К. Крупська про фізичне виховання підростаючого покоління» (1949 р.), Н. Іванов «Основні шляхи будівництва радянського фізкультурного руху і роль М. В. Фрунзе в його розвитку (1918-1925 рр.)» (1951 р.), З. Старовойтова «Фізкультурний рух в перші роки радянської влади і роль Н. В. Подвойського в його розвитку (1918-1925 рр.)» (1968 р.) [93].

Намагання побудувати власну, радянську систему фізичної підготовки дітей сприяло активізації вивчення історії рухливих ігор, фізіологічного та соціального підґрунтя розвитку дитини. Цей факт засвідчують докторські дослідження В. Яковлева «Рухливі ігри в теорії і практиці фізичного виховання дітей шкільного віку» (1954 р.) та В. Леоновича «Роль соціальних факторів біологічного становлення та органічного розвитку людини» (1964 р.). Проте, висновки, зроблені у цих та інших дослідженнях, на жаль, ґрунтуються лише на критиці європейських підходів та попереднього вітчизняного досвіду.

Вивчення бібліографічних покажчиків засвідчило, що впродовж 1970-х років стосовно розвитку національної системи фізичного виховання учнів було захищено більше десяти дисертацій, в яких дослідники намагалися глибше пізнати минуле для того, щоб порівняти його із своєю сучасністю та на цій підставі спрогнозувати майбутнє. Більшість з них територіально охоплює Західну Україну, окрім праць А. Ландарь «Розвиток фізичної культури як складової частини культурної революції в період переходу від капіталізму до соціалізму (на матеріалах Української РСР)» та В. Бірюка «Дослідження особливостей і перспектив розвитку спортивної гімнастики в Українській РСР (досвід системного підходу)» (1975 р.). Фізична підготовка

учнів не виступала предметом досліджень і тому не була розкрита як цілісна система.

Підсумовуючи вище сказане, можна констатувати, що до 1980-х років фізична підготовка молодших школярів розглядалася лише побічно. У 1980-х роках ситуація в історії педагогіки та теорії фізичного виховання змінюється, фізична культура виокремлюється у самостійну галузь. З цього моменту елементи історіографії стають обов'язковими для дисертацій з теорії та методики фізичного виховання, тому, окрім зростання кількості праць історичного спрямування, зростає й аргументованість (на відміну від попередньої описовості) ретроспективних підходів.

З метою систематизації та узагальнення результатів змістовного аналізу кандидатських і докторських дисертацій періоду 1980-2016 рр., подамо їх за такою схемою: автор, назва роботи, рік захисту, внесок у науку. Для здійснення змістовно-порівняльного аналізу дисертації було об'єднано по двох часових категоріях – радянського і сучасного періодів та по трьох групах, відповідно до профілю спеціальностей:

1) педагогічного напрямку – 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, 13.00.02 – теорія та методика навчання (фізична культура, основи здоров'я), 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти, 13.00.07 – теорія і методика виховання;

2) професійного спрямування – 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення;

3) міждисциплінарного змісту – історія України, спеціальна педагогіка, фізіологія людини і тварин, українська мова.

Хронологічні таблиці, в яких можна прослідкувати не лише проблематику наукових пошуків, а й історію розвитку дослідження різних аспектів фізичної підготовки учнів молодшого шкільного віку, а також внесок у розвиток теорії та практики фізичної підготовки учнів за різними спеціальностями, представлено у додатку А.

Як бачимо, проблема фізичної підготовки молодших школярів цікавила як фахівців з педагогіки, фізичної культури і спорту (переважна більшість робіт), так і спеціалістів у галузі історії України, спеціальної педагогіки та фізіології людини. Здійснений змістовний та історико-ретроспективний аналіз кандидатських дисертацій надає підстави для висновку, що науковий інтерес до розвитку української системи фізичного виховання має «хвилеподібний» характер. Якщо витoki національної системи фізичної підготовки учнів більшість дослідників пов'язують з 60-90-х рр. XIX століття, перший сплеск – з 20-30-х років XX століття, значне розширення та заглиблення у проблему – з початком 1990-х років. Порівняльний аналіз дозволив встановити, що в останні роки значно збільшилася частка досліджень фізичного виховання в окремих регіонах України, особливо західної та південної (національні та клімато-географічні особливості); зросла кількість наукових розвідок з проблем використання українських народних ігор у навчальній та позанавчальній діяльності учнів молодшого шкільного віку. У дисертаціях широко представлені форми фізичного виховання і рекреації школярів (визначено функціональний профіль окремих фізичних вправ), засоби оздоровлення і загартовування (виокремлено дитячі табори), висвітлено роль і значущість педагогів у фізичному вихованні, визначено загальні чинники і навіть тенденції до активізації; проаналізовано теоретико-методологічне підґрунтя фізичного виховання. З'ясовано, що у переважній більшості досліджень висновки зроблено за дедуктивним принципом: від часткового до загального, тобто на підставі узагальнення окремих історичних подій, педагогічної теорії та практики, що, на наш погляд, не завжди є виправданим.

Особливо хочемо відмітити дослідження історико-ретроспективного характеру А. Окопного «Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга половина XIX - перша половина XX століття)» (2001 р.), де обґрунтовано наукові положення, які стосуються педагогічних ідей українських вчених щодо пошуків та практичних перетворень у системі

національного фізичного виховання, українського шкільництва; виявлено маловідомі твори українських педагогів (І. Боберський, Г. Ващенко, М. Демков, О. Тисовський, П. Юркевич) [72] та І. Бакіко «Поєднання базової і варіативної частин програми з фізичної культури школярів» (2007 р.), де обґрунтовано співвідношення базової і варіативної частин навчальної програми з предмета «фізична культура» в молодшому шкільному віці: 70% на 30% та представлено відомості про історію формування науково-методичних і нормативних засад програм фізичної культури загальноосвітніх шкіл в Україні, початкових зокрема, впродовж останніх 10 років [93].

Уявлення про перелік і зміст норм фізичної підготовленості молодших школярів отримано у процесі аналізу дисертацій І. Тюх «Індивідуальні норми фізичної підготовленості молодших школярів у процесі фізичного виховання» (2009 р.), Н. Гончарової «Автоматизовані системи контролю фізичного стану дітей молодшого шкільного віку в процесі фізичного виховання» (2009 р.) та С. Трачука «Модельовання режимів рухової активності молодших школярів у процесі фізичного виховання» (2011 р.). [3].

В аналогічний спосіб (за хронологією та змістом) у додатку А представлено результати аналізу докторських дисертацій, що стосувалися фізичної підготовки молодших школярів. На підставі порівняльного аналізу констатуємо, що тематика докторських дисертацій також різноманітна, проте рівень розглядання наукових проблем є значно глибшим або ширшим за проблематику. Серед проаналізованих робіт також не виявлено цілісного доробку щодо фізичної підготовки молодших школярів, наявні лише праці, в яких розглянуто окремі аспекти в якості складових системи фізичного виховання учнів.

Серед опрацьованих досліджень вважаємо за необхідне виокремити такі. По-перше, дисертацію О. Суніки «Становлення і розвиток в СРСР історії фізичної культури як науки (1917 - середина 80-х років)» (1988 р.), яка за своєю проблематику була єдиною у зазначеному нами ракурсі і виявилася останньою у радянській історіографії. Більшість сучасних

науковців визнають, що це дослідження, за кількістю фактів та документів, що вводилися до наукового обігу, не має аналогів навіть у світовій історіографії. По-друге, працю О. Пронікова «Теоретичні та методичні основи підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ - початок ХХІ століття)» (2014 р.), де підкреслено заполітизованість фізичної підготовки учнів, що існувала за радянських часів – серед чинників підготовки вчителів фізичної культури відмічено ідеологію держави та пропаганду військової загрози з боку капіталістичних держав. При цьому автором проаналізовано й освітньо-виховні чинники – прийняття законів про розвиток освіти та спорту, поєднання прогресивних та консервативних тенденцій у галузі фізичного виховання, що зумовили урізноманітнення форм його організації, таких як «Зірниця» та «Орлятко» [93; 83].

Отже, здійснений аналіз названих та інших наукових розвідок дозволяє констатувати, що за період кінця ХХ - початок ХХІ століття захищено чимало докторських і кандидатських дисертацій з проблем фізичної освіти, фізичної культури та фізичного виховання учнів, молодшого шкільного віку зокрема. При цьому кількість докторських праць значно менша за кількість кандидатських, проте часові проміжки, що розглядаються, також не складають значного інтервалу. На жаль, ґрунтовних досліджень, присвячених цілісній проблемі фізичної підготовки учнів початкової школи, серед них виявлено зовсім мало. Проте відомості, які отримано під час вивчення дисертаційних робіт, стали у нагоді при формулюванні і обґрунтуванні висновків.

Узагальнені відомості про типи джерел опрацьованих у процесі дослідження, а також рік видання, автор і назва представлені у Додатку Г.

1.3. Періодизація розвитку фізичної підготовки учнів початкової школи України (1947-1991 рр.)

Однією з важливих методологічних проблем історії педагогіки, на думку багатьох дослідників, є питання періодизації – визначення певних періодів розвитку історико-педагогічного явища, оскільки ця процедура дозволяє не лише фіксувати якісні та кількісні зміни у предметі наукового дослідження, а й систематизувати опрацьований матеріал та узагальнювати його за певними параметрами. Періодизацію розвитку теорії та практики фізичної підготовки молодших школярів на проміжку 1947-1991 рр. обрано структурним фундаментом нашої дисертації, її розкриттю присвячено цей параграф.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови періодизацію історії визначено як «поділ на періоди – проміжки часу, обмежені певними датами, подіями» [20, с. 753]. Під періодизацією історико-педагогічних процесів науковці зазвичай розуміють певну систематизацію, яка полягає в умовному поділі обраного процесу на окремі хронологічні періоди, які містять кількісно та якісно однорідні групи подій і відрізняються характеристиками, визначеними за обраним критерієм періодизації [14; 50; 58]. Зважаючи на зазначені вище тлумачення, під періодизацією розвитку фізичної підготовки молодших школярів розумітимемо логічне розмежування проміжку 1947-1991 роки на окремі цілісні етапи відповідно до певної характеристики, яка дозволяє виокремити самостійні часові періоди, що мають встановлені межі, певну структуру і вирізняються змістом. При визначенні таких періодів ми врахували думку професора Н. Гупана, що така характеристика «повинна відображати і загальні, і специфічні закономірності розвитку суспільного життя, а також суттєві складники основних методів і форм генези проблеми» [29, с. 19].

Як відомо з наукових джерел, критеріями періодизації історичних подій можуть виступати як формальні поняття, наприклад, десятиліття та

століття, так і змістовні (діалектичні), такі як суспільний устрій або суспільно-економічні формації, способи виробництва, пануюча ідеологія, політичні трансформації (наприклад, революції, війни), зміна освітньої парадигми тощо. Погоджуючись з академіком О. Сухомлинською, вважаємо, що відповідно до критеріїв, які беруться за основу періодизації та від того, яким змістом наповнено той чи інший період, залежить траєкторія розгортання науково-дослідницького поля [94; 96, с. 47]. Зважаючи на предмет нашого дослідження, який одночасно є складником освітньої галузі та галузі фізичної культури і спорту, критеріями періодизації визначено: суспільно-політичні зміни, що призводили до зміни змісту чи структури загальної середньої освіти; реформи початкової освіти; розвиток педагогічної науки і практики, зокрема щодо фізичної підготовки учнів; зміст шкільної фізкультурної освіти.

Враховуючи те, що розвиток фізичної підготовки учнів відбувався під безпосереднім впливом суспільно-політичних процесів, було проаналізовано розподіл історії України на періоди, розмежування історичних подій в яких пов'язувалося з розвитком суспільства. З'ясовано, що 1947-1991 роки належать до етапу «Новітній час», початком якого – 1917 рік – сучасні науковці вважають зміну влади, устрою та ідеології суспільства, а кінцем – сьогодення [43].

Оскільки реформи загальної середньої освіти, як і початкової школи, в СРСР були пов'язані із соціально-економічним розвитком країни, враховано й таку періодизацію розвитку історії УРСР у другій половині ХХ ст.:

I – 1945-1953 – повоєнна відбудова країни, припинення існування сталінського режиму;

II – 1953-1964 – Хрущовська «відлига», децентралізація системи державного управління;

III – 1964-1985 – «застій», повна монополія КПРС на владу;

IV – 1985-1991 – «перебудова», багатопартійність (кінцева точка – розпад СРСР) [33].

Отже, період 1947-1991 рр. належить до нової історії, яка охоплювала як часи політичних криз, стагнації та гальмування розвитку суспільства, так і етапи підйому соціально-економічної сфери, розвитку суспільно-культурного життя, які відбувалися на фоні жорсткої ідеологізації, педагогічної науки та практики зокрема.

У ракурсі окресленої проблеми було проаналізовано кілька підходів до періодизації історико-педагогічних явищ, а саме: О. Сухомлинської – педагогічної думки в Україні [96], Н. Гупана – історії педагогіки України [29], О. Адаменко – української педагогічної науки [1], Л. Березівської – реформування шкільної освіти в Україні ХХ століття [6], Б. Шияна та Т. Круцевич – теорії і методики фізичного виховання [21; 99], а також розвитку фізичної культури як наукової галузі та як шкільного предмета [35]. Схарактеризуємо детальніше періодизації названих педагогічних процесів, які вплинули на логіку нашого дослідження.

На основі культурно-антропологічного та цивілізаційного підходів О. Сухомлинська запропонувала періодизацію розвитку національної педагогічної думки в Україні з ІХ ст. й дотепер, де розмежувала такі етапи у виділеному нами періоді: «...шостий етап (1920-1991) розвитку української педагогічної думки за радянських часів, який охоплює 1933-1958 – українська педагогіка як складова «російсько-радянської культури»; 1958-1985 – українська педагогічна думка у змаганнях за демократичний розвиток; 1985-1991 – становлення сучасного етапу розвитку української думки в рамках радянського дискурсу» [96, с. 66].

У періодизації розвитку історико-педагогічної науки, запропонованою Н. Гупаном, науковцем взято до уваги зміни не лише в суспільному житті України у ХХ столітті, «а й у проблематиці, змісті, методології, підходах до вивчення педагогічних явищ на тому чи іншому етапі розвитку історико-педагогічної науки» [29]. З огляду на це, вчений розмежував періоди, серед яких:

– III (30-ті - перша половина 80-х років XX ст.) – розвиток вітчизняної історико-педагогічної науки на засадах марксистської методології;

– IV (друга половина 80-х - 90-ті роки XX ст.) – переосмислення історико-педагогічного процесу з нових методологічних позицій і створення національної науки [29].

Як бачимо, часовий інтервал нашого дослідження припадає частково на III і охоплює майже весь IV період, під час яких, на думку автора, відбувався хвилеподібний розвиток (з періодами підйому та репресій) педагогічної науки, зокрема в УРСР, як структурної одиниці у складі СРСР та як самостійної національної одиниці.

Л. Березівська на підґрунті ретроспективного і системно-концептуального аналізу у процесах реформування шкільної освіти в Україні, з урахуванням суспільно-політичних, економічних і педагогічних детермінант, запропонувала періодизацію, відповідно до якої 1947-1991 рр. входять до IV періоду (1930-1991) – внутрішньо системне реформування радянської загальноосвітньої школи в УРСР в умовах авторитарно-партійного суспільства, в якому вчена виділила такі етапи: 1) контрреформа системи шкільної освіти як спроба її уніфікації в загальнорадянську 30-х - початку 50-х років; 2) реформа з метою зміцнення зв'язку школи з життям 1956-1964 рр. як складова десталінізації суспільного життя; 3) часткові зміни і наростання стагнаційних явищ у шкільній освіті 1964-1984 рр.; 4) зародження демократичних змін на тлі реформи загальноосвітньої і професійної школи та визрівання національної реформи освіти (1984-1991 рр.) [6, с. 410].

Отже, вибраний нами часовий інтервал охоплює три значних історичних етапи, що позначилися на радянській загальноосвітній школі (початковій зокрема) в УРСР і лягли в основу реформування національної системи освіти: десталінізації суспільного життя, наростання стагнаційних явищ та зародження демократичних змін.

О. Адаменко на підґрунті аналізу розвитку педагогічної науки в Україні другої половини ХХ століття виокремила такі етапи розвитку дидактики (розділ педагогіки та теорії освіти, що розглядає проблеми навчання [1]):

- I – емпірично-теоретичний (накопичення матеріалу), 50-60-ті роки;
- II – теоретично-емпіричний (узагальнення накопиченого емпіричного матеріалу), 70-80-ті роки;
- III – дослідження більш крупних дидактичних систем, 90-ті роки, та такі етапи розвитку теорії виховання (багатоаспектного процесу формування особистості, створення умов для її розвитку): 1) I – панування радянської парадигми, 50-80-ті роки; 2) II – формування гуманістично й демократично спрямованої національної парадигми виховання, 90-ті роки [1].

Оскільки фізична підготовка учнів є складовою навчання і виховання, робимо висновок, що впродовж 1947-1991 рр. відбувалося накопичення педагогічного досвіду фізичної підготовки молодших школярів як складової радянської системи фізичного виховання підрастаючого покоління.

Інша дослідниця, Н. Клочко, розглядаючи процес змін у системі початкової освіти на урядово-адміністративному рівні, запропонувала такий розподіл етапів реформування початкової освіти в Україні в ХХ столітті:

- I – початок ХХ ст. - 1940 р. – перебудова початку масової шкільної освіти в Україні;
- II – 1940-1964 – реформування системи початкової освіти в період посилення трудового навчання;
- III – 1964-1984 – реформування системи освіти в період підвищення теоретичного рівня початкового навчання;
- IV – 1984-2000 – модернізація початкової освіти [49].

Тобто впродовж 1947-1991 років відбулося кілька реформ і контрреформ у системі початкової освіти, які призводили до змін її змісту та структури, які торкалися й фізичної підготовки учнів.

З огляду на предмет нашого дослідження, корисним ми вважали ознайомлення з періодизацією професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, запропонованою З. Онишковим:

- I – становлення вищої професійної педагогічної освіти (1956-1971 рр.);
- II – удосконалення вищої професійної педагогічної освіти в умовах реформування початкової школи (1972-1984 рр.);
- III – оновлення вищої професійної педагогічної освіти України (1985-1995 рр.) [16].

Слід звернути увагу, що саме у цій періодизації зазначається межа – 1971/1972 роки, яка співпадає з введенням нових навчальних планів і програм у початковій школі.

Відомий фахівець у галузі фізичної культури та спорту, професор Б. Шиян, вивчаючи практику фізичної підготовки дітей та молоді, запропонував широку періодизацію виникнення і розвитку фізичного виховання: I етап – IV-V ст. до н. е. - XI - XV ст., II етап – епоха Відродження (XV - XVIII ст.), III етап – XIX - початок XXI ст. [21]. У розвитку вітчизняної науки про фізичне виховання науковець виокремив такі етапи:

- I – 20-ті роки XX ст. – етап творчого опанування історичної спадщини;
- II – 30-ті - початок 40-х рр. – етап конкретних методичних розробок з фізичного виховання;
- III – повоєнні роки – бурхливий розвиток науки про фізичне виховання на підґрунті психології, фізіології та інших наук;
- IV – сучасність – пошук шляхів підвищення ефективності фізичного виховання шляхом залучення інших наук [115].

Такий розподіл дуже загальний, тому ми звернулися до періодизації розвитку теорії та методики фізичного виховання іншого провідного науковця у цій галузі Т. Круцевич, яка запропонувала виокремити: «V – інтенсивний розвиток науки про фізичне виховання як біологічного

обґрунтування рухової активності людини та складової частини виховання нової людини (1917 - початок 1970); VI – інтеграція знань в єдину теорію фізичної культури (1970-1980-ті роки); VII – пріоритетність особистісних потреб, необхідність організації активного дозвілля (90-ті роки ХХ ст.)» [99].

Отже, з точки зору історії теорії фізичного виховання, впродовж 1947-1991 років відбувалося інтенсивне формування цієї самостійної наукової дисципліни, часом бурхливе й суперечливе, в процесі якого відбулося розмежування й уточнення змісту окремих наукових понять.

У процесі вивчення джерельної бази дослідження нашу увагу привернула й періодизація становлення та розвитку навчального предмета «фізична культура» в СРСР Ю. Железняка та В. Мінбулатова, які виокремили такі чотири періоди:

– I – проникнення навчальних дисциплін фізкультурної орієнтації до структури змісту загальної освіти;

– II – зародження вихідної навчально-методичної бази навчання предмета «фізична культура» (1920-1940 рр.);

– III – формування науково-методологічних основ як підґрунтя теорії та методики навчальної дисципліни (1950-1970 рр.);

– IV – трансформування науково-методичних основ у педагогічну систему навчального предмета та технологію її практичної реалізації (1980-кінець 1990 рр.) [35, с. 19].

Таким чином, впродовж 1947-1991 років формувалася структура і визначався зміст шкільного предмету «фізична культура», який до речі у різні роки мав різну назву – і «фізична підготовка», і «фізичне виховання», і «гімнастика»; розроблялася його нормативна база та науково-методичне підґрунтя.

Оскільки нормативною основою радянської системи фізичного виховання в СРСР виступав фізкультурно-освітній комплекс ГПО, ми проаналізували історію його трансформації, що стосувалася учнів загальноосвітніх шкіл. Це надало нам підстави розрізнити такі періоди:

- I – 1931-1939 - орієнтація на створення масового фізкультурного руху для молоді від 17-18 років до 32-35;
- II – 1939-1955 – розширюється структура комплексу, додається військове спрямування й теоретичні заліки;
- III – 1955-1972 – знижується вік до 13-14 років, подовжуються вікові рамки складання комплексу, який тепер охоплює більшу кількість громадян;
- IV – 1972-1984 – зменшено вікові норми до 10 років, спрощуються нормативи, комплекс отримує оздоровчу спрямованість;
- V – 1984-1991 – вікові рамки знижуються до 6-7 років, з'являються додаткові ступені [66].

Починаючи з 1972 р. комплекс ГПО виступає нормативною основою не лише навчальної програми з предмета «фізична культура» початкової школи, а й всієї радянської системи фізичного виховання.

Враховуючи напрацювання істориків України, істориків педагогіки та істориків фізичної культури і спираючись на власні міркування про процес розвитку фізичної підготовки молодших школярів в Україні у другій половині ХХ століття, а також на проаналізовані періодизації, які допомогли нам у визначенні реперних точок, а також у виборі критеріїв, пропонуємо таку **періодизацію**:

– I період – 1947-1959 рр. – повоєнне відновлення системи фізичної підготовки учнів початкової школи, яке відбувалося у два етапи: 1) 1947-1952 – збереження військової спрямованості фізичної підготовки учнів будь-якого віку; 2) 1952-1958 – перехід до фізичного виховання, яке було жорстко заідеологізоване;

– II період – 1959-1971 рр. – спортизації фізичної підготовки, в межах якого також виокремлено два етапи: 1) 1959-1966 – залучення до занять фізичними вправами через масові змагання; 2) 1966-1971 – перехід до системи фізичної підготовки, зміст якої формувався на демократичних засадах;

– III період – 1971-1984 рр. – контрреформування фізичної підготовки на базі фізкультурно-спортивного комплексу ГПО, з двома етапами: 1) 1971-1979 – законодавчо-нормативний; 2) 1979-1984 – накопичення конструктивного педагогічного досвіду з фізичної підготовки учнів, зокрема з використанням технологій спортивного тренування;

– IV період – 1984-1991 – початок об'єднання розрізнених елементів фізичної підготовки молодших школярів у педагогічну систему (Додаток В).

Зауважимо, що у запропонованій періодизації розвитку фізичної підготовки молодших школярів українських початкових шкіл у 1947-1991 роках враховано не лише суспільно-політичні та галузеві чинники, а й передусім офіційно проголошені на урядовому рівні зміни у шкільній освіті, котрі, як правило, закріплювалися у відповідних документах (циркулярах, інструкціях, рекомендаціях, положеннях, постановках, законах).

Визначення нижньої межі часового періоду дослідження пов'язано із запровадженням нової навчальної програми з фізичної культури для учнів початкової школи, що стало одним з перших кроків з відновлення системи освіти у повоєнні роки. Крім цього, вибір 1947 року був зумовлений такими історичними подіями:

– географічно-територіальними – підписання радянсько-румунського договору (10 лютого 1947 р.), за яким до складу УРСР відходили Північна Буковина, Хотинщина, Ізмаїльщина;

– урядово-адміністративними – перші повоєнні вибори до Верховних Рад союзних республік, УРСР зокрема;

– суспільно-політичними – прийняття Постанови ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (29 серпня 1947 р.), що спричинило пік репресій в Україні на наступні кілька років;

– економічними – прийняття Постанови Ради Міністрів СРСР «Про проведення грошової реформи і скасування карток на продовольчі і

промислові товари» (14 грудня 1947 р.), що вплинуло й на систему фінансування;

– організаційно-розпорядчими – проведення Колегії Міністерства освіти, яка поточний навчальний рік назвала «етапом у відбудові й зміцненні радянської школи на Україні» та перетворення Комітету з питань вищої школи при Раді Міністрів СРСР у Міністерство вищої освіти СРСР (відповідне міністерство було створено і в Україні) [8; 28];

– освітньо-культурними – створення Всесоюзної спілки з розповсюдження політичних та наукових знань (пізніше отримало назву «Знання»).

Вибір верхньої межі був зумовлений прийняттям Закону УРСР «Про освіту» (19 червня 1991 р.), на підґрунті якого було схвалено Програму розвитку народної освіти УРСР на перехідний період (1991–1995 рр.), яка передбачала «заходи щодо захисту системи освіти при переході до ринку, забезпечення її подальшого розвитку і створення передумов для успішного функціонування на перспективу» [41].

Схарактеризуємо детальніше кожний період, виокремлений у наведеній періодизації.

Серед найголовніших процесів і подій I періоду (1947-1959 рр.), що безпосередньо вплинули на всі сфери життя в СРСР і державну політику в усіх галузях, освітньої зокрема, слід назвати такі:

– «холодна війна» (вплив на пріоритети фізичної підготовки)-протистояння двох військово-політичних блоків на чолі з СРСР та США з намаганням довести власну перевагу по всіх напрямках – ідеології, озброєнні, економіці і навіть, спорті, початок якої пов'язують з 1946 р.;

– заключення угод про дружбу і співпрацю з Румунією, Угорщиною, Болгарією, Фінляндією та Китаєм (лютий-квітень 1948 р.), що вплинуло на міжнародні зв'язки СРСР, зокрема щодо участі і проведення спортивних змагань та уявлення громадян про зміни у радянському повоєнному житті;

– ідеологічна кампанія проти генетики та розвитку нових напрямів фізіології, розпочата у 1948 році рішенням сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. Леніна – ВАСГНІЛ і спрямована на боротьбу з «вейсманізмом-морганізмом» та «ідеалістичною біологією», за утвердження «мічурінського вчення» [136];

– кампанія в закладах і установах Академії педагогічних наук СРСР щодо «викорінення ідеалістичної біології», яка була розпочата у вересні 1948 року і закликала використовувати у формуванні «нової людини» – будівника комунізму біологічне вчення Т. Лисенка (зауважимо, що на подальший розвиток педагогіки, як науки, та змісту шкільної освіти, як суспільно-громадської структури, опосередковано впливали й переслідування 1949-1951 років: квантової фізики, резонансної теорії у хімії та «космополітів» музики С. Прокоф'єва, творів М. Зощенка, поезії А. Ахматової тощо);

– активна пропаганда марксизму-ленінізму, широкий розмах якої пов'язаний з виходом четвертого видання праць В. Леніна та другого видання праць Ф. Енгельса та К. Маркса (1951 р.);

– розбудова філіалів Академії наук СРСР, відкриття нових науково-дослідних інститутів з найважливіших галузей знань, зокрема з еволюційної фізіології (початок 1950-х рр.), що сприяло розробці наукового підґрунтя теорії фізичного виховання;

– XIX і XX з'їзди Комуністичної партії Радянського Союзу, які визначали напрями реформування освітньої галузі та подальшого розвитку галузі «фізична культура і спорт» (1952 р. та 1956 р.);

– XI, XII і XIII з'їзди ВЛКСМ (1949 р., 1954 р., 1958 р.) та XI з'їзд профспілок СРСР (1954 р.), де також приймалися рішення щодо організації та здійснення фізичного виховання і оборонно-спортивної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл;

– друга Всесоюзна гімнастична конференція, на якій уточнено й сформульовано завдання гімнастики (на той час шкільного навчального предмета, який змінив предмет «військова і фізична підготовка»), визначено

основні засоби, види і зміст гімнастики, класифіковано гімнастичні вправи (листопад 1948 р.);

– включення СРСР до Міжнародного олімпійського комітету (1951 р.), що сприяло розвитку спорту вищих досягнень та теорії тренувань;

– завершено перехід до обов'язкової семирічної освіти (1948-1953 рр.);

– запроваджено загальноосвітню 10-річну школу «знання» або «навчання» (1952/53 н. р.);

– зміна навчального предмету «фізична і військова підготовка» на «фізичне виховання» (1952 р.);

– відновлення спільного навчання у середніх школах хлопців і дівчат (1954 р.);

– перша Всесоюзна спартакиада школярів, в якій взяли участь учні різного віку з усіх союзних республік (1954 р.);

– перехід на навчання за новими навчальними планами і програмами (1955/56 н. р.);

– утворення нового типу школи – школи-інтернату, поділ класу на хлопців і дівчат на заняттях з фізичного виховання (1956 р.) [46; 80].

Впродовж 1957 року на численних нарадах у Міністерстві освіти СРСР обговорювалися питання стосовно оновлення змісту освіти; 29 квітня 1957 р. було схвалено нові навчальні плани для початкової, семирічної і середньої школи (10 років) з українською та російською мовами навчання [19; 67].

Серед державних документів періоду 1947-1959 рр., які визначали функціонування і розвиток системи освіти взагалі і початкової школи зокрема, назвемо такі: Постанову ЦК КП(б) України «Про заходи подальшого поліпшення роботи шкіл УРСР» (листопад 1946 р.), Постанови Ради Міністрів СРСР «Про скасування плати за навчання в старших класах середніх шкіл, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах СРСР» (червень 1956 р.) та «Про заходи підвищення якості підготовки вчителя для загальноосвітньої школи» (серпень 1956 р.), а також наказ Міністерства вищої освіти СРСР «Про затвердження факультетів і спеціальностей

широкого профілю педагогічних інститутів» (1956 р.), який започаткував експериментальну діяльність з підготовки вчителів початкових класів у педагогічних вишах УРСР [8].

Серед партійно-урядових документів, що визначали функціонування і розвиток галузі «фізична культура і спорт» на цьому історичному проміжку, вважаємо за необхідне відмітити такі: Постанова ЦК ВКП(б) «Про розвиток масового фізкультурного руху та зростання майстерності радянських спортсменів» (грудень 1948 р.), Постанова ЦК КП(б)У «Про подальший розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР» (червень 1949 р.), наказ Міністерства освіти УРСР «Про поліпшення фізичного виховання учнів шкіл і студентів педагогічних ВНЗ Української РСР» (1950 р.). Слід зауважити, що з 1948 року у партійних документах з'являються завдання «догнати і перегнати буржуазні рекорди в спорті», що переносило державні акценти з масової фізичної підготовки, учнів загальноосвітніх шкіл зокрема, на спорт вищих досягнень заради демонстрації переваг «соціалістичного способу життя» [8].

На думку багатьох сучасних науковців у названі роки відбувалося становлення фундаментальної науки про фізичне виховання підростаючого покоління. За цей період А. Гужаловським, Ю. Курамшиним, Л. Матвєєвим, А. Новіковим, Б. Шияном [73; 69; 75; 115] та ін. були сформульовані педагогічні закономірності фізичного виховання дітей і молоді; В. Белиновичем, М. Богеном, І. Бойчнеком, Л. Орловим [5; 11] розроблена теорія навчання руховим діям; Ю. Верхошанським, В. Заціорським, М. Линець та В. Філіним [59] – теорія розвитку рухових здібностей. Проте, системного теоретичного підґрунтя фізичної підготовки учнів створено не було.

Характерними рисами цього періоду ми вважаємо такі:

– заідеологізованість освіти, збереження військової спрямованості фізичної підготовки учнів, навіть початкової школи;

- гостра потреба не лише у навчальних приміщеннях, а й у підручниках, навчальних посібниках, навчальному приладді, спортивних знаряддях;

- поступовий відхід від політехнізму, перехід до вивчення основ наук;

- перманентне оновлення навчальних планів початкових шкіл;

- започаткування щорічних Всесоюзних спартакіад для школярів.

Отже, вивчення історичних джерел, державних і галузевих документів та педагогічної преси надало підстави для таких висновків і узагальнень щодо періоду 1947-1959 роки:

- пріоритетом державної політики у галузі освіти у повоєнні роки було забезпечення повноцінного функціонування усіх ланок галузі освіти, відновлення мережі шкіл;

- науково-технічна революція, яка розгорнулася в СРСР у 50-х роках, значно підняла роль науки, зокрема про людину та її фізичне виховання (хоча разом з науковими досягненнями у цей період спостерігалось й наукові нонсенси);

- оскільки після війни суттєво відчувалася нестача професійно підготовлених вчителів (причина – загибель та поповнення педагогічних складів шкіл людьми, які не мали педагогічної освіти, наприклад, фізичну культуру в більшості випадків викладали колишні військові-фронтовики), значна увага приділялася підготовці й перепідготовці педагогічних кадрів. Слід відмітити, що лише за четверту п'ятирічку було відкрито 73 нових педагогічних і вчительських інститути, що дозволило на початок 1958/59 н.р. забезпечити школам 1,9 млн. вчителів. Зауважимо, що за період 1947-1958 роки кількість середніх шкіл зросла вдвічі, в яких навчалось 16 млн. учнів [8].

Початком другого періоду (1959-1971 рр.) розвитку фізичної підготовки молодших школярів визначено прийняття Верховною Радою СРСР закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (грудень 1958 р.) та прийняття

відповідного закону Верховною радою УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (квітень 1959 р.), які ставили нові завдання перед загальноосвітньою школою і оголошували курс на подолання відірваності «школи навчання» від життя [8; 26].

У цьому часовому інтервалі вважаємо за необхідне відмітити такі події і процеси:

– XXI, XXII, XXIII і XXIV з'їзди КПРС (1959 р., 1961 р., 1966 р., 1971 р.), в рішеннях яких наголошувалося на необхідності забезпечення загальноосвітніми школами «підготовки молоді до життя» [40];

– XII і XIII з'їзди профспілок (1959 р. і 1963 р.), XIV, XV і XVI з'їзди ВЛКСМ (1962 р., 1966 р. і 1970 р.), на яких відмічалось посилення ролі профспілок і комсомолу у реформуванні країни;

– I Всесоюзний з'їзд учителів (1968), II і III з'їзди учителів УРСР (1959 р. і 1963 р.), на яких зокрема підкреслювалося, що «на школу покладається обов'язок готувати освічених людей, які добре знають основи наук і, разом з тим, здатні до систематичної фізичної праці...» [63];

– створення в УРСР 28 експериментальних восьмирічних загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл, які працювали за окремим навчальним планом (1958 р.);

– перебудова школи за схемою: залишення початкових шкіл такими, якими вони є, або перетворення їх на шкільні філіали 11-річок (починаючи з 1959/60 н. р.);

– перехід на обов'язкову загальну середню освіту (1959-1966 рр.);

– створення батьківських комітетів і рад піонерів, які мали вагомий вплив на діяльність школи (1961 р.);

– виникнення нової наукової та навчальної дисципліни – теорії та методики юнацького спорту (початок 60-х рр.);

– перехід проведення Всесоюзних спартакіад для учнів з 1961 р. у дворічному режимі;

- започаткування в СРСР щорічних Всесоюзних науково-практичних конференцій з проблем фізичного виховання (1962 р.);
- законодавчо закріплене підвищення заробітної плати працівникам освіти, охорони здоров'я і закладів культури (1964 р.);
- перехід на нові навчальні плани з 1963/64 н. р., які відповідали тогочасним вимогам;
- створення Академією наук СРСР спеціальних комісій зі статусом загальносоюзного науково-педагогічного центру для розробки нового змісту середньої освіти (1964 р.);
- започаткування Всесоюзних змагань дитячих команд: з футболу – «Шкіряний м'яч», з хокею – «Золота шайба» (1964 р.);
- початок економічної реформи у руслі загальнополітичного курсу на прискорення науково-технічного прогресу, в результаті якої покращилося матеріально-технічне устаткування закладів освіти (1965-1966 рр.);
- створення Міністерства освіти СРСР і відповідного Міністерства освіти УРСР (1966 р.);
- перехід на 7-ми годинний робочий день, п'ятиденний робочий тиждень із двома вихідними, збільшення тривалості відпустки (1967 р.);
- перехід з 1966/67 н. р. на нові навчальні плани, які були розроблені спільно Академією наук СРСР та Академією педагогічних наук;
- змінено навчальний предмет «фізичне виховання» на «фізичну культуру» (1966/67 н. р.), добавлено 1 навчальну годину у 4-му класі на додаткові заняття фізичною культурою;
- запровадження з 1967/68 н. р. факультативних занять, зокрема й з фізичної культури;
- здійснено широкий педагогічний експеримент, спрямований на вивчення можливостей дітей 6-ти років засвоювати дії та знання (1965-1970 рр.);
- прийнято Статут середньої загальноосвітньої школи (1970 р.) [67].

Серед державних документів цього періоду, перш за все, слід назвати постанови Пленумів ЦК КПРС «Про роботу партійних і радянських організацій і рад народного господарства по виконанню рішень XXI з'їзду КПРС про прискорення технічного прогресу в промисловості і будівництві» (червень 1959 р.), «Про чергові завдання ідеологічної роботи партії» (червень 1963 р.), Постанову КПУ «Про підготовку до переходу шкіл республіки на нові навчальні плани і програми» (вересень 1966 р.) та Програму КПРС, прийняту на XXII з'їзді, які суттєвим чином позначалися як на змісті фізичного виховання учнів та шкільної освіти в цілому, так і на змісті окремих навчальних предметів. Вважаємо за необхідне звернути увагу й на прийнятий Верховною Радою СРСР у червні 1968 року Закон «Про затвердження Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб та сім'ю», в якому зокрема зазначалося: «виховання підростаючого покоління, розвиток його фізичних і духовних сил є найважливішим обов'язком сім'ї» [8] (нагадаємо, що до цього моменту відповідальність за виховання дитини несла школа).

До інших документів, що регламентували освітню галузь та галузь «фізична культура і спорт» віднесемо такі: Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про керівництво фізичною культурою та спортом» (травень 1959 р.), «Про дальше поліпшення керівництва розвитком науки і техніки в країні» (березень 1963 р.), «Про заходи по поліпшенню підготовки спеціалістів та вдосконалення керівництва вищою і середньою спеціальною освітою в країні» (вересень 1966 р.), «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (листопад 1966 р.).

Наприкінці 1960-х років багато що змінилося: зійшла нанівець ідеологія «холодної війни», припинилася ізоляціоністська політика, вперше за роки радянської влади ідеї реформи освіти були винесені на громадське, всесоюзне обговорення, при цьому дискусії були ініційовані комуністичною партією, яка чітко регулювала всі процеси.

У цей період виходять з друку нові підручники, навчально-методичні посібники та інші вагомі наукові розробки, наприклад, підручники «Педагогіка» В. Белорусова та В. Шахвердова (1955 р.) та «Теорія і методика фізичного виховання» А. Новікова та Л. Матвєєва (1968 р.), навчальний посібник «Теорія фізичного виховання» за редакцією І. Коряковського (1961 р.), методичний посібник «Теорія та методика фізичного виховання» (1966 р.) та ін., в яких було представлено оновлені підходи до фізичної підготовки учнів.

На підставі вивчення історичної літератури, державних документів та періодики, характерними рисами цього періоду назвемо:

- створення системи органів Партійно-Державного Контролю (ПДК), які мали вагомий вплив на діяльність закладів освіти;
- діяльність численних громадських організацій з широким колом повноважень, зокрема щодо фізичної підготовки дітей;
- подолання ситуації, коли «школа, даючи учням знання основ наук, недостатньо готує їх до життя» [70; 71];
- зростання ролі комсомолу та профспілок в оздоровленні та позашкільній роботі з фізичного виховання учнів, набуття заняттями фізичною культурою масовості;
- широке будівництво споруд (стадіонів, басейнів, гімнастичні зали) для занять фізичною культурою та дозвілля (парки культури та відпочинку);
- інтенсивний розвиток спеціалізованих розділів біологічних дисциплін (спортивна фізіологія, біомеханіка, біохімія), на підґрунті яких будувалася система підготовки спортсменів та загальна фізична підготовка учнів;
- збагачення змісту фізичної культури, набуття спортивної орієнтації;
- періодичне змінювання навчальних планів і програм початкової школи;
- перехід до систематичного викладання основ наук у загальноосвітній школі (предметного викладання);
- зростання якості навчально-виховного процесу початкової школи;

– розгортання підготовки нових, стабільних підручників і методичних рекомендацій для вчителів, до написання яких залучалися не лише провідні вчені, а й досвідчені вчителі.

Узагальнюючи зазначене вище, підсумуємо: другий період розвитку фізичної підготовки молодших школярів (1959-1971 рр.) вирізнявся інтенсивним розвитком системи початкової освіти, запровадженням політехнічного навчання, спортизацією фізичної підготовки учнів та активним залученням їх до масових фізкультурно-спортивних змагань.

Початок третього періоду розвитку фізичної підготовки молодших школярів (1971-1984 рр.) пов'язано з переходом початкової школи на новий зміст та структуру навчання, коли особлива увага надавалася проблемі взаємозв'язку навчання та розвитку молодших школярів.

Основними подіями та історико-педагогічними процесами цього періоду вважаємо:

– XXV і XXVI з'їзди КПРС (1976 р. і 1981 р.), які засвідчили кризу однопартійної системи та оголосили курс на демократію;

– перехід початкової школи на трирічне навчання за новими програмами та підручниками (1971/72 н. р.);

– введення для учнів початкової школи нормативів з фізкультурно-спортивного комплексу ГПО (1972 р.);

– започаткування Всесоюзних спортивних ігор для учнів «Старти надій» (1974 р.);

– створення лабораторії з проблем навчання та виховання дітей 6-річного віку в УНДПі (1976 р.);

– започаткування спортивно-оздоровчих таборів для дітей, що займаються у спортивних секціях (1976 р.);

– II Всесоюзний з'їзд учителів (1978 р.) та IV з'їзд учителів УРСР (1977 р.), де визнано необхідним вивчення і впровадження кращого досвіду роботи вчителів-новаторів і передових шкіл, а також використання досягнень педагогічної та психологічної наук [39; 81; 85];

– розробка нових навчальних програм (1981-1982 рр.).

У цей період науково-дослідні інститути активно розробляють питання щодо застосування та впровадження різних засобів фізичної культури, яка вважається одним з важливих чинників покращення здоров'я населення, підвищення ефективності праці, збільшення тривалості життя. У 1976 році було видано низку навчально-методичних робіт з метою реалізації підготовки, фізичної зокрема, вступу дитини до школи [12].

Серед державних документів того часу на увагу заслуговують такі: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та подальший розвиток загальноосвітньої школи» і відповідна постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР (7 липня 1972 р.), в яких було поставлено завдання здійснити до 1975 р. перехід на нові навчальні плани і програми, підручники. Вважаємо за необхідне виокремити перший в СРСР закон в галузі освіти – «Основи законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» (1973 р.), який містив окремий розділ про загальноосвітню школу [8]. Під час вивчення архівних документів привернула нашу увагу й спільна Постанова ЦК ВЛКСМ та ВЦСПС «Про внесення змін і доповнень до Положення про заміський піонерський табір» (1976 р.), в якій йшлося про оздоровлення дітей [82].

В якості характерних рис цього періоду можна назвати:

- проведення масштабних масових змагань з кількох видів спорту для учнів;
- наростання стагнаційних явищ не лише в політиці, а й в освіті;
- непомічання правлячою партією та державними установами педагогічного новаторства.

Отже, третій період розвитку фізичної підготовки молодших школярів вирізнявся, по-перше, тим, що містив законодавчо-нормативний етап; по-друге, тим, що в країні розширювалося коло педагогічних новацій, які не заохочувалися державою і не поширювалися на інші заклади.

Початок четвертого періоду розвитку фізичної підготовки молодших школярів (1984-1991 рр.) ми пов'язали з початком масштабного реформування загальноосвітньої школи, викликаного радикальною зміною політичного курсу країни.

Серед основних подій і процесів цих років можна відмітити такі:

- створення нового типу навчального закладу «Школа-дитячий садок» (початок 80-х років);
- прийняття (вперше) загальносоюзного Типового навчального плану середньої загальноосвітньої школи, на основі якого було розроблено плани для шкіл УРСР (1985 р.);
- перехід середньої загальноосвітньої школи на 11-річний термін навчання за рахунок додавання одного року в початковій школі (1986 р.);
- V з'їзд учителів УРСР (1987 р.) та Всесоюзний з'їзд працівників народної освіти (1988 р.), на яких було визначено основні напрями реформування освіти в процесі перебудови загальноосвітньої школи [64];
- створення Державного комітету СРСР з народної освіти, якому підпорядковувалися усі типи й рівні освітньо-виховних закладів (1988 р.);
- завершення переходу на чотирирічний термін навчання (1989/90 н.р.);
- проголошення Акту незалежності України (1990 р.).

Серед державних документів вважаємо необхідним виділити: Постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про подальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» (червень 1979 р.), «Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» (квітень 1984 р.) та відповідно – «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи», а також постанову «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» (червень 1984 р.), в яких визначалися оновлені завдання виховання підростаючого покоління, його підготовки до життя.

У ці роки педагогічна наука значно відставала від ініціативи та творчості вчителів, які, об'єднавшись в громадські спілки, висунули нову

ідеологію освіти, що сконцентрувалася на ідеях демократизації, гуманізації освіти, особистісно орієнтованого підходу до кожної дитини. На виконання рішень партії та уряду продовжувалося укріплення навчально-матеріальної бази шкіл, розширення мережі позашкільних закладів, серед яких: будинки піонерів, дитячі та юнацькі спортивні школи. У 80-х роках суттєвих змін зазнали навчальні плани й програми, які були спрямовані на ознайомлення студентів із проблемами навчання дітей 6-річного віку. Було зменшено обов'язкове навчальне тижневе навантаження учнів, виділено фіксований час на індивідуальні та групові заняття в 1-4 класах.

Здійснений аналіз надав підстави характерними рисами цих років вважати:

- відродження демократії не лише у суспільно-політичному житті, а й в діяльності закладів освіти;

- відкриття «білих плям» історії, заборонених персоналій або цілих наукових напрямів, над якими тяжіли різні «табу»;

- повернення у науково-публіцистичний обіг праць представників української діаспори, які до цього часу були заборонені;

- паралельне функціонування двох типів початкових шкіл: трирічної і чотирирічної.

На підґрунті вивчення документів та історико-педагогічної літератури суттєвою особливістю цього періоду назвемо ґрунтування реформаторських урядових заходів на громадсько-педагогічному ініціативному русі.

Отже, впродовж четвертого періоду розвитку фізичної підготовки молодших школярів (1984-1991 рр.) відбулися важливі зміни в початковій освіті, які заклали підвалини наступного її реформування, а разом з нею і системи фізичної підготовки учнів початкової школи.

Підсумовуючи наведені факти слід наголосити, що початкова освіта взагалі та фізична підготовка молодших школярів, зокрема впродовж 1947-1991 років, і за змістом, і за структурою зазнавала істотних змін і перетворень. За ініціативою ЦК КПРС та уряду її намагалися кілька разів

реформувати, щоб змусити ефективніше відповідати завданню модернізації суспільства на соціалістичних засадах.

Висновки до першого розділу

У процесі дослідження встановлено, що організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки учнів різних вікових категорій були предметом досліджень не лише в галузі історії педагогіки, історії України, теорії та методики фізичного виховання, а й медицини, фізіології та шкільної гігієни. З'ясовано, що означена проблема цікавила науковців різного профілю не лише у другій половині ХХ століття, а й впродовж багатьох попередніх років. Вивчення джерельної бази та змістовний аналіз монографій і дисертацій з окресленої проблеми дозволили з'ясувати, що цілісні, ґрунтовні праці узагальнюючого характеру з історії фізичної підготовки молодших школярів в Україні, відсутні. Встановлено, що у більшості наукових доробок радянських часів фізична підготовка учнів розглядалася не як окреме педагогічне явище, а як складова фізичного виховання «людини нового суспільства» або тренування юних спортсменів. Крім цього з'ясовано, що майже всі публікації радянського періоду щодо фізичної підготовки учнів початкової школи цензуровані і за змістом дуже заполітизовані, що впливає на об'єктивність оцінки матеріалів.

Аналіз доробок часів незалежної України засвідчив, що в останні роки відбувається зростання зацікавленості різними історико-педагогічними процесами і відповідне накопичення кількості праць, присвячених й названій проблемі. Сучасні розвідки значно розширюють відомості щодо змісту, форм і методів фізичної підготовки учнів молодшого шкільного віку на різних етапах, а отже – сприяють не лише розвитку історико-педагогічної науки, а й удосконаленню теорії та методики фізичної підготовки школярів. Особливістю науково-пошукових праць цього періоду можна назвати тяжіння до неупередженості та незаангажованість, введення до наукового

обігу нових історичних джерел, архівних зокрема, які до цього часу були недоступні або маловідомі.

З'ясовано, що серед пріоритетних питань, пов'язаних з проблемою фізичної підготовки молодших школярів, предметом наукових досліджень виступали: з'ясування фізіологічної основи розвитку рухових якостей дитини; встановлення кола понять, що характеризують організаційно-педагогічні та інші засади фізичної підготовки учнів початкової школи та визначення їх змісту; з'ясування персонального внеску окремих науковців, педагогів-практиків і державних діячів різного рівня у розвиток теорії і практики фізичного виховання учнів молодших класів; висвітлення ролі природних чинників (зокрема загартовування) у фізичній підготовці учнів; оптимізація шкільних програм з навчального предмету «фізична культура» та фізкультурно-оздоровчих програм позашкільного виховання; мотивація до здорового способу життя та регулярних занять фізичними вправами.

На підґрунті результатів аналізу наукових розвідок сучасного та минулого століть можна констатувати, що накопичено значний вітчизняний досвід і науковий масив – монографії, статті, дисертації, науково-методичні посібники, де відтворено різні аспекти названої проблеми. Проте, глибоке переосмислення організаційно-педагогічних засад фізичної підготовки молодших школярів українськими дослідниками за радянських часів не відбулося – належним чином не розкрито її значення та роль у підготовці дитини до життя, не висвітлено взаємозв'язок з фізичним розвитком, фізичним здоров'ям та фізичною працездатністю, не відстежено історичну наступність, причинно-наслідкові зв'язки із суспільно-політичними чинниками. Залишається досі й багато «білих плям» у персоналіях та історичних оцінках певних подій і думок, які потребують подальшого вивчення.

Вивчення джерельного масиву надало можливість встановити, що складність поняття «фізична підготовка молодших школярів» детермінує необхідність врахування різноманітних загальнонаукових (системного,

особистісно-діяльнісного, праксеологічного) і конкретно наукових підходів та впливу суспільно-політичних чинників. Узагальнення авторських тлумачень та державних настанов надало можливість визначити фізичну підготовку молодших школярів як організований, педагогічно керований з домінуванням гри процес впливу на особистість дитини для розвитку її фізичних здатностей та якостей, формування життєво необхідних рухових умінь і навичок, зміцнення здоров'я та укріплення його резервів, що є змістовною і структурною складовою освітнього процесу початкової школи та родинного виховання.

Ознайомлення з першоджерелами надало змогу встановити наступне.

В усі часи існування людства фізичній підготовці підростаючого покоління приділялася надзвичайна увага, оскільки вона мала забезпечити майбутнє повноцінне життя, трудову діяльність та захист Батьківщини. Еволюціонуючи, люди розширювали, відповідно до умов і вимог оточення, засоби і методи фізичної підготовки дітей; з часом формувалися певні правила фізичної діяльності людей, форми реалізації рухової активності. За радянських часів, зокрема впродовж другої половини ХХ століття, фізична підготовка учнів виступала складовою цілісної системи фізичного виховання дітей, метою якої держава визнавала розвиток фізичних якостей і здатностей, формування життєво необхідних рухових вмінь і навичок. Зміст і результати підготовки визначалися відповідно до чинних нормативів фізкультурно-спортивного комплексу ГПО.

У результаті змістовно-порівняльного аналізу авторських підходів до розмежування етапів розвитку радянського суспільства, розвитку шкільної освіти в УРСР, педагогічної теорії та практики навчання і виховання учнів початкової школи в Україні обґрунтовано періодизацію розвитку системи фізичної підготовки молодших школярів у 1947-1991 роках. За критеріями суспільно-політичні зміни, що призводили до зміни змісту чи структури загальної середньої освіти; реформи початкової освіти; розвиток педагогічної

науки і практики, зокрема щодо фізичної підготовки учнів; зміст шкільної фізкультурної освіти, розмежовано такі періоди:

– I період – 1947-1959 рр. – повоєнне відновлення системи фізичної підготовки учнів початкової школи, яке відбувалося у два етапи: 1) 1947-1952 – збереження військової спрямованості фізичної підготовки учнів будь-якого віку; 2) 1952-1958 – перехід до фізичного виховання, яке було жорстко заідеологізоване;

– II період – 1959-1971 – спортизації фізичної підготовки, в межах якого також виокремлено два етапи: 1) 1959-1966 – залучення до занять фізичними вправами через масові змагання; 2) 1966-1971 – перехід до системи фізичної підготовки, зміст якої формувався на демократичних засадах;

– III період – 1971-1984 – контрреформування фізичної підготовки на базі фізкультурно-спортивного комплексу ГПО, з двома етапами: 1) 1971-1979 – законодавчо-нормативний; 2) накопичення конструктивного педагогічного досвіду з фізичної підготовки учнів, зокрема з використанням технологій спортивного тренування;

– IV період – 1984-1991 – початок об'єднання розрізнених елементів фізичної підготовки молодших школярів у педагогічну систему.

Запропонована періодизація враховує не лише суспільно-політичні та галузеві чинники, а й передусім офіційно проголошені на урядовому рівні зміни у шкільній освіті, котрі, як правило, закріплювалися у відповідних документах (циркулярах, інструкціях, рекомендаціях, положеннях, постановках, законах). Побудована періодизація є умовною, проте вона допомагає глибше розуміти сутність процесів, що відбувалися на кожному етапі, визначати їх спрямованість і окреслювати подальші перспективи.

Матеріали, що увійшли до розділу, опубліковані автором у наукових статтях [108; 109; 110; 111; 112; 113]

Список використаних джерел у першому розділі

1. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття (1950–2000 рр.): дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.01. Луганськ, 2006. 613 с.
2. Актуальные проблемы и историография истории зарубежной педагогики / под ред. К. И. Салимова. Москва, 1987. 143 с.
3. Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калиниченко. Москва, 1988. 640 с.
4. Ареф'єв В.Г. Сучасні стандарти фізичного розвитку школярів: Посібник. – К.: Вежа, 1999. 256с.
5. Белинович В. В. Обучение в физическом воспитании. Москва, 1958. 262 с.
6. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ ст. : документи, матеріали і коментарі: навч. посібник: хрестоматія. Луганськ, 2011. 384 с.
7. Бернштейн Н. А. О построении движений. Москва, 1947. 436 с.
8. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик. URL: www.libussr.ru (дата звернення: 28.12.16)
9. Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники. Київ, 2011. 108 с.
10. Бобрышев С. В. Историко-педагогическое исследование развития педагогического знания: методология и теория. Ставрополь, 2006. 300 с.
11. Боген М. М. Обучение двигательным действиям. Москва, 1985. 192 с.
12. Богословский В. П. Сборник инструктивно-методических материалов по физическому воспитанию. Москва, 1984. 142 с.
13. Бойко В. В. Целенаправленное развитие двигательных способностей человека. Москва : Физкультура и спорт, 1987. 144 с.
14. Бондар А. Д. З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади // Український історичний журнал. 1967. № 11. С. 23–33.
15. Ваховський Л. Ц. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми // Шлях освіти. 2005. № 2. С. 7–11.
16. Вахтомин Н. К. Генезис научного знания: факт, идея, теория. Москва, 1973. 286 с.
17. Вацеба О. Нариси з історії західно-українського спортивного руху. Львів, 1996. 264 с.
18. Ващенко Г. Г. Виховання волі й характеру: підручник для педагогів. Київ, 1999. 385 с.

19. Відомості про початкові, семирічні і середні школи на початок 1950/51 навч. р. (форма № 76-б) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166 (Міністерство освіти України, 1917–2000), оп. 15, спр. 937, 115 арк.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 2005. 1719 с.
21. Вільчковський Е. С., Шиян Б. М., Цьось А. В., Пасічник В. Р. Система фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі та України (XVI – початок XXI століття): порівняльний аналіз. Луцьк, 2016. 240 с.
22. Волков Л. В. Теория и методика детского и юношеского спорта: учебник [для студ. и препод. вузов физ. восп. и спорта]. Киев, 2005. 296 с.
23. Герц Н. И. Развитие физического воспитания в общеобразовательных школах западных областей Украинской ССР (1939-1972 гг.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Киев, 1974. 27 с.
24. Глазирін І. Д. Основи диференційованого фізичного виховання: навч. посіб. Черкаси, 2003. 352 с.
25. Гончаренко С. У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень // Вісник Акад. пед. наук України. 1993. № 1. С. 11–23.
26. Грабовський П. А. Дещо про освіту на Україні // Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар. Київ, 2003. С. 351–353.
27. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР. Київ, 1966. 260 с.
28. Гриценко М. М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР // Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР 1917 – 1957: наукові записки. Київ, 1957. Т. 4. С. 5–135.
29. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001. 486 с.
30. Деделюк Н. А. Цьось А. В. Традиції фізичного виховання в Київській Русі: монографія. Луцьк, 2004. 192 с.
31. Деметер Г. С., Горбунов В. В. 70 лет советского спорта: люди, события, факты. Москва, 1984. 237 с.
32. Деметер Г. С. Физическая культура в социалистическом обществе. Москва, 1987. 94 с.
33. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів, 1991. 572 с.
34. Дьячков В. М. Методы совершенствования физической подготовки (доклад на первой Всероссийской методической конференции тренеров по спорту). Москва, 1960. 57 с.

35. Железняк Ю. Д., Минбулатов В. М. Теория и методика обучения предмету «Физическая культура»: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва, 2004. 272 с.
36. Жосан О. Е. Становлення та розвиток радянської шкільної навчальної літератури в Україні (1921-1991 роки): [монографія]. Кіровоград, 2015. 360 с.
37. Завадская О. А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959–1968 гг.). Киев, 1968. 266 с.
38. Завацький В. І. Фізіологічна характеристика розвитку організму школярів. Луцьк, 1994. 149 с.
39. Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. Донецьк, 2011. 268 с.
40. Зведений звіт Міністерства освіти УРСР по початкових, восьмирічних і середніх школах, про загальну кількість шкіл, учнів, числа вчителів та розподіл учнів на початок 1964/65 навч. р. (форма № 76-а) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4799, 67 арк.
41. Историко-педагогическое знание в контексте педагогической теории и практики: сборник научных трудов и материалов / под ред. Г. Б. Корнетова. Москва, 2012. 712 с.
42. История физической культуры / под. ред. Ф. И. Самоукова. Москва, 1956. 208 с.
43. История педагогики / Днепров Э. Д., Пискунов А. И., Кларин В. М., Кларин М. В. // Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. / гл. ред. В. В. Давыдов. Москва, 1992. Т. 1. С. 392–399.
44. История физической культуры народов СССР / под. общ. ред. Н. Новосёлова, С. Сеницына, Г. Харабуги, Москва, 1953. 140 с.
45. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар. Київ, 2003. 766 с.
46. Каиров И. А. Итоги сессии Всесоюзной академии сельскохозяйственных наук имени В. И. Ленина и задачи Академии педагогических наук // Советская педагогика. 1948. № 11. С. 41–42.
47. Качашкии В. М. Методика физического воспитания: учеб. пособие для учащихся школьных пед. училищ. Изд. 4-е, испр. н доп. Москва, 1972. 320 с.
48. Клокар Н. І. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти регіону на засадах диференційованого підходу Київ, 2010. 528 с.

49. Ключко Н. Л. Реформування початкової освіти в Україні в ХХ столітті: Посібник. Вінниця, 2010. 117 с.
50. Корнетов Г. Б. Становление истории педагогики как отрасли знания // Историко-педагогическое знание в начале III тысячелетия: концепции и тематика историко-педагогических исследований: материалы Четвертой национальной научной конференции. Москва, 2008. С. 10–25.
51. Корнетов Г. Б. Цивилизационный подход к изучению всемирного историко-педагогического процесса. Москва, 1994. 289 с.
52. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе. Москва, 1975. 272 с.
53. Кравець В. Історія української школи і педагогіки. Тернопіль, 1994. 360 с.
54. Краевский В. В. Методология педагогики: пособие для педагогов-исследователей. Чебоксары, 2001. 244 с.
55. Круцевич Т. Ю., Воробйов М. І., Безверхня Г. В. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді. Київ, 2011. 224 с.
56. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу учнів: від витоків до сьогодення: монографія. Херсон, 2007. 600 с.
57. Лабский В. М, Любиев А. И., Юшко А. В., Курило С. И. Физическая культура и спорт в цивилизациях и эпохах. Харьков, 2003. 130 с.
58. Ландарь А. М. Развитие физической культуры как составная часть культурной революции в период перехода от капитализма к социализму (на материалах Украинской ССР): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Москва, 1975. 27 с.
59. Линець М. М. Основи методики розвитку рухових якостей. Львів, 1997. 272 с.
60. Маркосян А. А. Основы морфологии и физиологии организма детей и подростков. Москва, 1969. 575 с.
61. Масловский Е. А. Теоретические и методические основы использования индивидуально-сопряженного подхода в физическом воспитании школьников и подготовке юных спортсменов: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Минск, 1993. 49 с.
62. Матвеев А. П., Мельников С. Б. Методика физического воспитания с основами теории. Москва, 1991. 191 с.
63. Материалы Всесоюзного съезда учителей (24 июля 1968 года). Москва, 1968. 64 с.
64. Материалы Пленума ЦК КПСС, 1718 февраля 1988 г. Москва, 1988. 77 с.

65. Методика фізичного виховання учнів 1-11 класів / за редакцією М. Д. Зубалія. Київ, 2012. 216 с.
66. Наблюдения за влиянием тренировки и сдачи норм II комплекса ГТО / Крестовников А. Н. и др. Рукопись. 1934.
67. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл Української РСР на 1970/71 навчальний рік. Пояснювальна записка // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1970. № 7/8. С. 354.
68. Навчальні плани шкіл системи Міністерства освіти УРСР на 1957/1958 навчальний рік / [упоряд. О. Г. Сивець]. Київ, 1957. 66 с.
69. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология. Москва, 2007. 668 с.
70. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 10 нояб. 1966 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. докладов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 219–224.
71. О мерах мальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР (10 ноября 1966 г.) // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. документов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 219–224.
72. Окопний А.М. Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга пол. ХІХ – перша пол. ХХ століття): дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02. Львів, 2001. 199 с.
73. Основы теории и методики физической культуры / под ред. А. А. Гужаловского. Москва, 1986. 52 с.
74. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времён до конца XVII в. / отв. ред. Э. Д. Днепров. Москва, 1989. 480 с.
75. Очерки по теории физической культуры: труды ученых соц. стран / сост. и общ ред. Л. П. Матвеева. Москва, 1984. 248 с.
76. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури. Київ, 2007. 291 с.
77. Попов Г. И. Биомеханика. Москва, 2007. 256 с.
78. Приступа Є., Слімаковський О., Лук'янченко М. Українські народні рухливі ігри, розваги та забави: методологія, теорія і практика. Дрогобич, 1999. 449 с.
79. Присяжнюк С. І. Розвиток фізичних якостей учнів початкових класів загальноосвітньої школи (на прикладі сили і витривалості): автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02. Львів, 2001. 17 с.

80. Про введення в дію Типового положення про загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1978. № 19. С. 6–25.
81. Про відкриття підготовчих класів загальноосвітньої школи та організацію роботи в них: наказ міністра освіти УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1977. № 16. С. 12–15.
82. Про поліпшення роботи шкіл (класів) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням окремих предметів: розпорядження Міністерства освіти УРСР від 11 жовт. 1976 р. № 794 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1976. № 23. С. 30–32.
83. Проніков О.К. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина XX – початок XXI ст.): Монографія / О.К.Проніков. Ніжин, Аспект-Поліграф./ Ніжин, Аспект-Поліграф. 2012. - 275 С.
84. Публічний електронний словник української мови. URL: <http://ukrlit.org/slovyk/система> (дата звернення: 05.09.16)
85. Розвиток народної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у 1973–1974 і 1974–1975 навчальних роках: доповідь XXXV Міжнар. конф. з питань освіти. Женева, 1975. 174 с.
86. Ротерс Т. Т. Теория и методика развития личности школьника на ритмических занятиях в общеобразовательной школе. Луганск, 2001. 250 с.
87. Роцін І. Г. Загальна фізична підготовка учнів ЗОШ: історія, теорія, практика (кінець XIX початок XXI століть): монографія. Херсон, 2015. 344 с.
88. Сергієнко Л. П. Технології наукових досліджень у фізичній культурі. Тернопіль, 2015. 900 с.
89. Сисоєва
90. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ, 2001. 912 с.
91. Сокіл-Батько спортивно-руханкове товариство у Львові. Львів, 1999. 268 с.
92. Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941 – 1944 рр.): автореф. дис. ... канд. історичних наук. Івано-Франківськ, 2004. 26 с.
93. Суник А. Б. Становление и развитие в СССР истории физической культуры как науки (1917 – середина 80-х годов): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Москва, 1988. 568 с.
94. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічне дослідження та його „околиці” // Шлях освіти. 2007. Вип. 44, т. 2. С. 6–12.

95. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ, 2003. 68 с.
96. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ, 2003. С. 47–66.
97. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори : [у 5 т.]. Київ, 1976. Т. 1. С. 53–206.
98. Теория и методика физического воспитания: учеб. для студентов вузов: в 2 т. Т. 1: Общие основы теории и методики физического воспитания / под ред. Т. Ю. Круцевич. Киев, 2003. 242 с.
99. Теория и методика физического воспитания : учеб. для студентов вузов: в 2 т. Т. 2: Методика физического воспитания различных групп населения / под ред. Т. Ю. Круцевич. Киев, 2003. 392 с.
100. Трофимьяк Б. Е. Развитие физической культуры и спорта в западных областях Украины за годы советской власти (1939–1972 гг.): автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02. Львов, 1973. 32 с.
101. Физическое воспитание в школе / под ред. Арефьева В. Г., Столитенка В. В. Киев, 1997. 152 с.
102. Физическая активность человека / Бальсевич В. К. и др. Киев, 1987. 224 с.
103. Физическая подготовка / под ред. Ю. К. Демьяненко. Москва, 1987. 248 с.
104. Философский энциклопедический словарь / редкол.: Л. Ф. Ильичев и др. Москва, 1983. 840 с.
105. Філь С. М., Худолій О. М., Малка Г. О. Історія фізичної культури. Харків, 2003. 160 с.
106. Цибанюк О. О. Управління системою фізичного виховання школярів на Буковині (друга половина ХІХ - початок ХХ століття): дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.01. Івано-Франківськ, 2008.
107. Цьось А. В. Витоки фізичного виховання в Україні // Фізичне виховання в школі. 1997. № 3. С. 52–54.
108. Чижик Т. Г. Проблема визначення параметричних характеристик розвитку учнів ЗОШ / Т. Г. Чижик // «Наукові записки РДГУ»: збірник наукових праць. – 2016. – № 13(56) Частина І. – С. 48-51.
109. Чижик Т. Г. Філософсько-культурологічні витоки проблеми розвитку людини / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2016. – № 29. – С. 313-320.

110. Чижик Т. Г. Сучасні напрямки наукових досліджень в галузі фізичної культури і спорту / Т. Г. Чижик // «Педагогічні науки»: збірник наукових праць. – 2016. – ISSN 2413-1865 № LXIX. Том 1. – С. 101-105.

111. Чижик Т. Г. Организация физкультурно-оздоровительной работы среди детей младшего школьного возраста во второй половине XX ст. / Т. Г. Чижик // «Київський науково-педагогічний вісник»: наукове періодичне видання. – 2016. – № 8(08). – С. 129-133.

112. Чижик Т. Г. В. Сухомлинський про проблеми фізичної підготовки школярів / Т. Г. Чижик // Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (25 лютого 2016 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2016. – С. 153-155.

113. Чижик Т. Г. Историчні аспекти фізичної підготовки молодших школярів в Україні / Т. Г. Чижик // Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (27 – 28 жовтня 2016 року, м. Баку – Ужгород – Дрогобич). – Баку: Національна академія наук Азербайджана, 2016. – С. 167-170.

114. Чулицкая Л. И. Дошкольный возраст и его особенности. Москва, 1923. С. 58.

115. Шиян Б. М. Теоретико-методичні основи підготовки вчителів фізичного виховання в педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Київ, 1997. 50 с.

116. Янкович О. І. Розвиток здоров'язбережувальних технологій у навчально-виховному процесі початкової школи (1991–2016 рр.) / Олександра Янкович // Людинознавчі студії : збірник наукових праць / Дрогобицький ДПУ імені Івана Франка. Сер. Педагогіка. – 2017. – Вип 4/36. – С. 301–312.

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ І ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ УРСР (1947-1971 рр.)

2.1. Ретроспективний огляд теорії та практики фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку

З метою розуміння ситуації, що склалася у системі початкової освіти УРСР на початок 1947/48 н. р., і з'ясування пріоритетів державної освітньої політики української радянської республіки, зокрема щодо фізичної підготовки школярів, було здійснено історико-ретроспективний аналіз процесів, що відбувалися у тогочасних системах шкільної освіти, фізичної культури та нормативно-правовій базі функціонування початкових шкіл у період 1931-1946 років. На думку більшості дослідників історії України та історії педагогіки, за кількістю та важливістю прийнятих державних документів, а також суспільно-політичних подій у цей проміжок – період НЕПу, довоєнні, воєнні і перші повоєнні роки, мав вирішальне значення як для визначення структури та змісту початкової освіти 1947-1991 рр., так і для організаційно-педагогічних засад фізичної підготовки молодших школярів. У цьому параграфі стисло наведемо основні результати аналізу.

Вважаємо за необхідне наголосити, що перший навчальний план для початкової школи (I-IV класи) з'явився у 1920/21 н. р. Ним визначалося п'ять навчальних днів, а шостий відводився для екскурсій, змагань (спортивних), культурного дозвілля. Для першої вікової групи (1-го класу) навчальні години не розподілялися за предметами, оскільки вона вважалася продовженням дитячого садка. У наступних класах навчання велося на предметній основі, зокрема був і навчальний предмет «ігри і фізичні вправи» або «гімнастика (залежно від навчального округу) в обсязі 2 год. на тиждень [3; 34; 73]. Як бачимо, фізична підготовка учнів в українських середніх школах реалізовувалася від початку їх виникнення.

З огляду на предмет нашого дослідження відмітимо й факт створення у 1922 р. для дітей і підлітків піонерської організації (на кшталт скаутської, яку

більшовики розпустили у 1919 р.), що у 1926 р. стала всесоюзнаю і відіграла неабияку роль у вихованні дітлахів взагалі та їх фізичній підготовці зокрема. Саме з 1922 р. по всій країні виникають піонерські табори (виховно-оздоровчі установи) та Будинки піонерів (позашкільні освітні заклади), де реалізується ідеологічно-виховна та розвивально-оздоровча робота, зокрема з фізичної підготовки дітей.

Зауважимо, що до середини 20-х років ХХ століття в УРСР існувало кілька різних концепцій радянського фізичного виховання дітей та молоді. Прагнучи до «однаковості» радянської школи, у липні 1925 року Комуністична партія та Рада міністрів СРСР вирішили обрати його єдину фундаментальну основу, яка й була викладена у Постанові ЦК РКП(б) «Про завдання у галузі фізичної культури» [74; 89]. У цьому керівному документі вперше на державному рівні були сформульовані всі поняття теорії соціалістичного фізичного виховання; визначено його завдання та зміст, організаційну структуру системи фізичного виховання підростаючого покоління; вказано основні напрямки подальшого розвитку цієї галузі. У постанові вимагалось вважати фізичну підготовку учнів складовою частиною загальнополітичного виховання. У цьому ж документі зазначалося, що цей напрям роботи з дітьми та молоддю має бути включеним до плану діяльності усіх суспільних організацій і державних закладів, середньої школи зокрема.

У 1926 р. було створено Центральне антропометричне бюро і з цього часу починаються дослідження фізичного розвитку підростаючого покоління, розробляються перші стандарти фізичного розвитку дітей і уніфікується методика вимірювань. Це надає підстави налагодити лікарський контроль за ростом і розвитком як окремих дітей, так і певних груп дитячого населення. Загалом у кінці 20-х - на початку 30-х років було створено самостійні Інститути охорони здоров'я дітей та підлітків та однойменні філії в Інститутах охорони материнства і дитинства у Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, перед якими ставилося завдання розробки питань гігієни

виховання, вивчення психофізичних особливостей дітей, розробки наукових та науково-практичних питань охорони здоров'я дітей та підлітків.

Після виходу постанови ЦК РКП(б) 1925 року до навчальної програми початкової школи 1927/28 н. р. вносяться зміни і предмет отримує назву «фізичні вправи» з тим же тижневим навантаженням, але з оновленим змістом. Серед засобів фізичної підготовки у програмі було відмічено такі: «...фізичні вправи, що забезпечують нормальний розвиток сенсорно-моторного апарату, санітарно-гігієнічні навички використання сонця, повітря і води, санітарно-гігієнічне просвітництво. В основу фізичних вправ школи I ступеня повинні входити природні рухи: біг, ходьба, стрибки, лазіння, вправи з невеликими обтяженнями, метання, плавання, прийоми природного захисту і нападу, а також ті природні рухи, які пов'язані з трудовою діяльністю людини: вирубування, пиляння, різання, копання і т. п.» [33; 34].

Наступні зміни у навчальному плані початкової школи відбулися у 1930/31 н. р. – тепер фізична підготовка молодших школярів мала здійснюватися в межах предмета «фізвиховання (гімнастика, спорт)» для 1-2 класів по 2 год. на тиждень та для 3-4 класів по 3 год. на тиждень. З цього року до складання навчальних програм залучалися провідні вчені, досвідчені методисти, шкільні вчителі та викладачі вишів.

Вивчення історичних документів [21; 33; 68; 76] надає підстави для висновку, що на початок 30-х років ХХ ст. в УРСР, як і в інших союзних республіках, сформувалася адміністративно-командна система управління галуззю «фізична культура і спорт», яка мала наступну структуру: політичне керівництво через його апарат; державні органи виконавчої і законодавчої влади; органи управління з питань фізичної культури та безпосередні виконавці. У 1936 році вища ланка управління у галузі отримала назву «Всесоюзний комітет з питань фізичної культури і спорту» (ВКФКС) і, починаючи з цього моменту, структура керівництва українською радянською системою фізичного виховання учнів, студентів і всього населення, що була

заснована на принципі вертикальної підпорядкованості, не змінювалася аж до розпаду СРСР у 1991 році.

Аналіз законодавчо-розпорядчої бази СРСР та УРСР [9; 33; 68; 76] дозволив встановити, що за першу половину 1930-х років було видано ряд партійних, державних і галузевих документів, якими розпочалася радикальна реорганізація системи шкільної освіти в цілому та системи фізичної підготовки учнів зокрема. До переліку таких документів вважаємо за необхідне включити: постанову ЦК КП(б)У «Про запровадження обов'язкового загального початкового навчання на Україні» (1930 р.), спеціальну постанову Президії ЦВК СРСР, за якою керівництво лікарським контролем і саннадзор за місцями проведення навчальних занять було покладено на органи охорони здоров'я (1930 р.), постанови ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» (1931 р.), «Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі» (1932 р.), «Про підручники для початкової і середньої школи» (1933 р.), «Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі» (1935 р.), спільну постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про структуру початкової і середньої школи» (1934 р.) та постанову ЦК КП(б)У «Про стан фізкультури на Україні» (1932 р.). Зважаючи на важливе значення цих документів для подальшого функціонування початкової школи, схарактеризуємо їх детальніше.

Найближчими завданнями шкільної освіти постановою «Про загальне обов'язкове початкове навчання» (липень 1930 р.) було визначено запровадження впродовж 1930-1931 років загального обов'язкового початкового навчання для дітей 8-11 років та переростків 11-15 років і запровадження загального обов'язкового навчання у школах-семирічках [76]. Прийнята на виконання визначених завдань відповідна постанова ЦК КП(б)У «Про запровадження обов'язкового загального початкового навчання на Україні» (серпень 1930 р.), за змістом повністю відповідала загальносоюзному документу і лише конкретизувала кількість дітей, що мали

бути охоплені загальним навчанням [9]. Отже, початкова освіта і фізична підготовка молодших школярів, як її структурний компонент, стали обов'язковими для дітей молодшого шкільного віку з 1930-го року.

Зберігаючи наступність у виконанні прийнятих рішень, постанова «Про початкову і середню школу» (вересень 1931 р.) визначала вже такі основні завдання школи: переробити навчальні програми відповідно до марксистського вчення; розгорнути боротьбу проти «методичного прожекторства» (метод проектів); визнати єдиною формою навчання – урок, обов'язковими іспити; визначити вчителя провідною особою навчального процесу; забезпечити тісний зв'язок навчання з продуктивною працею; зміцнити керівництво школою партійними організаціями; «наркомосам союзних республік забезпечити здійснення єдиновладдя в управлінні школою» [9; 33]. Як бачимо, розпочалася уніфікація середньої школи, української зокрема, її поступове перетворення на складову радянської системи освіти з єдиними для всього СРСР навчальними планами, програмами та підручниками. З цього ж року розпочалася й воєнізація фізкультурної роботи в школі.

Постанова «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» (серпень 1932 р.) започаткувала цілу низку кроків, що докорінно змінили систему загальної середньої освіти. Перш за все це позначилося на створенні нового типу навчального плану, визначенні переліку і змісту навчальних предметів у кожному році навчання, розрахунку кількості годин, необхідної для вивчення окремого навчального предмета.

Зауважимо, що у березні 1931 р. було розроблено фізкультурно-спортивний комплекс «Готовий до праці й оборони СРСР» (ГПО) [62], який у подальшому взято за основу при визначенні змісту фізичної підготовки дітей та молоді, і розпочато наприкінці навчального року здачу його нормативів усіма верствами населення, учнями середніх шкіл зокрема. У постанові ЦК КП(б)У «Про стан фізкультури на Україні» (1932 р.) підкреслювалося значення фізичної підготовки дітей та молоді для досягнення державних

завдань і наголошувалося на необхідності розширення будівництва спортивних споруд разом з новими містами та селищами [33]. Саме з моменту прийняття цього документу в УРСР розпочалося широке розгортання позакласних та позашкільних форм роботи з фізичного виховання учнів.

На виконання завдань цієї постанови, зміст нової навчальної програми з фізичної культури для учнів середньої школи з 1932 року визначався на підґрунті комплексу ГПО. Слід відмітити, що структура комплексу за весь час його існування неодноразово змінювалася, оскільки розвивалася теорія і практика фізичного виховання, змінювалося державне замовлення (підготовка робітника, підготовка захисника, підготовка будівника тощо) і пріоритети державної політики, в галузі освіти зокрема. Проте практика формування змісту програми з фізичної підготовки учнів українських шкіл з урахуванням нормативів і вимог комплексу ГПО існувала аж до 1991 року, тобто до розпаду СРСР.

За новою навчальною програмою 1932 р., яка суттєво відрізнялася від попередніх, весь програмний матеріал для кожної шкільної групи (класу) розподілявся на такі модулі: фізичні вправи, теоретичні знання, фізкультурно-організаційні та санітарно-гігієнічні навички, навчальні нормативи. У «Зауваженнях» до програми містилися докладні методичні вказівки та роз'яснення щодо проведення «типового уроку фізкультурних вправ», гімнастики до початку навчальних занять, фізкультхвилинок, масових ігор, екскурсій та спортивних свят. У програмі були надані роз'яснення щодо планування навчальної роботи на рік, чверті та десятиденки. Містила програма й картку обліку рухових умінь школярів, тобто можна вважати, що з цього року було започатковано оцінювання рівня розвитку рухових якостей та формування рухових дій учнів [62; 97].

Постанова «Про підручники для початкової та середньої школи» (1933 р.) скасовувала існуючий порядок видання підручників самостійно кожною республікою, областю чи краєм та визнавала необхідним створення

єдиних стандартизованих стабільних підручників з кожного предмету [68]. На виконання визначених завдань у 1933 році у Москві для друку навчальної літератури відкривається видавництво «Детгиз», а у 1934 році – аналогічне видавництво в Україні «Дитвидав», діяльність якого фактично була підпорядкована московському Держвидаву [31]. Наголосимо, що підручники з фізкультури чи навчальні посібники з теорії фізичного виховання для системи середньої освіти ці видавництва до 70-х років ХХ ст. практично не випускали.

Література з фізичної підготовки та окремих видів спорту друкувалася на території УРСР у Львові, Харкові (у державному військово-фізкультурному видавництві «На варті»), Києві (у видавництвах «Радянська школа» та «Народний вчитель») та Одесі. Власні видання мали Український науково-дослідний інститут фізичної культури і Державний інститут фізичної культури України в Харкові. Серед книжок, що видавалися на території УРСР, переважали книжки з описом дитячих рухливих ігор та інших видів фізичних вправ. Це були, як правило, невеликі за обсягом і форматом видання, які користувалися неабиякою популярністю, оскільки масових видань такого типу потребували на той час самодіяльні гуртки фізкультури, інструктори та вчителі.

Наголосимо, що в 1930-ті роки книг, присвячених проблемам фізичного виховання дошкільнят, школярів та молоді з'явилась чимала кількість, серед яких були і ґрунтовні теоретико-методичні праці, історичні розвідки, рекомендації. Аналізуючи їхній зміст, зауважимо, що автори торкалися таких проблем, як: організація ранкової гімнастики (руханки), корективної гімнастики, загальної та прикладної фізичної підготовки, активного дозвілля, гігієни фізичних вправ тощо.

Слід зауважити, що обговорення науково-методичних засад радянської системи фізичного виховання взагалі та проблем фізичної підготовки школярів зокрема відбувалося на шпальтах періодичного видання «Фізкультура і спорт» (відкритого у 1923 р.), щомісячних журналів «Теорія і

практика фізичної культури» (започаткованого у 1925 р.) та «Фізична культура в школі» (започаткованого у 1930 р.), додатку «Руханка і спорт» до журналу «Новий час» і «Руханкового додатку» «Сокільських вістей» (останні започатковані у Львові у 1925 р. та 1929 р. відповідно). Крім цього обговоренню питань, пов'язаних з фізичною підготовкою дітей та молоді, присвячувалися статті у таких газетах, як «Педагогічна газета», «Спортивна газета», «Радянський спорт» та ін. Публікувалися не лише урядові та партійні постанови, нормативно-інструктивні документи, а й новітні вітчизняні та закордонні експериментальні досягнення у сфері фізичної культури і спорту, думки провідних учених щодо медико-біологічних, психологічних і педагогічних проблем фізичної підготовки дітей та молоді.

У 1933 р. відкрився Центральний науково-дослідний інститут фізичної культури (ЦНДІФК) – головний науковий заклад з розробки проблем фізичної культури і спорту в СРСР. В його стінах та за його ініціативою проводилися наукові конференції, семінари і конгреси, де були представлені результати досліджень В. Д'ячкова, В. Заціорського, Л. Матвєєва, А.Новікова, В. Філіна (теорія і методика фізичного виховання і спортивного тренування), П. Рудика та А. Пуні (психолого-педагогічний напрям), М. Пономарьова, В. Столбова, В. Столярова (історико-соціологічний напрям), М. Бернштейна, Д. Донського (біомеханіка), М. Іваницького, В. Карпмана, А. Крестовнікова, С. Летунова, В. Фарфеля (медико-біологічний напрям). Все це сприяло розвитку теоретичного підґрунтя фізичної підготовки учнів.

Окрім зазначених вище документів, хочемо відмітити постанову ЦК ВКП (б) «Про роботу піонерської організації» (квітень 1932 р.), в якій наголошувалося, що комсомол, Народний комісаріат охорони здоров'я і районні ради фізичної культури повинні «забезпечити широке розгортання серед дітей різних форм масової, оздоровчої і військово-фізкультурної роботи» [9]. Цей документ зіграв важливу роль у покращенні позакласної і позашкільної фізкультурно-спортивної роботи з учнями, дошкільного і

молодшого шкільного віку, особливо через систему вожатих. Вже з 1933 року за сприяння комсомолу та профспілок стали регулярно проводитися шкільні, районні, міські, обласні та республіканські змагання школярів, а з 1934 р. – всесоюзні.

У 1933/34 н. р. знов оновлюється навчальний план початкової школи при тій самій структурі чотирирічного навчання, фізична підготовка здійснюється вже в межах навчального предмету «фізкультура» з тижневим навантаження 2 год. для кожного класу. Саме з цього навчального року у більшості великих міст УРСР літні канікули учнів стали проводити організовано, зокрема у піонерських таборах міського і заміського, оздоровчого та військово-спортивного типу.

Постанова «Про структуру початкової і середньої школи» (травень 1934 р.) відміняла різноманітність шкіл і запроваджувала загальну для всього СРСР систему шкільної освіти, яка передбачала таку структуру загальноосвітньої школи: початкова школа (1-4 класи), неповна середня (5-7 класи) і середня школа (8-10 класи). З цього року система радянської освіти набула послідовності і впорядкованості, яку зберігала до 1991 р. Цим документом групи реорганізовано у класи, право призначення завідувачів початкових шкіл та директорів неповних середніх і середніх шкіл передано НКО союзних та автономних республік, затверджено класно-урочну організацію навчання та введено розклад занять, визнано провідну роль вчителя [9; 97]. На думку багатьох науковців і практиків, всі ці заходи сприяли підвищенню результативності фізичної підготовки учнів, зокрема через уведення режимних моментів.

У цьому ж році були прийняті окремі «Програми початкової школи» [34], в яких за основу навчальної програми з фізкультури були покладені: проект програми з фізкультури для 1 і 2 концентрів; матеріали Всеросійської конференції інструкторів і викладачів фізкультури, складені ВРФК СРСР; експериментальні дані Центрального науково-дослідного інституту фізичної культури [80]. До змісту програми було включено навчальну роботу –

планові заняття фізичними вправами (уроки фізичної підготовки), заняття з теорії фізичної культури та позаурочну фізкультурно-масову роботу – позакласна, позашкільна та гурткова робота, оздоровчі заходи у режимі шкільного дня. Відмітимо, що програмою передбачалося введення до всіх ланок фізкультурної роботи елементів воєнізації.

Постановою «Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі» (вересень 1935 р.) визначався ряд важливих для функціонування школи питань, таких як: загальна організація навчального року і шкільного режиму, терміни навчання і канікул, день початку і закінчення навчального року, навчальні плани і навчальне навантаження учнів, тривалість уроку, порядок прийому учнів до школи, переведення до наступних класів та складання іспитів, система оцінювання, форма одягу учнів та ін. [27; 81]. Зауважимо, що у тексті цього документа кількадесят разів повторюється прикметник «єдина» щодо організаційних та змістовних моментів діяльності школи. Отже, радянська система середньої освіти набула ще більшої стандартизації та «однообразості», що стосується й фізичної підготовки учнів.

Підсумовуючи зазначене вище відмітимо, що у змісті вказаних нами державних постанов чітко прослідковується спрямованість на уніфікацію української системи освіти у загальнорадянську, універсалізацію освіти (змісту, організації, форм і методів навчання), надання військово-спортивного акценту фізичній підготовці учнів, навіть молодшого шкільного віку. Наголосимо ще й на тому, що після названих постанов з науково-дослідницького поля, зокрема у галузях педагогіки та фізичної культури і спорту, зникла національна складова. Проте, вивчення педагогічної періодики та авторських доробок [11; 22; 23; 42; 58] засвідчило, що український конструктивний педагогічний досвід все одно народжувався, зокрема й щодо фізичної підготовки молодших школярів.

З огляду на предмет нашого дослідження, згадаємо й постанову ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекирення в системі Наркомосу» (липень

1936 р.), якою заборонялася педологія (наука про дитину), а разом з нею і застосування різних тестів, зокрема тих, що використовувалися для визначення динаміки фізичного розвитку дитини як складової її комплексного вікового розвитку. У результаті прийняття цього документа у наступних, 1937-1938 роках, постраждали не лише окремі державні діячі та науковці (наприклад, нарком просвіти А. Бубнов, автори наукових доробок В. Крамаренко, А. Залкінд, Г. Фортунатов та ін.), а й цілі наукові галузі, такі як психологія і фізіологія, шкільна гігієна.

Відмітимо, що цього ж, 1936 року, відбувся IX з'їзд ЛКСМУ, який зобов'язав комсомольські організації охопити учнів шкіл фізичною культурою, для чого створити гуртки, команди, секції й проводити різні фізкультурні змагання й свята [46]. Отже, країною поширювалися два процеси: з одного боку – репресії по відношенню до наукового підґрунтя фізичної підготовки дітей (визнаного в Європі та підтвердженого досвідом) і його авторів, з іншого – безсистемне проведення різноманітних спортивно-фізкультурних змагань, хаотичність яких знижувала ефективність і користь.

Аналіз різних документів другої половини 1930-х років засвідчив, що тепер фізична підготовка дітей та молоді сприймалася владою вже не як спосіб виховання здорового пролетаріату (робочої сили), а як мобілізаційний ресурс, спосіб підвищення військової (найперше) і вже потім – загальної підготовки дітей та молоді. Підтвердженням цього можна вважати факт масштабного відкриття дитячих спортивних шкіл та стадіонів по всьому СРСР. Показовою у цьому плані є шкільна навчальна програма з фізкультури 1937 року, яка стає більш орієнтованою на спорт: навчальний матеріал у ній класифіковано вже не за основними рухами, а за видами спорту [44; 77; 80].

У 1939 р. змінюється структура комплексу ГПО, вводиться додаткова ступінь – «Будь готовий до праці і оборони СРСР» (БГПО), нормативи якої вже складають учні з 14 років. Поява другого ступеня була пов'язана із ситуацією у світі – початком Другої світової війни, що спричинило появу в

якості обов'язкового шкільного предмету допризовної військової підготовки, навіть для учнів початкової школи [86].

У цьому ж році було ухвалено низку положень про діяльність закладів та установ, що надавали методичну допомогу вчителям початкових класів: Положення про методичну роботу в школі, Положення про кущове методичне об'єднання вчителів, Положення про районний/міський методичний кабінет районного/міського відділу народної освіти [10], робота яких в основному була спрямована на покращення грамотності вчителів початкових класів та надання їм елементарних методичних знань. У жовтні 1943 року була створена Академія педагогічних наук СРСР, яка об'єднала кілька науково-дослідних інститутів. Тепер у цій установі розроблялося теоретичне підґрунтя не лише навчання і виховання учнів, а й шкільної гігієни та методики викладання окремих предметів, фізичного виховання зокрема. Саме рекомендації академії стали відправною точкою при розробці навчальних планів, програм, підручників і посібників, за якими навчали і виховували молодь в усіх радянських республіках, зокрема Україні.

У період 1941-1945 рр. провідні теоретики та методисти з фізичного виховання досліджували проблеми військово-прикладної фізичної підготовки дітей та молоді, організації та методики лікувальної фізкультури як фактора прискореної реабілітації. У перші післявоєнні роки знов розгортається різностороння науково-дослідна діяльність і методична робота, проте в ній так само практично відсутня національна складова фізичного виховання учнів.

Упродовж 1941-1945 років навчальні плани та шкільні програми розроблялися Комісаріатом оборони країни. У 1942/43 н.р. проголошено єдність процесу військової та фізичної підготовки учнів усіх вікових категорій і затверджено нову програму: «Військово-фізичної підготовки учнів початкових і 1-4-х класів неповних середніх і середніх шкіл» [12; 46]. Головними завданнями фізичної підготовки молодших школярів тепер визнавалося укріплення і розвиток організму шляхом гімнастичних вправ та

воєнізованих ігор, виховання сміливості, спритності, витривалості, організованості та почуття товарищескості, навчання строю. Вправи на гімнастичних снарядах вилучено з програми як неефективні в умовах шкільного уроку, додатковий матеріал також було відмінено. Зміст навчального матеріалу з фізичної підготовки учнів 1-4-х класів склали нескладні гімнастичні вправи загально-розвиваючого характеру, традиційні рухливі ігри, прості базові вміння і навички лижної підготовки [34; 46].

Звертаємо увагу на те, що у роки війни для всіх шкіл обов'язковим був такий режимний момент, як гімнастика до навчальних занять тривалістю 10-15 хв. Більше того, для проведення занять із військово-фізичної та початкової допризовної військової підготовки фізкультурні організації та органи Всеобуча повинні були безкоштовно надавати навчальним закладам стадіони, спортивні майданчики, гімнастичні зали, стрілецькі тири, катки, водні станції, лижні бази та інші спортивні споруди.

Не зважаючи на тяжкий економічний та зовнішньополітичний стан країни, впродовж 1941-1945 рр. урядом було прийнято низку важливих постанов щодо системи шкільної освіти, в яких зокрема запроваджувалося навчання дітей з 7-ми річного віку, організація роздільного навчання хлопчиків і дівчаток (1943 р.); п'ятибальної системи оцінювання навчальних досягнень і поведінки учнів (1944 р.); відкриття дитячих будинків для дітей-сиріт, випускних іспитів по закінченню початкової і середньої школи (1944 р.).

Постанова ЦК КП(б) «Про розвиток позашкільної роботи з дітьми» приписувала місцевим органам освіти і школам активізувати роботу з дітьми у літній період, налагодити роботу гуртків, з фізичної культури та спорту зокрема. Комітетам з фізичної культури та спорту пропонувалося надавати допомогу школі в організації фізичної підготовки учнів та проведенні спортивних змагань і свят [5; 9; 13; 74].

У перші повоєнні роки влада продовжувала приділяти увагу фізичній підготовці дітей та молоді. Неабияку роль у розгортання фізкультурного руху

в країні мала Постанова РНК СРСР «Про надання допомоги комітетам у справах фізичної культури і спорту і покращення їх роботи» (1945 р.). На виконання завдань, окреслених у цьому документі Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту (серпень 1946 р.) вніс часткові зміни до комплексу ГПО: було зменшено кількість нормативів, а рівень вимог приведено у відповідність до рівня фізичного розвитку певних вікових груп; основною формою навчальної роботи з учнями визнано загальну фізичну підготовку.

У навчальному плані на 1946/47 н. р. для учнів 1-4 класів все ще залишається предмет «Військова і фізична підготовка» з тижневим навантаженням по 1 год. у 1-2 класах та по 2 год. у 3-4 класах. У постанові ЦК КП(б) України «Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи шкіл УРСР» (листопад 1946 р.) було зазначено, що Міністерство освіти (реорганізований Народний комісаріат освіти) «по суті не займалося створенням високоякісних підручників і програм, які відповідають сучасним вимогам радянської школи» [16; 29; 74].

Підсумовуючи, можна констатувати, що до 1947 року сформувалася усталена структура шкільної освіти, стандартизована для всього СРСР; визначено структуру навчального плану початкової школи, зміст і обсяг навчальних предметів, фізкультури зокрема, встановлено бальну систему оцінювання навчальних досягнень (серед яких – опанування рухів) і поведінки учнів. Встановлено, що фізична підготовка школярів здійснювалася у навчальних і позанавчальних закладах із залученням піонерської та комсомольської організацій. Зміст підготовки визначався вимогами фізкультурно-спортивного комплексу ГПО. З'ясовано, що зі зміною внутрішньої та зовнішньої ситуації в державі та зміною пріоритетів у розвитку і розбудові країни, відбувалися зміни в змісті початкової освіти, орієнтації та змісті фізичної підготовки школярів. Унаочнення змін, що мали місце впродовж 1930-1946 рр. в організаційно-педагогічних умовах фізичної підготовки школярів, зробимо у вигляді таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка змісту фізичної підготовки у шкільному компоненті початкової школи

<i>рік</i>	<i>назва навчального предмета</i>	<i>тижневе навантаження (год. на тиждень)</i>	<i>спрямованість фізичної підготовки школярів</i>
1920	ігри та фізичні вправи	2	загальна
1927	фізичні вправи	2	загальна
1930	фізичне виховання (педгімнастика, вправи, ігри, спорт)	3	загальна
1933	фізкультура	2	прикладна
1937	фізкультура	2	спортивна
1939	фізкультура	1 / 0,5	військово-прикладна
1946	військова і фізична підготовка	1 / 2	військово-прикладна

Джерело: складено автором самостійно

2.2. Формування нормативної бази фізичної підготовки учнів початкової школи в УРСР (1947-1971 рр.)

Загальновідомо, що діяльність будь-якого навчального закладу, як і всієї освіти в цілому, вибудовується відповідно до нормативно-правової бази, яка формується урядом країни, а у випадку СРСР ще й Центральним комітетом правлячої комуністичної партії. Як показав ретроспективний аналіз, до 1947 року законодавчого підґрунтя (законів про освіту) функціонування радянської чи національної систем освіти ще не існувало, основою для визначення змісту та організації навчально-виховного процесу у середніх і початкових школах виступали постанови Ради Міністрів СРСР, ЦК КП(б) та відповідних органів української республіки, накази Міністерства освіти СРСР та УРСР (утворених з відповідних народних комісаріатів освіти у 1946 р.). У межах цього параграфа з'ясуємо, на підставі яких саме нормативно-інструктивних документів організовувалася фізична підготовка молодших школярів впродовж 1947-1971 років.

Аналіз архівних документів дозволив встановити, що у 1947-1951 рр. (I субперіод I періода) до навчальних планів початкових, семирічних і

середніх шкіл перманентно вносилися зміни. При цьому змінювався зміст, спрямованість та структурно-організаційна складова фізичної підготовки учнів, молодшого шкільного віку зокрема. Ґрунтуючись на змістовному аналізі документів, погоджуємося з академіком О. Сухомлинською, яка другу половину 40-х - початок 50-х років ХХ стоїття назвала «кристалізацією шкільних навчальних курсів, утвердження знаннієвої парадигми в шкільній освіті» [74; 82; 95].

Оскільки у повоєнні роки поєднання фізичної та військової підготовки школярів втратило свою життєву необхідність, у державних і партійних документах того часу було визначено нові завдання щодо фізкультурно-оздоровчої роботи та зміцнення здоров'я радянських людей, дітей зокрема, підірваного за роки війни. Саме на оздоровлення та відновлення (реабілітацію) була спрямована навчальна програма з фізичної підготовки 1947 року, розроблена співробітниками Науково-дослідного інституту фізичного виховання та шкільної гігієни АПН СРСР, який згодом став НДІ фізіології дітей та підлітків АПН СРСР. Зміст навчального матеріалу і вимоги до учнів знов були наближені до нормативів і вимог нового варіанту комплексу ГПО, зміненого у 1946 році [43; 44; 74].

Відмітимо, що з початком «холодної війни» (1946-1947 рр.) посилилося ідеологічне спрямування суспільно-гуманітарних навчальних предметів та ідейно-виховна робота у школі в загалі. Навчальний предмет, в межах якого здійснювалася фізична підготовка учнів початкової школи, знов отримав назву «фізкультура» (обсягом 2 год. на тиждень для учнів 1-4 класів), хоча окремі компоненти військової підготовки він не втратив. До змісту фізичної підготовки учнів тепер включалися такі розділи: природні рухи (біг, ходьба, стрибки у довжину і висоту, з місця і розбігу), метання у ціль і на дальність, одноборства, акробатика, вправі на бумі (вперше), рухливі ігри, біг на лижах (обов'язкова частина). У пояснювальній записці були наведені теоретичні відомості про біологічні та психологічні особливості дітей різного шкільного

віку, які вчителям потрібно було враховувати при організації диференційованого підходу у навчальному процесі [7; 45].

Звертаємо увагу, що ні постанова ЦК КП(б)У «Про стан загального обов'язкового навчання в школах УРСР» (грудень 1947 р.), ні наказ Міністерства фінансів СРСР «Про посилення контролю за утворенням і витрачанням коштів установ, що перебувають на союзному, республіканському і місцевих бюджетах» (вересень 1948 р.) не відмінили оплату за навчання учнів старших класів, навчання молодших школярів залишилося безкоштовним (хоча придбання спортивної форми здійснювалося за кошти батьків) [75; 96].

Після сесії ВАСХНІЛ 1948 року Президія АПН СРСР (до речі, як і всі інші академії), на своєму засіданні прийняла рішення про низку заходів щодо «викорінення ідеалістичної біології» в закладах і установах АПН [52]. Критичну оцінку одержали праці окремих членів Академії або її працівників не лише з біології, анатомії, фізіології, ботаніки, зоології та природознавства, а з історії педагогіки за некритичність щодо спадщини Я. Коменського, Ж. Ж. Руссо та ін. Зокрема у виступі Голови президії читаємо таке: «Особливо неприпустимі намагання деяких істориків педагогіки будь-що знайти позитивні сторони в педагогічних системах таких представників реакційної буржуазної педагогіки як Герbart, Спенсер, Дьюї та ін. Неосвічений читач наших статей і книг з історії педагогіки і з педагогіки з подивом виявить, що педагогіка як наука вперше конструється в працях Герbartа, теорія уроку – в працях Коменського, теорія дошкільного виховання – в працях Фребеля і Монтессорі, методика початкової освіти – в працях Песталоцці, система удосконалення вчителів – у працях Дістервега. Радянська педагогічна наука, безумовно, не може ігнорувати й не ігнорує педагогічну спадщину минулого. Вона критично відбирає і творчо використовує все цінне й прогресивне із педагогічних систем минулого. Разом з тим, радянська педагогіка рішуче відкидає все помилкове, антинаукове, реакційне, далеке нашому устрою, нашій системі

комуністичного виховання» [43; 69]. Як бачимо, радянська педагогіка відкинула наукову, теоретично обґрунтовану основу фізичного розвитку дитини, що в подальшому вплинуло на визначення організаційно-педагогічних умов фізичної підготовки учнів.

Керівництвом академії в якості наукового підґрунтя виховання дітей було рекомендовано біологічне вчення Т. Лисенка, вихідним положенням якого виступало припущення про застосування таких самих підходів до виховання дітей, як і для вирощування рослин і тварин, тобто через вплив на них («наслідування набутих ознак», «наслідування задатків» тощо). Ідея про «стадіальний розвиток рослин» механічно переносилася в педагогіку, що відповідало державній ідеї формування «нової людини», особистісні якості якої залежали лише від соціалістичного оточення та різноманітних позитивних соціальних впливів [47].

Аналізу викладання біологічних наук в університетах було присвячено й наказ Міністерства вищої освіти СРСР «Про стан викладання біологічних дисциплін в університетах і про заходи по зміцненню біологічних факультетів кваліфікованими кадрами біологів-мічурінців» (серпень 1948 р.), в якому зокрема зазначалося, що «в цілях усунення великих недоліків в роботі біологічних факультетів університетів і забезпечення неподільного панування у всій навчальній та науковій роботі кафедр передового мічурінського вчення ...» слід звільнити ректорів і провідних учених (це стосувалося багатьох університетів СРСР та УРСР), вилучити певні підручники та навчальні посібники і закрити кафедри, що займалися «динамікою розвитку» [9]. Це значно обмежило наукове поле подальшого розвитку теоретичних засад фізичної підготовки не лише дітей і підлітків, а й спортсменів.

Складна ситуація була не лише з науковим потенціалом, а й з кадровим забезпеченням школи учителями. До кінця 40-х років фізичну підготовку учнів здійснювали або демобілізовані військові, або педагоги, які не мали фахової освіти (у кращому випадку прослухали короткий семінар –

тримісячні курси з цього питання). За статистичними даними, з наявних у 1948 р. майже 9000 вчителів лише 400 мали спеціальну фізкультурну освіту. З метою покращення такого стану, у 1947 р. було запроваджено екстернатуру за курс технікуму фізичної культури, а у 1948 р. чотири педагогічних училища було реорганізовано у фізкультурні (у 1949 р. до них додалися ще чотири) [74]. Було започатковано систему підвищення кваліфікації вчителів, про що свідчить прийняття у 1948 р. «Положення про єдину систему підвищення кваліфікації вчителів та працівників відділів народної освіти УРСР» (при цьому основним структурним підрозділом методичної роботи з учителями в областях стають інститути удосконалення кваліфікації учителів, а в районах – педагогічні кабінети) та підготовку науковців у цій галузі, про що йдеться у Постанові Ради Міністрів СРСР «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів через аспірантуру» (травень 1948 р.) [9].

Крім цього, питання змісту та організації фізичної підготовки учнів різного віку, лікарсько-педагогічного контролю за процесом фізичного виховання в школах розглядалися на першій в Україні науковій конференції з питань фізичної культури і спорту (травень 1948 р.) та I з'їзді лікарів фізичної культури УРСР (грудень 1949 р.) [9]. Прийнята Радою Міністрів СРСР Постанова «Про пільги і переваги для вчителів початкових і семирічних шкіл» (лютий 1948 р.) підвищила попит на вчительську працю та вплинула на покращення її якості [9]. Отже, у 1948-1949 роках на державному рівні здійснено низку важливих кроків, спрямованих на підвищення рівня кваліфікації вчителів, початкової школи зокрема, та підготовку наукових кадрів. На жаль, на фоні переслідування фізіології та генетики, які безпосередньо формували наукове підґрунтя фізичної підготовки учнів, ці кроки дещо втратили у значущості.

Постановою ЦК ВКП(б) «Про хід виконання Комітетом у справах фізичної культури і спорту директивних вказівок партії та уряду про розвиток масового фізкультурного руху в країні та підвищення майстерності радянських спортсменів» (грудень 1948 р.) всі партійні, радянські,

комсомольські та профспілкові організації зобов'язувалися долучатися до забезпечення розвитку фізичної культури серед населення міста і села, а також сприяти поліпшенню ситуації щодо фізичного виховання школярів: проводити позакласну фізкультурну роботу в гуртках, секціях, юнацьких спортивних школах тощо [9]. На виконання окреслених постановою завдань у цьому ж році виходить наказ Міністерства трудових резервів СРСР «Про заходи щодо покращення навчальної та масової фізкультурно-спортивної роботи в навчальних закладах», яким директори шкіл зобов'язувалися проводити ранкову гімнастику для учнів та щотижневі 6-годинні «інструкторсько-методичні» заняття для інструкторів і вчителів фізичного виховання з метою підвищення їх кваліфікації, а також – організувати придбання спортивного інвентарю та одягу загального користування за рахунок учнів [9]. У цьому ракурсі відмітимо й наказ Міністерства освіти УРСР «Про розвиток позашкільної роботи з дітьми» (травень 1948 р.), який зобов'язав міські та обласні відділи народної освіти не лише з'ясувати стан роботи позашкільних закладів освіти, а й ширше розгорнути роботу з дітьми в літній період, а також масову, гурткову роботу з фізкультури та спорту [9].

Спільна постанова ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР «Про фізичне виховання учнів початкових, семирічних і середніх шкіл Української РСР» (1948 р.) актуалізувала проблему фізичної підготовки школярів і наголосила на необхідності створення належних умов для занять фізичною культурою [9]. Проте річний звіт Міністерства освіти УРСР за 1948/49 н. р. містить таку невтішну інформацію про стан фізичного виховання: «...у більшості шкіл погано організована масова фізкультурно-спортивна робота в учбових групах... Не отримали належного розвитку багато популярних у молоді видів спорту. Зокрема, гімнастикою в секціях займається лише 7,5 % всіх учнів, легкою атлетикою – 8 %, лижами – 10 %, до секцій туризму залучено лише 0,2 % учнів. Недостатньо поширені народні види спорту: городки, лапта, різноманітні види боротьби, силові вправи. Директори низки учбових закладів не проявляють належної уваги до організації фізичного виховання

учнів...Лише 35 % інструкторів з фізичного виховання мають спеціальну освіту» [4; 9]. У доповідній записці керівника українського комітету фізичної культури в ЦК КП(б)У читаємо таке: «...стан фізичного виховання в школах продовжує залишатися незадовільним. Міністерство освіти УРСР методичним керівництвом фізичним вихованням займається слабо. Впродовж 1948/49 н. р. жодної методичної вказівки з питань фізичного виховання школи не отримали. Передбачена до видання література і методичні вказівки не видані» [9]. Як бачимо, якість фізичної підготовки учнів набагато гірша, ніж її організація.

У 1949 році Науково-дослідний Інститут шкільної гігієни, створений у 1944 р. (перший директор М. Семашко), реорганізовано у науково-дослідний Інститут фізичного виховання та шкільної гігієни, чим акцентовано увагу на дослідженні морфофункціонального розвитку дитини, фізіологічних і педагогічних проблемах, гігієні фізичного виховання. Тепер ця профілактична наука мала вплив не лише на школу, а й на інші дитячі установи [38]. Рекомендаціями Інституту визначалися не лише вимоги до місць проведення занять, а й до фізичного розвитку учнів та їх фізичної підготовки.

Вивчення документів Міністерства освіти СРСР показало, що станом на початок 1949/50 н. р. 85 % шкіл все ще не мали обладнаних місць для реалізації навчальної програми з фізичної підготовки учнів, особливо в осінньо-зимовий період. Відмітимо, що типові проекти шкіл в УРСР, за якими відбудовувалися шкільні приміщення після війни, були затвержені ще у 1935 році і не передбачали наявності спортивних залів [81]. Тому заняття з фізкультури проводилися на свіжому повітрі біля школи (якщо дозволяли погодні умови). В архівних документах знаходимо такий запис: «лише 13 % шкіл України мають спортивні зали чи пристосовані для цього приміщення, лише в 50 % є пришкільні спортивні майданчики» [15; 20]. Зважаючи на таку ситуацію, наприкінці 1949 р. український республіканський комітет вийшов із пропозицією до Ради Міністрів УРСР з

вимогою внести корективи до типових проектів шкіл, щоби в майбутньому вони мали приміщення для спортивних занять [9].

Отже, на кінець 1940-х років не розв'язаними залишилися проблеми із кадровим, матеріально-технічним та науково-методичним забезпеченням фізичної підготовки учнів. Реальний стан фізичного виховання у школі та викладання предмету «фізкультура», на думку державних працівників різного рівня, відповідав незадовільному рівню. Саме тому на державному рівні, зокрема у постанові ЦК КП(б)У «Про подальший розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР» (червень 1949 р.), наказі Міністерства освіти УРСР «Про поліпшення фізичного виховання учнів шкіл і студентів педагогічних ВНЗ Української РСР» (1950 р.) було актуалізовано необхідність посилення уваги з боку держави до матеріально-технічних, організаційно-педагогічних і науково-методичних основ фізичної підготовки учнів, початкової школи зокрема.

Ситуація змінюється у 1951р. з прийняттям радянського Національного олімпійського комітету до Міжнародного олімпійського комітету. З цього моменту основні зусилля державних органів фізичної культури і спорту, освіти і, навіть охорони здоров'я, спрямовуються на розвиток спорту вищих досягнень, як індивідуальних, так і колективних. На державному рівні висувається вимога: «перемога за будь що» (як доказ переваги соціалістичного способу життя). При цьому фізичне виховання і повноцінний фізичний розвиток та оздоровлення дітей, не у масовому розумінні, а індивідуально-колективному, залишаються поза увагою держави.

У новому десятиріччі, тобто впродовж 1950-х рр., з'являються нові тенденції та якісні зміни у розвитку радянської науки: розпочали новий відлік розвитку такі науки як соціологія, кібернетика, генетика, які раніше були заборонені сталінським режимом. В СРСР починають видаватися нові методичні журнали з проблем фізичної культури та спорту: «Легка атлетика» (1955 р.), «Спортивні ігри» (1955 р.), «Фізична культура в школі» (1958 р.),

«Спорт за кордоном» (1960 р.). При цьому більшість статей мають дискусійний характер, доля статей наукового спрямування сягає 50 %.

У цей період було прийнято низку державних документів, спрямованих не лише на розвиток фізичної культури і спорту в СРСР та УРСР, а й на створення умов для забезпечення обов'язкової освіти та фізичного розвитку підростаючого покоління. Перш за все, до переліку таких документів ми відносимо спільну постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про впорядкування мережі, введення типових штатів та встановлення посадових окладів робітникам позашкільних закладів» (1952 р.), якою було прийнято рішення розробити конкретні заходи, що поліпшать позакласну та позашкільну роботу з дітьми з урахуванням місцевих особливостей. Мова йшла про збільшення кількості обладнаних спортивних майданчиків при школах та домоуправліннях, залучення до роботи з дітьми тренерів спортивних секцій та підготовлених майстрів спорту [9; 17; 18].

Іншим важливим документом, пов'язаним із забезпеченням належних умов для фізичної підготовки дітей та підлітків, ми вважаємо «Інструкцію про роботу державних санітарних інспекторів з гігієни харчування» (грудень 1950 р.), затверджену Всесоюзною державною санітарною інспекцією. Відповідно до цієї інструкції було створено «Методичні вказівки для держінспекторів з гігієни харчування щодо розробки заходів з раціонального харчування», в яких акцентовано увагу на харчуванні «організованих груп дитячого населення» з метою налагодження контролю за такими питаннями: який набір продуктів пропонується, калорійність харчів, раціональне співвідношення між окремими речовинами відповідно до віку дитини; наскільки харчування різноманітно і фізіологічно повноцінно, яка кулінарна обробка (меню, розкладки, вихід готової продукції, раціону, хімічний склад); режим харчування, кількість прийомів їжі та її розподіл за окремими прийомами впродовж дня. Наголосимо, що показниками ефективності харчування цей документ визнавав «динаміку даних фізичного розвитку

(вага, ріст і інші антропометричні показники), а також дані про захворюваність» [23].

Як засвідчує аналіз джерелознавчої бази дослідження, лікарський контроль за фізичним вихованням дітей і підлітків у період 1951-1966 роки здійснювався відповідно до Положення про медичний контроль над тими, хто займається фізичною культурою і спортом, затвердженого Міністерством охорони здоров'я (жовтень 1951 р.) [30; 32; 54; 55; 104] та наказу Комітету в справах фізичної культури і спорту «Про підвищення якості лікарського контролю над тими, хто займається фізичною культурою і спортом» (травень 1952 р.). Відмітимо, що цей контроль вибудовувався з урахуванням анатомо-фізіологічних особливостей дітей, а одним з його головних завдань було лікарське спостереження за здоров'ям учнів – з цією метою у навчальних закладах проводилися систематичні, медичні обстеження; первинні, перед початком занять фізичною культурою, повторні та додаткові (перед участю у змаганнях, перед поновленням занять після захворювання чи травми) [9].

У новій п'ятирічці (1950-1955 рр.) основна державна увага приділялася розвитку семирічної та середньої школи. У 1952-1953 н. р. оновлюються навчальні плани: замість «школи праці», запровадженої у 20-х роках, започатковується школа «знання» (школа «навчання»). Шкільна освіта відходить від політехнізму, розширюючи освітнє поле для вивчення основ наук; метою навчання оголошується підвищення рівня теоретичних знань учнів. У початковій школі з'являється тенденція до зменшення загального тижневого навантаження при збільшенні кількості навчальних предметів. Предмет, в межах якого здійснюється фізична підготовка молодших школярів, отримує назву «фізичне виховання» з тижневим навантаженням 1 год. на тиждень для учнів 1-2 класів і 2 год. для учнів 3-4 класів [56; 63].

Як бачимо, на фоні збільшення державної уваги за питаннями шкільної гігієни та організованого харчування учнів, відбувається зменшення кількості годин для здійснення фізичної підготовки школярів.

Як засвідчує аналіз історико-педагогічних джерел, зміна партійного керівництва СРСР у березні 1953 р. уможливила і підштовхнула кардинальні перетворення у різних галузях суспільно-економічного життя країни, освіти зокрема. Певне економічне зростання та деяке підвищення рівня життя, що розпочалося згодом, спричинило зміну ціннісних орієнтирів суспільства та спрямованості навчально-виховного процесу.

З 1954 року у школах відновлюється спільне навчання хлопців і дівчат, розпочинається (точніше реанімується у нових умовах) політехнізація школи, у зв'язку з чим вносяться зміни до навчального плану середньої школи (I-X класи). З цього року запроваджується нова програма з фізичного виховання, яка була підготовлена Головним управлінням шкіл Міністерства освіти та Інститутом фізичного виховання та шкільної гігієни АПН РРФСР. На предмет «фізичне виховання» відводиться по 2 год. на тиждень для учнів 1-4 класів із таким змістовним розподілом: гімнастика та ігри (1-2 класи), гімнастика і легка атлетика, ігри і лижна підготовка (3-4 класи). Відмітимо, що у навчальній програмі нормативи прописуються окремо для хлопців і дівчат (збереглася практика від роздільного навчання) [61; 63]. У навчальній записці до програми зазначено про необхідність збільшення уваги до спорту, а в якості основних завдань шкільної фізичної культури для 1-4-х класів названо навчання умінням і навичкам в основних видах гімнастики, спорту та ігор. Звертаємо увагу на те, що у змісті програми було закладено принцип послідовного, від молодших класів до старших, опанування простих рухових завдань з наступним ускладненням умінь і навичок у гімнастиці, легкій атлетиці, лижній підготовці. Для закріплення і вдосконалення рухових дій вперше передбачалися домашні завдання. Зауважимо, що формування практичних умінь та розвиток рухів, пов'язаних з виробничою діяльністю, передбачалося у межах започаткованого у цьому році навчального предмету «ручна праця». Вважаємо за необхідне відмітити, що у 1955 р. розширюються вікові рамки фізкультурно-спортивного комплексу БГПО:

тепер складання нормативів стосується хлопців і дівчат молодшого шкільного віку.

Розширення кола суб'єктів, залучених до організації фізичної підготовки дітей було передбачено постановою ЦК КПРС «Про заходи з покращення гігієнічного виховання учнів у школах України» (1955 р.), яка приписувала долучати шкільних лікарів до контролю за фізичним розвитком і гігієнічним контролем за фізичним вихованням у школі. Тепер лікарі мали не лише виявляти хворих дітей, а й вживати профілактичні заходи щодо запобігання захворюванням, сприяти забезпеченню гігієнічного режиму у школі, слідкувати за шкільним харчуванням, режимом дня, навчальним навантаженням учнів у школі та вдома [23]. На це спрямовані «Інструкція про роботу шкільного лікаря» та «Інструкція про роботу шкільної медичної сестри», затверджені у 1954 р., в яких зокрема записано, що лікар: «забезпечує лікарський контроль за постановкою фізичного виховання в школі, веде пропаганду фізичної культури і спорту як засобу зміцнення здоров'я дітей, а також заняття по санітарно-гігієнічному розділу комплексів БГПО та ГПО»; медична сестра: «періодично відвідує уроки з фізичного виховання з метою здійснення контролю за виконанням ними правил особистої гігієни фізкультурника (костюм, взуття тощо), а також перевіряє виконання на заняттях призначень лікаря за розподілу учнів на групи з фізичної культури; виявляє перші ознаки стомлення школярів на уроці фізичної культури, про що ставить до відома викладача і повідомляє лікаря» [9; 59; 60; 98].

Зауважимо, що попри всі державні зусилля і збільшення фінансування шкільної середньої освіти та галузі фізична культура і спорт, спостерігалось зниження інтересу до комплексу ГПО, тепер він не є таким значущим та престижним для молоді. Протиріччя між потребами реального життя і можливостями радянської школи поступово загострювалися з багатьох питань, серед яких було й ставлення до фізичної праці та фізичної підготовки школярів. Це призвело до того, що більшість учнів, які у другій половині 50-

х років після закінчення школи йшла працювати у промисловість та сільське господарство (лише 40 % вступали до ВНЗ), не була готова ані теоретично, ані фізично до практичної діяльності.

Оновлення вимог до діяльності школи було зафіксовано у рішеннях ХХ з'їзду КПРС (1956 р.), які в основному стосувалися наближення школи до життя і формування так званих «виробничих цінностей» [9]. У роки «хрущовської відлиги» мав відбутися перехід від обов'язкового семирічного навчання до обов'язкової загальної середньої освіти у межах 10-річного навчання. Це стало предметом дискусії на республіканській нараді завідувачів обласних відділів народної освіти (лютий 1956 р.) при Міністерстві освіти УРСР (до речі, такі наради в Україні стали можливими лише з певним демократичним оновленням суспільства). Серед пропозицій щодо перетворень у галузі шкільної освіти звучало: збільшення строку навчання з 10-ти до 11-ти років; перегляд навчальних планів і програм; збільшення кількості годин на вивчення точних і природничо-математичних наук; запровадження нового статуту школи [63].

Аналіз річного звіту Міністерства освіти УРСР про роботу шкіл та органів народної освіти УРСР за 1956-1957 н. р. надав підстави для висновку, що оголошена партійними установами реформа в Україні здійснювалася в контексті загальносоюзної за такими напрямками: забезпечення зв'язку навчання з життям та суспільно корисною працею; підвищення якості навчання і рівня виховної роботи в школі; зміцнення дисципліни за допомогою трудового виховання та соціалістичних змагань (зокрема спартакіад); розширення в школах мережі груп продовженого дня; будівництво шкіл за новими стандартами (створення шкіл-інтернатів); оновлення змісту освіти [9].

Як засвідчує аналіз архівних документів, неодноразово впродовж 1957 року на нарадах при Міністерстві освіти УРСР обговорювалися питання щодо оновлення змісту освіти, зокрема початкової. Порівнявши навчальні плани, які пропонувалися до впровадження, з попередніми, можна зробити

висновок, що змістовно вони майже не відрізнялися, проте нововведенням для середньої школи виступав не лише поділ на групи (дівчата і хлопці) для занять на уроках фізкультури, а й гендерний підхід до встановлення нормативів. Це надало можливість покращити фізичну підготовку учнів (на жаль, учнів початкової школи це не стосувалося).

На думку сучасних істориків СРСР, з 1957 року в країні розпочинається культурна революція, докорінна перебудова структури суспільства, що суттєво вплинуло на образ життя населення. І хоча після війни минуло більше десяти років, питання охоплення всіх учнів навчанням все ще було актуальним. Постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи поліпшення роботи серед дітей поза школою і попередження дитячої бездоглядності» (1957 р.) частково була спрямована на вирішення цього питання. Проте в ній зазначалося й те, що «велика мережа... спортивних організацій слабо використовується для розгортання роботи з дітьми і підлітками» [9]. У документі пропонувалося активізувати використання стадіонів, спортивних баз та інших споруд «для проведення роботи з дітьми», оскільки «в спортивних секціях шкіл і добровільних товариствах займається незначна кількість підлітків» [9]. Тобто наявність матеріально-технічної бази та спортивного обладнання в школах держава розглядала як мотивацію відвідування навчального закладу.

У 1957/58 н. р. практично всі школи в УРСР перейшли на нові навчальні плани, що було пов'язано з поширенням процесів політехнізації школи. Якщо у старших класах відбулися зміни у переліку та кількості навчальних предметів, то у початковій школі практично нічого не змінилося (за виключенням зміни предмету «ручна праця» на предмет «праця» з навантаженням 1 год. на тиждень) [63]. Фізичне виховання з тижневим навантаженням 2 год. залишилося без змін.

У другій половині 50-х років відбувалася масштабна дискусія щодо переліку основних галузей виробництва та сутності політехнічного навчання. Більшість науковців і практиків вважали, що «школа, даючи учням знання

основ наук, недостатньо готує їх до життя» [80; 81]. І поки вирішувалося, якими практичними вміннями та навичками мають володіти учні старшої школи, проблеми початкової освіти майже не обговорювалися.

Принципова зміна ситуації відбувалася з прийняттям першого в освітній сфері Закону СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (грудень 1958 р.). Таким чином радянський уряд розпочав офіційне реформування середньої школи, що тривало до середини 1960-х рр.

Другий часовий період нашого дослідження (1959-1971) пов'язаний з прийняттям Верховною Радою УРСР у квітні 1959 р. Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР». З огляду на предмет нашого дослідження, важливим вважаємо такий запис у Законі: «технічний прогрес буде незмірно полегшувати фізичну працю... Але фізична праця збережеться. Гармонійний розвиток людини немислимо без фізичної праці, творчого і радісного, зміцнюючого організм, підвищуючого його життєві функції». Отже, фізична підготовка підростаючого покоління залишається необхідною і в умовах соціалістичної індустріалізації і тому проголошується одним з компонентів «виховання нової людини, в якому повинні гармонійно поєднуватися духовне багатство, моральна чистота та фізична досконалість» [9].

З моменту прийняття Закону середня освіта в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, має здійснюватися у два етапи: перший – обов'язкова для всіх дітей шкільного віку восьмирічна неповна середня освіта у загальноосвітній трудовій політехнічній школі, яка мала готувати їх до суспільно корисної праці; і другий етап (9-11 класи) – повна середня освіта і професійна підготовка [9]. З прийняттям закону в країні розпочинається освітня реформа, головною метою якої визнано підготовку технічно обізнаних кадрів для промисловості й сільського господарства, для чого проголошувався перехід до обов'язкової 8-ми річної освіти замість 7-ми річної та подовження терміну повної середньої освіти з 10-ти до 11-ти років.

У Законі читаємо: «радянська середня школа покликана готувати освічених людей, які добре знають основи наук і, разом з тим, здатних до систематичного фізичного праці» [9]. Наголосимо, що Стаття 1 названого Закону підготовку учнів до життя та суспільно корисної праці проголошує головним завданням радянської школи. Важливим вважаємо й те, що прийнятий закон надавав українським освітянам повноваження розробляти власні навчальні плани та програми, задля чого були створені відповідні комісії при Міністерстві освіти УРСР.

З метою покращення підготовки випускників шкіл до практичної діяльності передбачено збільшення кількості годин на опанування учнями виробничими навичками. На жаль, про необхідність здійснення саме фізичної підготовки школярів у законі не йшлося, проте, починаючи з цього моменту, у нових великих будинках, які заселялися мешканцями, виділялися кімнати для проведення позашкільної роботи з фізичної культури, що свідчило про визнання її важливості у вихованні підростаючого покоління [9].

Після прийняття Закону на засіданнях колегії Міносвіти УРСР, із залученням науковців науково-дослідних інститутів педагогіки і психології та представників відділу шкіл ЦК КПУ, обговорювалися проекти навчальних планів для загальноосвітніх шкіл України та обсяг знань учнів 8-річної середньої загальноосвітньої школи. У результаті був схвалений План заходів Міністерства освіти УРСР на виконання Закону та систематичного контролю за виконанням поставлених завдань.

Відповідно до визначених напрямів реформування освіти, у 1959 р. створюється новий навчальний план загальноосвітньої школи, до розробки якого було залучено велику кількість працівників органів народної освіти і Науково-дослідних інститутів педагогіки і психології УРСР, а також кафедри університетів і педагогічних інститутів, викладачі педагогічних училищ, учителі шкіл та ін. Для початкової школи в межах предмету «фізичне виховання» (2 год. на тиждень) проведено деяке скорочення і перерозподіл матеріалу по роках навчання; більше уваги приділено іграм, гімнастичним

вправам та іншим видам фізичних вправ, які сприяють фізичній підготовці дітей молодшого шкільного віку і відповідають їхнім віковим особливостям [34]. Відповідно до навчального плану експериментальних восьмирічних шкіл попереднього року, у навчальний план на 1959/60 н. р. було внесено деякі зміни: виділено окремо години для літньої навчально-виробничої практики для учнів 3-4 класів; збільшено до 2 год. тижневе навантаження на уроки праці [84].

На виконання положень названого Закону у 1959 р. Постановою Ради Міністрів СРСР (грудень 1959 р.) затверджується Положення про восьмирічну школу як неповну середню загальноосвітню трудову політехнічну школу. У цьому документі наголошується, що фізичне виховання учнів «здійснюється на уроках фізичної культури, під час позакласної спортивно-фізкультурної роботи і шляхом правильної організації праці і відпочинку учнів» [9]. Тобто, фізична підготовка школярів має охоплювати не лише різні сфери навчально-виховного процесу, а й усе життя дітей та підлітків, виступати провідним компонентом їх режиму дня. Важливим моментом Положення вважаємо вказівку на те, що «для організації навчально-виховної роботи кожна восьмирічна школа повинна мати, крім відповідних приміщень для навчальних занять, ... фізкультурний зал та спортивний майданчик» [9].

У Постанові Ради Міністрів СРСР та ЦК КПРС «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні» (січень 1959 р.) проаналізовано 40-річний період розвитку в країні фізичної культури. Виходячи з успіхів і спортивних досягнень на міжнародній арені, прийнято рішення зробити заняття фізичною культурою і спортом масовими. З цього моменту на всіх підприємствах і державних установах створюються первинні фізкультурні організації, керівництво якими здійснювалося Союзом спортивних товариств і організацій СРСР, що було створено цього ж року. Цим документом було передбачено й створення спеціалізованих шкіл для обдарованих дітей, спортивних зокрема. Відмітимо, що Положенням «Про позашкільні

навчальні заклади», затвердженим Міністерством освіти України (1960) позашкільні заклади поділялися на дві категорії: загального типу і спеціалізовані. Позашкільні заклади загального типу здійснювали роботу системно та щорічно, у різних сферах науки, культури, спорту. До них належали палаци та будинки піонерів і школярів; дитячі сектори профспілкових клубів і будинків культури, дитячі парки, «містечка», в структурі яких працювали гуртки різного профілю, зокрема й спортивні. Спеціалізовані позашкільні заклади проводили роботу в конкретній одній області, наприклад спортивній [35, с. 11].

Зауважимо, що якщо основним завданням дитячих спортивних шкіл (ДСШ), відкритих ще у 1934 р. була «реалізація додаткових освітніх програм фізкультурно-спортивної спрямованості в інтересах особистості, суспільства і держави» [9], то метою спеціалізованих шкіл було визначено «забезпечення необхідних умов для досягнення учнями рівня спортивних успіхів згідно здібностям» [38]. Як бачимо, відбулася зміна державних пріоритетів – від піклування про створення умов для фізичного розвитку та фізичної підготовки дітей та підлітків з метою якнайкращої їх адаптації до життя та забезпечення активного дозвілля засобами фізичної культури до орієнтації на видатні спортивні досягнення.

У 60-х роках продовжувала розширятися й мережа дитячих таборів (спортивних і оздоровчих зокрема), значну увагу держава стала приділяти здоров'ю дітей. З метою регламентації діяльності таборів затверджується Положення «Про оздоровчий табір для учнів 9-11 класів середніх шкіл» (травень 1962 р.), яке регламентувало структуру та зміст роботи, кадрове забезпечення, вимоги до техніки безпеки, фінансування [9; 99].

Певне місце у реформуванні середньої школи мала постанова ЦК КПУ «Про стан і заходи подальшого розвитку педагогічної науки в УРСР» (липень 1959 р.), якою визнавалося що саме Міністерство освіти УРСР та Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР спільно з науково-дослідними інститутами педагогіки та психології, педагогічними інститутами

та університетами, мають створювати науково обґрунтовані навчальні плани, програми, підручники, наочні посібники для всіх типів загальноосвітніх шкіл; науково визначати зміст і обсяг загальної, політехнічної та професійної освіти [9; 41]. Серед позитивів цього документу можна назвати й апелювання до передового педагогічного досвіду, що було відмінено у 1948 р.

Крім стратегічних та змістовних змін, відбулися й організаційні: Постановою Ради Міністрів СРСР «Про керівництво фізичною культурою і спортом у країні» (1959 р.) Комітет фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР перетворено на Союз спортивних товариств і організацій УРСР, підпорядкований Всесоюзному спортивному союзові [9]. Утворилися добровільні спортивні товариства, в межах яких спортом мали змогу займатися й школярі. Про збільшення уваги з боку недержавних організацій до фізичної підготовки дітей та молоді у цей період свідчить резолюція II конференції Союзу спортивних товариств та організацій (1963 р.), на якій було схвалено державне рішення про розширення мережі дитячих спортивних шкіл та переростання масового фізкультурного руху у загальнонародний [38].

У 1963 р. Інститут фізичного виховання і шкільної гігієни реорганізовано в Інститут вікової фізіології і фізичного виховання, в складі якого діяли лабораторії, в яких розроблялися програми, посібники та методичні рекомендації з фізичної культури, а також питання досліджування теорії і методики фізичного виховання і лабораторії лікарського контролю за фізичним вихованням дітей, які встановлювали принципи відбору дітей з послабленим здоров'ям для організації занять з фізичної культури.

Важливою для організації режиму дня учнів була Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про організацію шкіл з продовженим днем» (1960 р.), яка була спрямована на допомогу родині у вихованні дітей. Передбачалося, що у школах з подовженим днем «діти будуть перебувати під наглядом педагогів протягом всього дня, поки батьки працюють». На думку партійних діячів, такий тип школи мав переваги, оскільки тут «є

найсприятливіші умови для органічного поєднання навчальних і позанавчальних занять, всебічного розвитку кожного школяра, розумної організації вільного часу» [9; 88]. При збереженні навантаження 2 год. на тиждень на фізичне виховання, у другій половині дня додаються година на спортивні та рухові ігри, що покращує фізичну підготовку учнів. Зважаючи на щільну зайнятість батьків на виробництві, така структура середньої школи виявилася необхідною і проіснувала майже до розпаду Радянського Союзу.

У 1960-1961 н. р. Міністерство освіти України і Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР склали нові навчальні програми для шкіл всіх типів, в яких було враховано завдання кожного типу школи, сучасний розвиток науки і техніки, вікові особливості учнів. Навчальні програми для учнів 1-4 класів мали забезпечувати всебічний розвиток дітей, їх підготовку до навчання у середніх і старших класах і озброювати знаннями про навколишню дійсність (природу, працю, суспільство), ознайомлювати з фактами використання природи людиною в процесі трудової діяльності; реалізовувати фізичне, моральне, естетичне і трудове виховання учнів. Згідно з рекомендаціями АПН СРСР щодо навчальних планів та програм шкіл було встановлено максимальну кількість обов'язкових годин, включаючи заняття з праці (ручної та суспільно-корисної), фізичного виховання та мистецтва: для 1-2-го класів – 24 год. на тиждень, для 3-4-го класів – 25-27 год. на тиждень. Відмітимо, що за формою подання навчального матеріалу програма містила ряд нововведень: починаючи з 3-го класу виокремлено розділ «Легка атлетика»; до розділу «Рухливі ігри» включено ігри, підготовчі до спортивних; для кожного класу вказувалися провідні завдання навчання по окремих розділах програми щодо опанування учнями певними рухами [84].

Наполягаючи на комплексному підході, у пояснювальній записці до програми читаємо таке: «Організація фізичного виховання не може обмежуватись тільки проведенням уроків фізичної культури. Навчальні заняття з цього предмету можуть дати позитивні результати лише в тому випадку, якщо вони будуть систематично підкріплюватися правильним

режимом навчального дня, у тому числі фізкультурно-оздоровчими заходами (гімнастикою до занять, фізкультхвилинками на уроках, іграми та фізичними вправами на перервах, профілактичною гімнастикою на уроках праці). Велика увага має також приділятися позакласній роботі з фізкультури (масовим фізкультурним святкам і змаганням, заняттям у спортивних секціях та ін.)» [84].

Значну увагу подальшому розвитку радянської школи було приділено на Пленумах ЦК КП України (червень і липень 1963 р.), де обговорювалися чергові завдання ідеологічної роботи партії. Як підсумок надано чіткі настанови щодо подальшого розвитку середньої школи і поліпшення її роботи, приділенні першорядної уваги загальноосвітній підготовці учнів, органічному поєднанню процесів навчання і виховання тощо. Після пленумів Міністерство освіти УРСР затвердило нові навчальні плани шкіл на 1963-1964 н. р., які разом з удосконаленими навчальними програмами та новими підручниками, відповідали тогочасним вимогам.

Для розробки нового змісту середньої освіти Академія наук СРСР та АПН РРФСР у грудні 1964 р. створили Державну комісію зі статусом загальносоюзного науково-педагогічного центру (очільником комісії призначено О. Маркушевич). До неї увійшли вчені різних наукових галузей (академіки, професори), вчителі, директори підприємств, письменники, діячі мистецтва та ін. При комісії було створено 15 предметних комісій на чолі з академіками АН СРСР, відомими вченими гуманітарних і природничих наук [21]. Вони обґрунтували загальнодидактичні ідеї, вимоги до нових навчальних програм та концептуальні ідеї нового змісту освіти, а саме: посилення ідейно-виховної та світоглядної спрямованості змісту шкільної освіти; врахування темпів науково-технічного прогресу і постійного збільшення наукової інформації; включення до змісту шкільної освіти нових даних науки. Проекти програм для обговорення були надруковані на сторінках періодичних педагогічних часописів: «Радянська педагогіка», «Початкова школа», «Радянська школа» та ін. Наголосимо, що якщо до

окремих навчальних предметів виникали запитання (наприклад, російська мова та математика для 4-го класу), то до програми з фізичного виховання – ні.

Офіційним результатом дворічної роботи загальносоюзної центральної комісії над змістом освіти стали Типовий навчальний план і навчальні програми 1966 р. Типовий навчальний план містив нововведення: збільшену кількість годин для факультативних занять на вибір учнів за рахунок зменшення кількості годин на обов'язкові предмети; навчальний предмет «трудове навчання» для формування в учнів системи політехнічних знань, міцних трудових умінь і навичок. У новому навчальному плані 7 % часу відводилося на фізичне виховання учнів [28; 50]. Одним з результатів роботи комісії, з точки зору предмета нашого дослідження, є введення у науковий обіг та у дидактичну практику поняття «способи дій», яке пізніше застосовувалося при визначенні змісту програми з фізичної підготовки.

Аналіз змісту типового навчального плану і проектів програм, що розроблялися комісіями, засвідчив, що в них закладено наступні позиції:

- обмеження початкової освіти трьома класами;
- більш раціональний розподіл навчального матеріалу за ступенями навчання (1-3 – початкова школа; 4-8 – восьмирічна школа; 9-10 – середня школа) і перенесення частини навчального матеріалу зі старших (9-10) до середніх (4-8) класів;
- зменшення навчального навантаження і розширення можливостей для розвитку здібностей і нахилів [50].

У вересні 1965 р. навчальні програми були підготовлені й затверджені, у визначених АПН СРСР 28 експериментальних школах розпочалася їх апробація. Відмітимо, що в експериментальному навчальному плані предмет знов отримав назву «фізична культура» з тижневим навантаженням 2 год.

Постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КПУ «Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР» (грудень 1966 р.) було проголошено запровадження загального обов'язкового

8-річного навчання та задекларовано стратегічну мету партійно-державних органів у галузі народної освіти – до 1970 р. здійснити перехід до загальної середньої освіти. Міністерству освіти УРСР та науково-дослідним інститутами педагогіки і психології висувалися наступні завдання: запровадити науково обґрунтовані навчальні плани і програми, «взявши за основу підготовлені Академією наук СРСР й Академією педагогічних наук СРСР рекомендації щодо навчальних планів і програм; привести зміст освіти у відповідність з вимогами розвитку науки, техніки і культури; забезпечити наступність у вивченні основ наук з 1-го по 10-й клас; подолати перевантаження учнів; забезпечити створення стабільних підручників, методичних посібників тощо; починаючи з 4-го класу, запровадити факультативні заняття; розробити план переходу республіки на нові плани і програми; створити належні умови для роботи та підвищення кваліфікації вчителів» тощо [66; 67; 72; 78; 87]. Наголосимо, що окрім 1 години на факультативні заняття у 4-му класі було додатково передбачено окрему позицію – 1 годину на фізичну культуру за рахунок факультативних занять. З 1966/67 н. р. нові навчальні плани та програми, виправлені та доопрацьовані з урахуванням зауважень та апробації, стали обов'язковими.

У серпні 1966 р. Рада Міністрів СРСР приймає важливу Постанову «Питання розвитку фізичної культури і спорту», в якій Міністерствам освіти союзних республік приписувалося збільшити з 1966/67 н. р. кількість уроків фізичної культури до двох годин на тиждень для всіх типів шкіл. Крім цього, документ вимагав «збільшити асигнування на спортивно-масову роботу, придбання спортивного інвентарю та обладнання в школі... і вжити заходів до створення протягом двох-трьох років площинних спортивних баз і містечок, які забезпечують виконання програми фізичного виховання у школах» [9]. Більше того, розширення матеріально-технічної бази за рахунок «споруд, незалежно від відомчої належності», які мали безкоштовно стати «загальнодоступними для занять фізичною культурою і спортом в денний час

разом з обладнанням та інвентарем для проведення уроків фізкультури та спортивно-масової роботи зі школярами» [9].

Про посилення контролю з боку держави за фізичним розвитком і фізичною підготовкою учнів свідчить і сформульована у цьому документі вимога «утворити у міністерствах освіти союзних республік відділи фізичного виховання і ввести посади інспекторів по фізичному вихованню в обласних, крайових і міських відділах народної освіти» [9]. Зверталася увага і на поліпшення кадрового забезпечення, оскільки Комітету з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР, Міністерству освіти СРСР та центральним радам спортивних товариств пропонувалося «вести систематичну роботу з підвищення кваліфікації учителів фізкультури, викладачів фізичного виховання, тренерів та інших фахівців з фізичної культури і спорту» [83].

З огляду на зміст і практичне значення, можна стверджувати, що саме цей документ став вирішальним поштовхом до подальшого зростання кількісних та якісних показників організації фізичної підготовки учнів. Підтвердженням цього висновку можна назвати Постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту» (1966 р.), в якій відмічено, що «загальноосвітня школа повинна бути основою фізичного розвитку підростаючого покоління» [9]. У документі наголошено на необхідності підготовки фізично міцного покоління, виховання з раннього дитинства фізичних і духовних сил. Саме через визнання особливої ролі фізичного виховання було передбачено «створення при школах спортивних баз, що забезпечують виконання програм з фізичного виховання» [9; 93].

У постановах ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (листопад 1966 р.) та «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР» (грудень 1966 р.) підкреслювалося, що «школа покликана здійснювати ... фізичний розвиток і зміцнення здоров'я школярів», тому

«партійні і радянські органи зобов'язані підвищити вимогливість до відділів народної освіти, директорів шкіл, фізкультурних і комсомольських організацій, організацій ДОСААФ за стан і якість фізичного виховання та оборонно-спортивної роботи» [66; 67]. Саме цією постановою до штатного розкладу малокомплектних сільських шкіл було введено посаду вчителя фізичного виховання, а до штатного розкладу школи – посаду організатора позакласної і позашкільної виховної роботи, до посадових обов'язків якого було включено організацію і проведення фізкультурно-оздоровчих заходів, зокрема свят [67]. Для контролю за виконанням школами ухвалених рішень запропоновано створити відділи фізичного виховання і ввести посади інспекторів з фізичного виховання у відділах народної освіти.

Підтвердження зростання уваги з боку держави до фізичного здоров'я та фізичної підготовки учнів знаходимо у матеріалах щорічних спільних звітів Міністерства освіти та Міністерства охорони здоров'я України. Аналіз цих документів засвідчує, що наприкінці 1960-х рр. збільшилася кількість заходів закладів охорони здоров'я щодо організації правильного фізичного виховання дітей: посилилися питання лікарсько-педагогічного контролю за фізичним вихованням учнів, зокрема щодо режиму провітрювання спортивних залів, їх відповідності нормативним вимогам; звільнення від занять фізичною культурою дітей, що мають медичні підстави та організація для них оздоровчого фізичного виховання [35].

У березні 1967 р. в Києві відбулася республіканська тематична нарада активу працівників народної освіти УРСР «Про завдання щодо виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи», в якій взяли участь представники науки, культури, керівники державних органів влади. Вони схвалили запропоновані для обговорення проекти навчальних програм. Перехід на нові програми мав тривати 3-4 роки, що повинно було дати змогу своєчасно забезпечити школу новими посібниками та підручниками, провести відповідну перепідготовку вчителів [85].

Про необхідність широкого розвитку туризму та екскурсій для дітей, створення задля цього приміських зон відпочинку, туристсько-оздоровчих таборів, дитячих туристських станцій йшлося у Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого розвитку туризму та екскурсій у країні» (1969 р.). У цьому документі також вказувалося на доцільність розробки маршрутів туристських походів і подорожей, розрахованих на дні відпочинку, відпусток батьків, дитячих канікул [9]. Слід зауважити, що не завжди українські державні документи дублювали прийняті у Радянському Союзі. Так, у цьому ж, 1969 році, була прийнята Постанова Верховної Ради Української РСР «Про стан і заходи подальшого поліпшення навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах Української РСР» [9; 100], в якій відмічалось, що робота з дітьми та підлітками за місцем проживання, із залучення до фізичної культури та спорту зокрема, проводиться незадовільно. На засіданні зазначалося, що в багатьох містах не створено піонерських кімнат і дитячих майданчиків при будинкоуправліннях, а там, де вони є, ефективність використання низька.

Вважаємо за потрібне відмітити й систему фізкультурно-спортивних змагань учнів шкіл України під назвою спартакіади, які партійними і державними органами розглядалися як щорічні масові заходи. Відповідно до «Положення про проведення спартакіад», метою спартакіад було: масове залучення школярів до регулярних занять фізичною культурою і спортом; виявлення стану фізичного виховання і розвитку спорту в українських школах; подальше підвищення стану навчально-тренувальної роботи з юними спортсменами в дитячих спортивних школах; виявлення кращих команд і спортсменів для участі у всесоюзних спартакіадах школярів [6; 9; 79]. Спартакіади проходили у декілька етапів: внутрішкільні змагання, районні серед збірних команд сільських шкіл; серед збірних команд учнів міських шкіл; обласні спартакіади серед збірних команд районів; республіканські спартакіади. Слід наголосити, що така організація проведення спартакіад зберігається й досі, вже у незалежній Україні.

Таким чином, важливим завданням у галузі народної освіти у 1960-ті роки було введення в країні загальної обов'язкової середньої освіти, перехід загальноосвітньої школи на новий зміст освіти, удосконалення навчального процесу і виховання учнів. Основним завданням у 60-х роках ХХ століття було забезпечення зв'язку школи з життям, посилення політехнізації навчання, що мало задовольнити потреби у підготовці кадрів, здатних швидко адаптуватися до нових технологій.

Прагнучи досягнути повної уніфікації середньої школи, у 1970 році державною постановою затверджується новий Статут середньої загальноосвітньої школи, який дозволяв, залежно від місцевих умов, відокремлювати початкові школи (1-3 класи), 8-річні школи (1-8 класи) та середні школи (1-10 класи). Документом визначалися організаційні та режимні моменти, максимальне навчальне навантаження, яке для учнів початкової школи склало 24 год. на тиждень. Зокрема у статуті зазначено таке: «у школі в установленому порядку створюються і діють первинні організації різних добровільних товариств та колективи фізичної культури» [64; 65; 79]. Також у статуті зазначалося, що кожна школа повинна мати спортивний зал та спортивні майданчики, а також зону для відпочинку.

Таким чином, за 25 проаналізованих років у змісті та організації фізичної підготовки молодших школярів відбулося наступне: здійснено перехід на трирічну початкову освіту, складовою якої виступає навчальний предмет «фізичне виховання» з навантаженням 2 год. на тиждень; розроблено за участю Академії наук СРСР навчальні плани та навчальні програми; налагоджено систему позашкільної освіти – залучення до фізичної культури і спорту у домах піонерів, піонерських таборах та дитячо-юнацьких спортивних школах; вжито заходів щодо посилення контролю за шкільною гігієною та харчуванням учнів; започатковано системи підвищення кваліфікації вчителів та підготовки наукових кадрів. За період 1947-1971 рр. в Українській РСР відбулися кількісні зрушення у матеріально-технічній базі – у півтора рази зросла кількість стадіонів, спортивних майданчиків,

гімнастичних залів і басейнів та у наукових дослідженнях – у 5 разів зростає кількість дисертацій, захищених з проблем фізичного виховання і спорту. Вперше за роки радянської влади ідеї реформування освіти були винесені на громадське, всесоюзне обговорення, хоча дискусії, ініційовані партійними органами, чітко контролювалися. У зазначений період система фізичної підготовки дітей та підлітків стала частиною ідеології радянського режиму, але основні зусилля спрямовувалися на розвиток спорту вищих досягнень.

2.3. Фізична підготовка молодших школярів у доробках вітчизняних і зарубіжних науковців (1947 – 1971)

Вивчення наукових праць і періодики показало, що впродовж 1940-1970 рр. питання фізичної підготовки школярів розглядалося крізь призму соціально-економічних, політичних, культурних та освітніх перетворень в країні. Фізична підготовка дітей та підлітків була в центрі уваги організаторів освіти в СРСР і в УРСР (зокрема, В. Затонський, Я. Ряппо), науковців і практиків у галузі педагогіки (П. Блонський, Г. Ващенко, К. Вентцель, М. Демков, А. Макаренко, А. Пінкевич, С. Русова, С. Шацький), фізіології (М. Бернштейн, В. Бехтерев, М. Іваницький, О. Крестовніков), медицини та шкільної гігієни (Ю. Аркін, М. Зимкін, Є. Леві-Горіневська, Л. Чулицька), фізичної культури (В. Блях, В. Гориневський, В. Крамаренко та ін.). Схарактеризуємо погляди названих дослідників детальніше.

Одним з посадовців, який приділяв значну увагу розвитку фізичного виховання підростаючого покоління був Микола Семашко (1874-1949). Виконуючи у 1918-1930 рр. обов'язки народного комісара охорони здоров'я, у 1930-1936 рр. – голови Деткомісії ВЦІК, а потім – директора Інституту шкільної гігієни АПН РРФСР (1945-1949), він переймався питаннями соціальної гігієни, громадського харчування, лікувально-профілактичної роботи у дитячих закладах. Він був першим очільником Вищої ради у

справах з фізичної культури та спорту, головним редактором Великої радянської енциклопедії.

Як державний функціонер, М. Семашко у статті «Шляхи радянської фізкультури» підкреслював, що «саме за допомогою фізичної культури ми прагнемо сформувати людей здорових, здатних виконувати добре не тільки фізичну, але й розумову роботу. Фізична культура є, перш за все, тренування тіла і духа» [39; 40 с.17]. Як академік, він вважав, що заняття фізкультурою повинні продовжуватися 24 години на добу, тобто вся життєдіяльність людини має бути «пофарбована фізкультурою» [39; 40]. У 1947 р. вийшла книга М. Семашко «Фізичне виховання школяра», призначена для батьків та вчителів початкової школи. Тут автор наголошував на профілактичному значенні фізичної культури, ототожнюючи поняття «фізична культура» і «фізичне оздоровлення». Всупереч державній політиці, він стверджував, що головне «не рекорди, а здоров'я». Науковець звертав увагу на санітарно-гігієнічні обставини використання спортивних споруд та обов'язковість контролю за навантаженням під час занять фізкультурою і спортом [40].

Багато зробив для розвитку шкільної та позашкільної освіти Володимир Затонський (1888-1938) – перший нарком освіти радянської України. Під його керівництвом ще у 1919 р. було розроблено і затверджено положення «Про середню школу», яка мала бути пов'язаною з життям [1]. Перебуваючи кілька разів на цій посаді, В. Затонський проводив велику роботу з реорганізації шкіл та педагогічних інститутів (зокрема відкрив вечірні та заочні відділення для підвищення кваліфікації вчителів). Він доклав значних зусиль для запровадження обов'язкової початкової освіти, укріплення матеріально-технічної бази, спортивним інвентарем зокрема.

Якщо В. Затонський більших зусиль доклав до організації шкільної освіти, то Ян Ряппо (1880-1958) – один з організаторів радянської влади на півдні України, – до популяризації педагогічних ідей. Будучи головою редакційної колегії журналу «Шлях освіти», він майже у кожному номері розміщував свої статті, присвячені актуальним проблемам освіти та

узагальненню історичного досвіду педагогіки радянської доби. Я. Ряппо був ініціатором поширення закладів соціального виховання, зокрема дослідно-педологічних станцій і лікарсько-педологічних кабінетів. Він першим заговорив про державну монополію радянської влади в освіті й сформулював переваги української моделі середньої освіти – наближеність змісту освіти до реального розвитку економіки, забезпечення освіти професійного характеру, практицизм, чітка соціальна спрямованість, врахування національної та регіональної специфіки [1].

Узагальнюючи наведене вище, констатуємо: державні посадовці мали різні погляди на організацію (обов'язковість і пріоритетність) і зміст фізичної підготовки учнів будь-якого віку, проте всі були одностайні в її необхідності, спрямованості на зміцнення фізичного здоров'я, укріплення волі й духу.

Ваговимий внесок у навчання і виховання учнів початкової школи зробив Павло Блонський (1884-1941) – видатний педагог і психолог, якого науковці ХХІ століття та його сучасники називають засновником радянської педології (напрямку в науці, в межах якого об'єднуються підходи до вивчення розвитку дитини різних наук – медицини, біології, педагогіки, психології [19]). Будучи членом науково-педагогічної секції Державної вченої ради, він брав участь у розробці навчальних програм початкової школи і підготував дві фундаментальні праці: «Педологія» (1934 р.) та «Педологія у масовій школі І ступеня» (1936 р.). У цих доробках він описав процес засвоєння дитиною знань (навчання як складний вид діяльності) і вказав на значення вікових змін у цьому процесі. Цінним вважаємо його підхід до проблеми навчання з точки зору ролі окремих психічних процесів у засвоєнні знань на різних етапах вікового розвитку [19].

Завдання початкової школи П. Блонський вбачав у формуванні всебічно розвиненої особистості, заснованому на її всебічному вивченні: «сама особистість дитини, – писав він, – у всій її своєрідності – основа правильного виховання» [1; 2]. Велику увагу педагог приділяв фізичному вихованню дитини в контексті її гармонійного розвитку. Конкретизуючи

залежність змісту фізичної підготовки від віку, він писав: «загальна формула фізичних вправ така: рухливі ігри для дитини, спорт для юнака, гімнастика для дорослого» [19]. У школі I ступеня він рекомендував надавати перевагу ходьбі, бігу простому і з перешкодами, стрибкам у довжину і в висоту, лазінню, грі в м'яч, плаванню, греблі, ковзанам, боротьбі, лижам. Необхідним він вважав і формування вмінь правильно, без запізнь і поспішності здійснювати повсякденні функції, такі як: одягатися і роздягатися, готувати і прибирати необхідне для роботи чи їжі місце, ходити тощо [19].

Загалом П. Блонський є автором понад 200 праць з різних питань філософії, психології та педагогіки; його вклад у розвиток змісту початкової освіти, на нашу думку, досі залишається до кінця неоціненим, оскільки за умов заборони педології у 1936 році багато його доробків виявилися знищеними.

Відомим педагогом і педологом того часу був і Альберт Пінкевич (1883-1937) – доктор педагогічних наук, професор. Певний час він працював редактором відділу «Педагогіка і народна освіта» Великої радянської енциклопедії і підготував «Педагогічну енциклопедію» (1927-1929), яку активно використовували впродовж кількох десятиріч (вона й зараз має попит). А. Пінкевич є автором кількох праць з методології педагогіки та перших радянських підручників (кілька томів) з педагогіки. Так, у другому томі підручника «Педагогіка. Шкільний вік» (1928 р.) він наголошував, що «розвиток інтелекту, ... триваючий фізичний ріст, пов'язаний зі зміною анатомії і фізіології різних органів, характеризують шкільний період дитини» [26].

А. Пінкевич загальним підґрунтям педагогіки вважав антропологію, а його розуміння поняття «виховання» торкалося фізкультури, «сенсорної і моторної культури», а також «виховання рефлексів і інстинктів» [26]. В аналітичній праці «Нарис історії педагогіки» (1927 р.) вчений розглядав виховання як соціально-біологічний процес: «індивідуально-неуспадковані

зміни поведінки, свідомості і тілесних якостей людини, що організуються і проводяться в цілях її навколишнього соціального середовища» [26].

У доробку «Радянська педагогіка за 10 років (1917-1927)» (1927 р.) він проаналізував підходи до виховання багатьох знаних педагогів, таких як П. Каптерев, Н. Корф, С. Кривенко, М. Пирогов, С. Рачинський, В. Стоюнін та П. Лесгафт. У тексті знаходимо таку його думку: «фізична праця має зайняти в програмі кожної школи якщо не перше, то рівне місце з головними предметами освіти» [51].

Знаним педагогом того часу можна назвати Станіслава Шацького (1878-1934), який понад десять років керував роботою Першої дослідної станції з народної освіти, дитячою колонією «Бадьоре життя» а потім – Центральною експериментальною лабораторією Наркомпроса РРФСР. Його перша станція насправді була спробою організувати унікальну освітню систему, в якій об'єднувалися не лише комплекс «дитячий садок-школа», а й позашкільні заклади для дітей і дорослих та курси з підготовки до підвищення кваліфікації вчителів. С. Шацький розумів виховання як організацію життя дітей, що складається з їх фізичного зростання, праці та гри. Головною метою школи він вважав цілісний, всебічний розвиток дитини, перш за все шляхом трудової, розумової, фізичної та соціальної діяльності («вивчення життя і участь у ній» [94]). Як автор і педагог, він наполягав, щоб будь-яка діяльність дітей була здоровою, цікавою та змістовною. На жаль, станція С. Шацького, як й інші, створені на її зразок, існувала до 1936 року (з названих раніше причин), а більшість його праць все ще залишаються недосяжними.

Чільне місце у переліку видатних педагогів цього періоду посідає Софія Русова (1856-1940). Центральним в її громадській діяльності було прагнення побудувати українську національну систему освіти та систему виховання. Ще до подій 1917 р. вона відкрила в Києві перший дитячий садочок та започаткувала позашкільну освіту дорослих. У ранніх статтях

вона писала: «справу виховання бажано поставити якнайближче до природних нахилів дитини і вимог життя, в якому дитина перебуває» [1].

Серед найбільш значущих, у розрізі предмета нашого дослідження, праць С. Русової можна відмітити: «Єдина діяльна (трудова) школа» (1923 р.), «Дидактика», «Нова школа» (1930 р.) та «Сучасні течії в новій дидактиці» (1932 р.)», в яких викладено її погляди на цілі, завдання, методи і форми навчання і виховання дітей, фізичного зокрема. Головним завданням нової школи щодо фізичної підготовки учнів молодшого шкільного віку педагог вважала формування і вдосконалення життєво необхідних рухових умінь і навичок, розвиток основних фізичних якостей – сили, швидкості, витривалості та спритності на основі фізичної праці, рухливих ігор і фізичних вправ, розвиток і формування звички та стійкого інтересу до систематичних занять фізичною культурою, виховання гігієнічних навичок, зміцнення здоров'я і загартування дітей [1].

Головними засобами фізичного розвитку дитини С. Русова називала свіже повітря, воду і сонце, раціонально організований режим дня (праці і відпочинку), збалансоване харчування та спеціально організовані заняття фізичною культурою. Педагог вважала, що дитина змалку більше часу має проводити на свіжому повітрі, влітку займатися плаванням, ходити у походи, взимку – кататися на ковзанах, лижах і санчатах. Вона закликала батьків слідкувати за перевтомою дитини, передбачати години для відпочинку (сну), що дозволить відновлювати роботу нервової системи та клітин головного мозку.

Під фізичним розвитком С. Русова розуміла ті якісні та кількісні зміни, що відбуваються у становленні та удосконаленні фізичних задатків, сил і можливостей дитини, а також зміцненні її здоров'я під впливом спеціально організованого виховання. Вона схвалювала і пропагувала систему занять фізичними вправами П. Лесгафта, розділяла його погляди на роль і значення фізичної праці та рухливих ігор (називала їх «рухавки», «забавки»). При цьому педагог рекомендувала використовувати й народні ігри, зокрема на

місцевості і вимагала, «щоб кожна школа мала або досить просторовий свій власний двір, або який-небудь майдан, де школярі могли б гратися» [1].

Як засвідчує аналіз авторських доробок, теоретичні переконання та педагогічна практика С. Русової будувалася на чіткій філософській основі, принципах природовідповідності, єдності фізичного і психічного. І сьогодні в її педагогічній спадщині можна знайти багато цінних думок з приводу організації та змісту фізичної підготовки дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Як бачимо, існувало кілька поглядів і підходів, навіть діаметрально протилежних, до організації та змісту фізичної підготовки учнів молодшого шкільного віку. Об'єднуючими моментами можна назвати рухливі ігри і дотримання режиму дня (чергування праці і відпочинку), які всі теоретики і практики вважали необхідними для дітей молодшого шкільного віку.

Видатним українським педагогом, який теорії і практиці фізичної підготовки дітей та підлітків надавав виключно важливого значення, був Григорій Ващенко (1878-1967). Він мав величезний досвід педагогічної, викладацької і суспільно-громадської діяльності, очолював учительську семінарію (1918-1920), багато років викладав у педагогічних вишах, керував діяльністю кабінету соціальної педагогіки (1925-1933). Емігрувавши з України, він продовжував науково-дослідну діяльність і підготував до друку кілька фундаментальних праць. Власний погляд на зміст фізичної підготовки учнів він виклав у книзі «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру» (1956 р.), де навів глибокий аналіз різних систем фізичного виховання, зокрема системи П. Лесгафта. Він розкрив зміст системи фізичного виховання українських дітей, визначив завдання гігієнічного виховання, описав значення руханок, гри та спорту взагалі [14]. Щодо фізичної підготовки дітей, то на думку Г.Ващенка, є дві основні складові – гігієнічне виховання та фізичні вправи; при цьому завданням першої виступає гарантія здоров'я дитини, а другої – її фізичний розвиток.

Система гігієнічних знань і навичок Г. Ващенка включає такі позиції:

– гігієна харчування (їжа дитини має бути простою і здоровою, відповідати віку, кліматичним умовам, виду діяльності; вона має бути калорійною та якісною, містити вітаміни і мікроелементи, які необхідні для нормального функціонування організму);

– особиста гігієна (догляд за зубами, волоссям, нігтями, профілактика різних захворювань), гігієна одягу (забезпечення здатності організму адаптуватися до змін температури);

– значення повітря та сонячного світла для здоров'я людини (необхідність провітрювання приміщень) – загартовування організму за допомогою сил природи (наприклад, сонячні ванни);

– організація праці та активного відпочинку (регулярність фізичної праці, правильне чергування навантаження і відпочинку збільшують її продуктивність, а також зберігають фізичну силу і здоров'я людини) [14].

Одним із засобів «виховання сили духу і тіла» педагог називає рухливі та спортивні ігри, оскільки вважає бажання гратися природною властивістю дитини. Батьки і педагоги, на думку Г. Ващенко, мають створити умови, при яких діти можуть вільно гратись й тактовно спрямовувати гру дітей в «корисний для них бік». «Особливу користь», на думку науковця, мають ігри, які супроводжуються танцями і співами [14].

Г. Ващенко вважав, що тіловиховання – це не окрема галузь формування людської особистості, а її органічна складова, яка міцно поєднана з розумовим, моральним та естетичним вихованням. Завдання тіловиховання полягають не тільки в тому, щоб зміцнити здоров'я і розвинути рухові якості дитини, а й сприяти утвердженню її духовних сил, зокрема зміцненню волі, вихованню наполегливості, вмінню керувати своїм тілом як знаряддям духу. Педагог наполягав на тому, що тіловиховання слід поєднувати із самовихованням, з бажанням виконувати накази під час походів і занять фізичними вправами, самостійно за певною системою займатися власним фізичним розвитком [14; 24; 25].

У ракурсі розвитку теоретичного підґрунтя та педагогічної практики фізичної підготовки школярів вважаємо необхідним відмітити доробок члена-кореспондента академії педагогічних наук РРФСР, професора М. Данилова (1899-1973), який за радянських часів отримав ґрунтовну філософську та педагогічну освіту, і згодом викладав у вищих навчальних закладах, проводив наукові семінари і конференції для вчителів. Усе життя він вивчав масову практику як джерело ідей, перевірених досвідом, намагався віднайти закономірності «плідного навчання та умови, за яких ці закономірності проявляються» [1].

Запропоноване науковцем поняття «цілісної системи» дозволило розглядати процес навчання (так само, як і інші складові педагогічного процесу) у вигляді системи взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів: цілей, змісту, форм, методів і засобів навчання. В основу такого підходу, спрямованого на всебічний розвиток та виховання учнів, були покладені ідеї підвищення розвивальної функції навчання; посилення уваги до активізації їх самостійної діяльності; зміцнення взаємозв'язку теоретичної та практичної підготовки до життя та продуктивної праці. На думку професора, цілісний педагогічний процес не можна розглядати як просту єдність розумового, морального, трудового, фізичного та інших видів виховання. Це єдиний і неподільний процес, який повинен постійно наближатися до рівня цілісності через розв'язання протиріч між особистістю вихованця і спеціально організованими у процесі життєдіяльності впливами на нього. Розроблюючи авторську концепцію початкової школи, він намагався педагогічну теорію зробити основою практичної діяльності вчителя. В одній з фундаментальних праць «Завдання та особливості початкової освіти (1943 р.), педагог наголошував, що на стадії початкового навчання необхідно розвивати здібності та сили дитини, пов'язувати слово з ділом, а знання з особистісним досвідом [1].

Серед видатних українських науковців, які досліджували питання фізичної підготовки дітей та молоді, відмітимо ініціатора створення і

першого директора Українського НДІ фізичної культури, засновника і першого редактора журналу «Вісник фізичної культури» – Володимира Бляха (1895-1938). Він був одним з найвідоміших керівників фізкультурного руху в Україні, який займав посади голови науково-методичного комітету вищої Ради фізичної культури УРСР, а згодом і голови самої Ради. За ініціативою В. Бляха у Харкові (тодішній столиці) почав діяти перший в Україні Будинок фізичної культури (1925 р.), де готували громадських організаторів-інструкторів з фізичної культури для роботи з безпритульним дітьми.

Доктор медичних наук, професор, один з визнаних спеціалістів з лікувальної фізкультури, В. Блях досліджував вплив форм і методів фізкультурної діяльності на фізичний розвиток і стан здоров'я різних категорій дітей. У доробках «Індивідуальна гімнастика» та «Шкільна корегуюча гімнастика» вчений детально описав розроблені ним системи індивідуальної та корегувальної гімнастик, до складу яких запропонував включити вправи, що сприяли виправленню певних недоліків фізичного розвитку, вроджених або надбаних у школі [94]. Науковець, у співавторстві з колегами, підготував чимало науково-методичних брошур для роботи з дітьми: «Ігри в м'яч» (1924 р.), «Вибрані рухливі ігри з 9 малюнками» (1924 р.), «Зимові ігри з 10 малюнками» (1924 р.), «Показання та протипоказання при заняттях фізкультурою» (1930 р.), у співавторстві з Н. Кассандровою та О. Недригайловою – «Матеріали по вивченню впливу фізкультури на організм людини» (1930 р.), які вчителі використовували як у довоєнні, так і в інші роки.

У 1936 р., будучи на посаді заступника голови Українського комітету фізичної культури та спорту, В. Блях планував видати підручник «Лікарський контроль з фізичної культури». Проте у 1937 р. за видуманим звинуваченням його було заарештовано, через що ім'я В. Бляха у радянські часи довго замовчувалося, а окремі його праці стали доступними лише нещодавно. На

наш погляд, вони містять важливі відомості щодо фізіологічного та організаційно-педагогічного підґрунтя фізичної підготовки учнів.

Вагомим у розвиток фізичної підготовки школярів можна назвати внесок радянського гігієніста і педіатра Валентина Гориневського (1857-1937). Найбільш важливими працями професора були книги «Фізична освіта», «Гігієна фізичних вправ і спорту» та «Культура тіла», в яких він закликав до розвитку масового спорту, вказував на велике виховне значення добре організованих спортивних змагань. Завданнями фізичного виховання школярів він вважав оздоровлення та правильний фізичний розвиток, велике значення надавав іграм, яким приписував оздоровчу і виховну цінність. Науковець стверджував, що м'язи тіла людини можуть значною мірою змінюватися, якщо вірно застосовувати фізичні вправи. У доробку «Керівництво з фізичної культури і лікарського контролю для студентів і лікарів» (1935 р.) він докладно розкрив форми і методи здійснення лікарського контролю за заняттями фізичною культурою. Аналіз праць вченого свідчить, що велику увагу він приділяв гігієнічним заходам, категорично заперечував неосмислені педагогічні дії з хворим або ослабленим організмом зі слабкими функціями. Будучи палким прихильником загартування, він закликав ходити босоніж в різні пори року, обливатися холодною водою, спати цілий рік при відкритих вікнах, ходити напівроздягненим.

Для занять з фізичної культури він пропонував три основних методи: ігровий, гімнастичний і спортивний. Наполягав на існуванні суворого взаємозв'язку між формою заняття та його результатом: «...наскільки дана форма заняття буде відповідати вимогам завдань, які необхідно вирішувати в процесі виконання фізичних вправ, настільки і проявиться її позитивна роль у досягненні фізичного виховання і отриманні результатів» [19]. У доробку «Шляхи і методи вивчення процесів розвитку дитини і підлітка» (1937 р.) він наполягав на тому, що за допомогою фізичної культури, гігієнічних навичок можна уникнути серцевих захворювань, захворювань суглобів і нервової

системи, невірною обміну речовин, а також підвищити працездатність людини, відсунути старість [19].

Залишивши велику кількість праць, присвячених оздоровленню та фізичному вихованню дітей, зокрема «Фізкультура в школі» (1928 р.), професор В. Гориневський розвинув теоретичне обґрунтування ролі і значення фізичної підготовки в житті дитини.

Вагомий внесок у теорію та практику фізичної підготовки школярів зробив лікар і педагог, консультант з фізичного виховання опікуна Київського навчального округу В. Крамаренко (1868-1958). Він вперше здійснив спробу створити Інститут фізичної культури на базі гуртка «Спорт» та спортивного товариства «Верітас» і вперше склав дієву програму занять з підготовки інструкторів з фізичної культури. У праці «Про фізичний розвиток і виховання» (1911 р.) він висловив думку, що будь-яка система фізичного розвитку і виховання молоді формується за певними обставинами, має бути органічно пов'язана з кліматом, соціальними та історичними умовами життя. Науковець був проти «сліпого запозичення іноземних гімнастичних систем» та відстоював ідею національного шляху фізичного виховання [19].

Цікавим вважаємо те, що В. Крамаренко критикував практику запозичення західноєвропейських гімнастичних систем, зокрема сокольської гімнастики. Як державний діяч, він був негативно налаштований як до самого факту популяризації сокольської гімнастики в країні, так і безпосередньо до її змісту. Вчений був упевнений, що сокольська гімнастична система не підходить для застосування в Україні через «розходження в національності, географії, кліматі, перевазі промислового характеру діяльності чеського населення, соціальні погляди, історично сформованого державного положення» [19]. У доробку «Основи вчення про елементарні вправи» (1913 р.) науковець стверджував, що основним засобом фізичного розвитку та національного виховання людини повинні бути «елементарні рухи» – найпростіші з циклу доцільних і координованих рухів.

Як лікар і педагог, він був переконаний, що, створюючи «національну систему фізичного виховання», перевагу необхідно віддавати тим вправам, що засновані на рухах, які певний народ використовував у процесі своєї еволюції, у боротьбі за існування з силами природи. Тобто, «природність» і простоту рухів учений вважав основними критеріями добору фізичних вправ. До таких вправ він відносив вправи з легкої атлетики (біг, ходьба, стрибки, метання, плавання, підйом і перенесення ваги, боротьба), які називав «дійсною їжею для розвитку нашого тіла» [19].

Підсумком активного наукового пошуку В. Крамаренка можна вважати формування концепції національної системи фізичної підготовки, яка частково викладена у працях «Типи статури, темпераменту та характеру в системі кінетичного виховання і освіти з додатком таблиць вікового та статевого навантаження» (1926 р.) та «Лекції про виховання і фізичному оздоровленні дітей» (1928 р.). Його задум полягав у наступному: «якщо ми додамо до простих природних вправ легкої атлетики складні, у вигляді різних ігор, видів спорту, танців і розумної ручної праці, тоді у нас складеться струнка система нашого національного фізичного виховання» [19]. На думку вченого, завдяки своїй природності запропонована система буде найдоступнішою до застосування, оскільки головною проблемою розвитку фізичного виховання, особливо у школах, була відсутність необхідних умов для проведення занять. Створена система не вимагала особливого гімнастичного залу та дорогих гімнастичних приладь, для неї цілком достатньо якогось приміщення, оснащеного простими гімнастичними знаряддями, які легко переносяться і замінюють природні перешкоди (лави, стійки для стрибків, приставні сходи, канати, гантелі тощо), а також відкритих майданчиків для ігор і занять спортом.

Провідну роль у взаємодії дитини з навколишнім середовищем посідає рухова активність. Всі рухи, які виконує людина, за зовнішньою ознакою є пересуванням у просторі, а за фізіологічною природою – рефlekсами. Отже, наукове підґрунтя фізичної підготовки людини розроблюється не лише у

межах механіки та анатомії, а й фізіології людини. Розглянемо оглядово найбільш вагомій праці вчених-фізіологів, які з часом були використані в якості нормативно-методичного підґрунтя фізкультурної діяльності не лише спортсменів, а й школярів.

Першу позицію, на наш погляд, у переліку таких спеціалістів посідає доктор медицини, професор Володимир Бехтерев (1857-1927). Саме за його ініціативою було створено першу психофізіологічну лабораторію. Він був редактором кількох наукових журналів, серед яких і «Вивчення і виховання особистості». У доробку «Загальні основи рефлексології людини» (1928 р.) він, розвиваючи вчення І. Павлова, ввів у науковий обіг поняття «сочетально-руховий рефлекс» [60]. Вчений експериментально довів, що оволодіння різними формами руху, розвиток активності дитини знаходиться у тісній залежності від стану її аналізаторів. На підґрунті багаторічних досліджень В. Бехтерев до основних умов правильного розвитку дитини відніс: по-перше, природу організму, біологічну спадковість або ті антропологічні особливості, які складають ґрунт для розвитку особистості (вчений стверджував, що якщо фізичний розвиток організму від природи слабо виражений і дитина з самого раннього віку вразлива до цілого ряду інфекційних хвороб, не забезпечена достатнім і правильним харчуванням, то повного розквіту особистості, її вдосконалення вже не можна буде досягнути [60]. При цьому, він визнавав, що людина не приречена спадковістю, вона має можливість впливати на свої природні нахили і протистояти зовнішнім впливам завдяки навичкам, отриманим у процесі спеціальної підготовки).

Другою умовою розвитку дитини він називав виховання, метою якого вважав формування всебічно розвиненої, діяльної особистості з гармонійно розвиненим тілом та духом (виховання розумілося як процес набуття дитиною навичок і звичок, реальної поведінки, реальних дій та вчинків, у тому числі й по відношенню до збереження власного фізичного здоров'я). Третьою умовою правильного розвитку дитини вчений називав навколишнє середовище – метеорологічні та кліматичні фактори, які визначають, яку

кількість енергії людина має витратити на боротьбу з природними силами та пристосування до навколишнього середовища. І останньою за списком, але не останньою за значущістю, умовою розвитку дитини академік називав умови навчання у школі [60].

Основними вимогами, які мають висуватися до школи, де здійснюється навчання, виховання і фізична підготовка дитини, на думку В. Бехтерева, мають бути: 1) забезпечення зміцнення фізичного здоров'я (правильне харчування, нормальний сон, дотримання гігієни); 2) задоволення природних прагнень дитини й усунення від неї всяких спокус, що породжують бажання, які не можна задовольнити; 3) усунення всяких несприятливих подразнень; 4) попередження зайвого як фізичного, так і психічного стомлення дитини [60].

Отже, академік В. Бехтерев зробив значний внесок не лише у розвиток фізіологічного підґрунтя рухової діяльності дитини та її фізичної підготовки, а й у педагогіку загалом.

Серед фізіологів, які розробляли наукове підґрунтя фізичної підготовки дітей і підлітків, хочемо відмітити видатного педагога і науковця, антрополога Михайла Іваницького (1895-1969). Його вважають засновником всесвітньо відомої школи динамічної анатомії та спортивної морфології. У 1935 р. він отримав звання професора і виступив з доповіддю «Анатомія та фізкультура» на конференції з питань фізичного виховання у Харкові [36]. Науковець не лише поділився результатами досліджень рухової діяльності людини, а й розробленою оригінальною системою викладання анатомії руху.

М. Іваницький – автор більше 100 фундаментальних наукових праць, зокрема, оригінального наукового методичного посібника «Рухи людського тіла» (1938 р.), присвячених анатомії органів руху людини стосовно її використання для фізичної підготовки.

Фізіологічне обґрунтування формування рухових навичок учнів у ракурсі положень теорії умовних рефлексів було запропоновано соратником І. Павлова Олександром Крестовніковим (1885-1955). У праці «Нариси з

фізіології фізичних вправ» (1951 р.) вчений описав процес оволодіння руховим діями, який відбувається в три етапи: 1) іррадіації, яка зовнішньо виявляється у виникненні «зайвих» рухів, відсутності розслаблених м'язів, які не беруть участь у даному русі, загальній напрузі; 2) концентрації, коли людина починає оволодівати основами якогось руху; 3) стабілізації – такого стану функціональної системи, коли вона набуває стаціонарного характеру, закріплюючись в результаті багатьох повторів рухових дій (утворюється динамічний стереотип) [36; 53]. Саме цей алгоритм пізніше закладався в основу структури навчання рухам у практиці фізичної підготовки учнів: етап начального розучування, поглибленого розучування, закріплення і подальшого вдосконалення.

Взаємодії цілісного організму з навколишнім середовищем присвячено підручник О. Крестовнікова «Фізіологія людини» (у співавторстві з Є. Косовською та І. Байченко, 1954 р.), де крім фізіології центральної нервової системи подано фізіологію аналізаторів, нервово-м'язового апарату, дихання, обміну речовиною та енергією, а також теплорегуляції. Окрема частина книги стосується фізіології фізичних вправ, в якій наведено ґрунтовний фізіологічний аналіз рухової діяльності людини [53]. Слід наголосити, що сформульована О. Крестовніковим концепція фізичної підготовки дітей, як її методологічна основа, зберігалася аж до 1970-х років.

Серед знаних фізіологів того часу слід назвати й Миколу Зимкіна (1899-1989), в авторстві та за редакцією якого вийшло 350 наукових видань, серед яких підручники, навчальні посібники та популярні книжки з фізіології руху. Як доктор медичних наук, професор кафедри фізіології Державного інституту фізичної культури ім. П. Лесгафта, він вніс значний вклад у розвиток психофізіологічних основ рухової діяльності. Так, у книгах «Фізіологічні основи фізичної культури та спорту» (у співавторстві з А. Коробковим і Я. Лехтман, 1955 р.) та «Фізіологічні механізми рухових і вегетативних функцій» (у співавторстві з Б. Гіппенрейтер і А. Коробковим, 1965 р.) для батьків і вчителів зрозумілою мовою описано фізіологічні

механізми руху і вегетативні функції м'язової діяльності в процесі виконання фізичних вправ [94].

Вивченню фізіології рухової діяльності присвячені й дослідження психофізіолога Миколи Бернштейна (1896-1966). У найбільш відомих його працях «Про побудову рухів» (1947 р.) та «Нариси по фізіології рухів і фізіології активності» (1966 р.) на основі глибокого теоретичного та емпіричного аналізу природних рухів людини у нормі та патології викладено основні положення «фізіології активності» або так званої «комплексної теорії формування навичок», яка базується на трьох принципах. Перший – принцип «упражняемости»: «технічні пристрої зношуються від багаторазового виконання тієї або іншої дії, живі істоти характеризуються упражняемостью... кожне наступне виконання дії виявляється краще попереднього, тобто воно не копіює попереднє, а розвиває його» [8]. Другий принцип – «повторення без повторення» полягає в тому, що кожний новий рух являє собою не просте копіювання попереднього, а його розвиток: «живий рух являє собою постійно вдосконалююся систему і тому його не можна описувати в механістичних термінах «стимул-реакція». Жоден крок не ідентичний іншому навіть на гладкому місці, не кажучи вже про ходьбу по нерівній дорозі» [8]. Вчений стверджував, що вдосконалення руху відбувається внаслідок постійного співставлення знов прибулої інформації з наявною програмою рухів і внесенням до неї змін на підставі отриманої інформації. Тобто рухова навичка не може бути стереотипною послідовністю попередньо вивчених людиною дій.

М. Бернштейн запропонував зовсім інший принцип управління рухами – принцип сенсорних корекцій. Він довів, що існує цілий ряд факторів, які безпосередньо впливають на хід виконання руху. Тому центральній нервовій системі необхідно постійне надходження інформації – сигналів зворотного зв'язку – про хід виконання руху. Оскільки ці сигнали можуть одночасно поступати від м'язів до мозку по декількох каналах, інформація повинна бути узгодженою, інакше виконання руху буде неможливим. Тобто, організм

людини науковець розглядав не лише як реактивну (яка реагує на стимули), а й як активну систему, що намагається досягнути «необхідного майбутнього» [8]. Тому третім принципом його теорії виступає принцип розв'язання рухової задачі, тобто з'ясування параметрів руху, за якими можна встановити, наскільки вірно воно виконується [8].

Отже, наприкінці 1940-х років М. Бернштейном була розроблена теорія про побудову рухів, опанування яких базується на активній ролі учнів, на використанні принципу індивідуального підходу. Його праці стали основою формування в дітей рухових навичок, рівнів побудови рухів. У 1947 р. професора було нагороджено вищою державною нагородою, а у 1949 р. – оголошено космополітом і біологізатором, «автором лженаукових теорій» (на підставі чого репресовано).

Серед фахівців, які вивчали питання шкільної гігієни з точки зору її важливості для фізичної підготовки учнів через вплив на фізичний розвиток і фізичну працездатність дитини, відмітимо Ю. Аркіна, В. Ігнат'єва, Є. Леві-Гориневську, Л. Чулицьку.

Видатною людиною, наукова і практична діяльність якої значно вплинула на розвиток фізичної підготовки школярів, є лікар, доктор педагогічних наук, професор Юхим Аркін (1873-1948). З початком радянського періоду він працював у Народному комісаріаті освіти, де брав активну участь у розробці інструктивно-директивних матеріалів, зокрема санітарно-гігієнічних вимог. Спираючись на праці П. Лесгафта, він запропонував систему фізичного виховання дітей, яку виклав у книзі «Про фізичне виховання дошкільнят» (1947 р.): з урахуванням закономірностей та особливостей психофізичного розвитку дитини, вчений визначив адекватні до віку зміст, мету і завдання, принципи і методи, форми роботи. Метою фізичного виховання він оголосив «охорону і зміцнення здоров'я дитини, підвищення його витривалості і опірності «шкідливих впливів», загартовуванні сил», а завданнями: «загальне зміцнення організму, виховання культурно-гігієнічних форм поведінки, правильний розвиток і виховання

рухів, загартовування (підвищення опірності і витривалості)» [1]. При доборі фізичних вправ Ю. Аркін на перше місце ставив ті, що навчають основним видам руху – ходьбі, бігу, лазінню, стрибкам, метанню; а потім – загальнорозвивальні гімнастичні вправи та рухливі ігри. До відібраних вправ він розробив методику виконання, яка базувалася на знаннях про психофізіологічні механізми рухів, вікові та статеві особливості дітей [1].

Головними принципами фізичної підготовки дітей науковець назвав: «опору на анатомо-фізіологічні особливості дітей, усвідомлення єдності складної людської організації, принцип індивідуалізації, відведення рухливій грі першорядного місця, звернення педагога до почуттів дитини, облік психічного фактора, вплив особистості педагога» [1]. Основними формами фізичного виховання учнів Ю. Аркін визнавав щоденну ранкову гімнастику, яка забезпечить позитивний емоційний настрій на день; спеціальні фізкультурні заняття за певною схемою; музикально-рухові заняття, що впорядковують рухи. Серед засобів фізичного виховання, запропонованих професором, відмічено гігієнічні обставини та догляд за тілом, культурно-гігієнічні навички, раціональний режим, природні сили. Можна вважати, що саме тут вперше сформульовано вимоги до здоров'язберігаючого середовища [1].

У своїх працях професор розкрив специфіку рухливих ігор, висвітлив їх виховне та оздоровче значення, вплив на фізичний і психічний розвиток дитини, надав методичні рекомендації щодо їх організації. Ю. Аркін вперше звернув увагу на те, що ігри розвивають аналізаторські системи дитини, її психофізичні (силу, спритність, гнучкість, швидкість) та особистісні (сміливість, рішучість, віру у власні сили) якості, формують рухову культуру та навички спілкування, забезпечують психологічний комфорт [1].

Наступним видатним радянським науковцем, що зробив значний внесок у розвиток організаційно-педагогічних умов фізичної підготовки школярів, є Варнава Ігнат'єв (1867-1927) – організатор і перший директор Інституту фізичної культури і спорту, доктор медицини. Саме він розробив

санітарні норми планування шкільних будівель, які було взято за основу тогочасних гігієнічних вимог до будівництва шкіл. В. Ігнат'єв багато уваги приділяв дослідженню впливу фізичних вправ, харчування, сонячного світла, свіжого повітря та шкільних меблів на фізичний розвиток зростаючого організму. Він підкреслював велике значення у гігієні дітей і підлітків методики антропометричних вимірювань, яку виклав у книзі «Дослідження фізичного розвитку людини дошкільного, шкільного і призовного віку» (1927 р.).

Свій внесок у розвиток теоретичного підґрунтя фізичної підготовки дітей зробила і відомий спеціаліст у галузі гігієни, науковець і педагог – Лідія Чулицька (1868-1938). Ще до революції 1917 р. вона відкрила й очолила власну школу, а потім отримала медичну освіту й стала педіатром. Питання гігієни навчання Л. Чулицька розглядала з урахуванням анатомо-фізіологічних особливостей розвитку дитини. Вона експериментально довела, що систематичне застосування фізичних вправ у вихованні дітей дозволяє зміцнити їх здоров'я та покращити психічний стан. Л. Чулицька також розкрила роль гри у розвитку дитини, розробила систему загартування дитини від народження до школи. Вчена наполягала на тому, що фундаментом розвитку дитини має виступати її рухова діяльність: «сфера інтелекту, волі і почуття закладається у дитини і починає проявлятися тільки через руховий апарат» [108]. Професор написала більше 100 наукових праць, в яких описала методику систематичного контролю за фізичним розвитком дитини. Вона підготувала рекомендації «Науковий контроль над фізичним розвитком дітей дошкільного та шкільного віку», в яких ввела норми навчання і виховання.

Іншою жінкою, яка вивчала особливості розвитку та виховання дитини, була Євгенія Леві-Гориневська (1889-1956). Лікар-гігієніст, дослідник і практик, вона зробила виключно важливі зауваження щодо різниці між зростанням дитини та її розвитком: «зростання і розвиток – поняття близькі, але все ж їх не треба змішувати, оскільки вони не співпадають одне з іншим.

Зростання, з біологічної точки зору, являє собою розмноження клітин, з яких складаються тканини нашого тіла. Під розвитком слід розуміти якісні зміни в будові органів і тканин, що ведуть до більш досконалої роботи. На відміну від зростання, розвиток може відбуватися і без збільшення числа клітин» [19]. Вчена стверджувала, що ріст і розвиток організму мають свої закономірності і фізичний розвиток дитини не можна зобразити у вигляді поступово і гладко наростаючої кривої; на її думку, ця залежність скоріше має хвилеподібну форму. Більше того, у кожному конкретному випадку можуть мати місце індивідуальні відхилення від середньої норми.

Є. Леві-Гориневська дуже прискіпливо ставилася до добору фізичних вправ і робила акцент на їх впливі на серцево-судинну систему та дихальний апарат. У доробку «Розвиток основних рухів дітей шкільного віку» (1955 р.) вона, на підґрунті власних спостережень за фізичним розвитком дітей, зробила висновок про те, що органи дихання та кровотворення здатні адаптуватися до зовнішніх умов і навантажень, і тому при врахуванні вікових особливостей дитини можуть розвиватися [19]. Також вона наполягала, що характеризувати динаміку розвитку їх рухів треба кількісно (швидкість бігу, довжина стрибка, дальність метання тощо) та якісно (правильна техніка виконання вправ). У результаті багаторічних досліджень вона запропонувала тест для оцінювання рівня фізичної підготовленості дитини (роботи серцево-судинної системи), який на її честь сьогодні називають її ім'ям. У 1962 р. у співавторстві з А. Биковою, вона підготувала книгу «Загартовування організму дитини», в якій стверджувала, що загартовування організму слід розпочинати з перших місяців життя, а із зростанням дитини – змінювати комплекс процедур (головним при цьому є дотримання принципів поступовості, послідовності, безперервності та системності) [19].

Як засвідчило вивчення джерельного масиву дослідження, питання педіатрії (лікування дітей) та гігієни дитячого віку у 40-60 роки ХХ століття вивчалися у тісному і постійному зв'язку. У той же час, гігієна як наука розглядала оздоровлення та збереження здоров'я масових контингентів дітей,

об'єднаних у певні колективи (шкільні групи), і тому за своїм характером була не просто профілактичною, а й суспільною наукою.

Як було зазначено у попередньому параграфі, після подій 1947-1948 рр. педагогіка практично залишилася без свого природничо-наукового підґрунтя – біології, фізіології, соціології, генетики. Більшість доробок названих і багатьох інших науковців виявилися недосяжними. На жаль, після 1956 р., коли офіційна педагогіка стала активно пропагувати цілі, завдання і різні методи розвитку дитини, багато праць залишилися знищеними. На початку 60-х років розпочалося формування психологічної парадигми розвитку дитини та її навчання, яка базувалася на психологічній основі діяльності, чи діяльнісному підході та теорії управління оволодіння знаннями і формування дій (П. Гальперіна). Тепер відбір найбільш ефективних форм і методів навчання науковці стали пов'язувати з психологічними особливостями розвитку дитини [19].

Висновки до другого розділу

У процесі дослідження виявлено, що організація, зміст і пріоритети розвитку фізичної підготовки молодших школярів у період 1947-1971 рр., визначалися внутрішніми і зовнішніми суспільно-політичними процесами та соціально-економічною необхідністю держави. Аналіз архівних документів і періодичних видань дозволив встановити, що у 1940-1970-х роках фізична підготовка учнів початкової школи розглядалася на державному рівні як чинник всебічного розвитку особистості, інструмент підготовки до праці та складова комуністичного виховання особистості.

Вивчення документів про освіту та педагогічної практики зазначених років засвідчило, що впродовж другого і третього періодів дослідження основна увага у фізичній підготовці молодших школярів приділялася колективній та особистій гігієні, опануванню життєво необхідними рухами переважно через систему шкільного фізичного виховання та масових

фізкультурно-спортивних заходів. Констатовано, що фізична підготовка учнів здійснювалася у межах шкільного предмету «фізичне виховання» чи «фізична культура» (назва в окремі роки змінювалася) та позашкільної фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи.

У результаті дослідження встановлено, що зміст і завдання фізичної підготовки учнів початкової школи визначалися відповідно до фізкультурно-спортивного комплексу ГПО і відтворювалися у навчальній програмі шкільного предмета, яка була єдиною і обов'язковою для всіх шкіл УРСР. З'ясовано, що на практиці фізична підготовка школярів реалізувалася за допомогою комплексу різних видів фізичних вправ, які дозволяли вирішувати розвивально-коригувальні, оздоровчі, виховні й освітні завдання. З огляду на вікову категорію учнів молодших класів, особливу значущість у фізичній підготовці мали рухливі ігри, зокрема через те, що вони були прості у виконанні й заповнювали змістом дозвілля і відпочинок дітей.

Змістовний аналіз показав, що загальними завданнями фізичної підготовки учнів початкової школи виступали: навчання дітей природним видам рухів – ходьбі, бігу, стрибкам, метанню, лазінню, рівновазі; формування правильної постави; розвиток рухових якостей і здібностей, навчання правильному поєднанню рухів з диханням; оволодіння народними іграми. Встановлено, що значна частина змісту повторювалася з року в рік з поступовим ускладненням. Таку концентричність науковці та державні діячі у галузі освіти вважали позитивною, оскільки вона сприяла найкращому розвитку фізичних якостей і функціональних можливостей учнів, детальному оволодінню технікою виконання вправ. Саме таку структурну будову мала навчальна програма з фізичної культури, що й забезпечувало наступність між початковою, основною та старшою школами.

Встановлено, що впродовж 1947-1971 рр. фізична підготовка молодших школярів науковцями і практиками розглядалася як стрижнева умова формування «нової людини», засіб зміцнення здоров'я як складової підготовки до фізичної праці, яка залишається провідною формою рухової

діяльності людини. Підтвердженням цього є наукові дослідження, що стосуються питань фізіологічного підґрунтя та медико-педагогічного контролю фізичної підготовки учнів, дотримання шкільної та особистої гігієни, узагальнення і застосування педагогічної спадщини П. Лесгафта та формування власного педагогічного досвіду тіловиховання. Предметним доказом виступають урядові постанови, накази та інструктивні листи Міністерства освіти УРСР, інші державні документи. Показовим можна вважати зростання масовості фізкультурного руху, розширення мережі дитячо-юнацьких спортивних шкіл, товариств і клубів.

Вивчення джерельного масиву дослідження надало підстави для виокремлення характерних рис розвитку фізичної підготовки молодших школярів упродовж цього періоду: зростання популярності фізкультури та спорту, розширення меж проблеми теорії і практики фізичного виховання підростаючого покоління від суцільно прикладної до соціально-педагогічної, накопичення анатомією, фізіологією, психологією та педагогікою значного обсягу матеріалів, необхідних для розуміння питань оптимізації змісту та правильної організації фізичної підготовки дітей, недооцінка окремими державними діячами та органами значущості фізичної підготовки дітей, зокрема для правильного зростання та всебічного розвитку особистості, формування групи наукових авторитетів з питань фізичної підготовки дітей і підлітків, введення у науковий обіг та педагогічну практику українських термінів (наприклад, «перебіг», «скраклі» та ін.), прагнення українських учених і педагогів створити національну систему тіловиховання («руханки»).

На підґрунті глибокого аналізу подій і явищ 1947-1971 років, позитивним рисами цього періоду можна назвати: спортизацію шкільного фізичного виховання, його спрямованість на укріплення здоров'я дітей, зокрема через систему таборів відпочинку (піонерських та оздоровчих) та залученням засобів загартовування. Негативною тенденцією зазначених років слід назвати репресії великої кількості українських освітян (учителів, учених, співробітників Народних комісаріатів освіти СРСР, здоров'я, фізичної

культури та спорту УРСР), знищення наукового підґрунтя фізичної підготовки дітей і молоді (закриття наукових кафедр, вилучення підручників і навчальних посібників у 1947-1948 рр.), занадто великі державні та наукові зусилля для спорту вищих досягнень, іноді у збиток щоденно-побутовій, оздоровчій та рекреативній фізичній підготовці дітей.

Матеріали, що увійшли до розділу, опубліковані автором у наукових статтях [99; 100; 101; 102; 103; 104; 105; 106; 107].

Список використаних джерел у другому розділі

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калиниченко. Москва, 1988. 640 с.
2. Антонова Т. М. Развитие основ советской системы физического воспитания: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Ленинград, 1986. 22 с.
3. Бака М. М. Организационно-методические основы развития физической культуры и спорта в республике (на материале Украинской ССР): автореф. дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.04. Москва, 1990. 32 с.
4. Баландина Р. Г., Венедиктов П. И. Физическое развитие детей дошкольного возраста в Омской области // Советское здравоохранение. 1975. № 12. С. 17–20.
5. Безносиков Е. Я. Становление советской физической культуры на территориях, вошедших в состав СССР в годы второй мировой войны: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Москва, 1974. 23 с.
6. Бекмансуров Х. А. Различия в физическом развитии сельских и городских детей // Возрастные особенности физиологических систем детей и подростков : тезисы I Всесоюзной конференции. Москва, 1977. Т. 2. С. 201.
7. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ ст. : документи, матеріали і коментарі: навч. посібник: хрестоматія. Луганськ, 2011. 384 с.
8. Бернштейн Н. А. О построении движений. Москва, 1947. 436 с.
9. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик. URL: www.libussr.ru (дата звернення: 28.12.16)
10. Богословский В. П. Сборник инструктивно-методических материалов по физическому воспитанию. Москва, 1984. 142 с.
11. Боднар Я. Б. Використання традицій тіловиховання молоді Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. у фізичному вихованні школярів. Тернопіль, 2004. 76 с.
12. Бухало С. Освіта на Радянській Україні. Київ, 1945. 15 с.
13. Вайнбаум Я. С. Дозирование физических нагрузок школьников. Москва, 1991. 64 с.
14. Ващенко Г. Г. Виховання волі й характеру: підручник для педагогів. Київ, 1999. 385 с.
15. Відомості про початкові, семирічні і середні школи на початок 1950/51 навч. р. (форма № 76-б) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166 (Міністерство освіти України, 1917–2000), оп. 15, спр. 937, 115 арк.

16. Ведмеденко Б. Ф. Виховне значення фізичної культури. Київ, 1986. 52 с.
17. Волков Л. В. Физическое воспитание учащихся. Киев, 1988. 184 с.
18. Волков Л. В. Физические способности детей и подростков. Київ, 1981. 116 с.
19. Всемирный историко-педагогический процесс: концепции, модели, историография / под ред. Г. Б. Корнетова, В. Г. Безрогова. Москва, 1996. 269 с.
20. Гонжа Н. Т. Развитие физической культуры и спорта на Советской Буковине (1940-1970 гг.): автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02. Черновцы, 1976. 29 с.
21. Грабовський П. А. Дещо про освіту на Україні // Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар. Київ, 2003. С. 351–353.
22. Грищенко М. М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської. Київ, 1948. 76 с.
23. Грищенко М. М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР // Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР 1917 – 1957: наукові записки. Київ, 1957. Т. 4. С. 5–135.
24. Гужаловский А. А. Развитие двигательных качеств у школьников. Минск, 1978. 88 с.
25. Гужаловский А. А. Этапность развития физических (двигательных) качеств и проблема оптимизации физической подготовки детей школьного возраста: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Москва, 1979. 26 с.
26. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001. 486 с.
27. Добрянський І. А., Постолатій В. В. Громадянська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець ХІХ – початок ХХ століття): монографія. Кіровоград, 1998. 143 с.
28. Документы о работе по усовершенствованию содержания общего среднего образования на Украине (обзоры программ по всем предметам учебного плана средней школы) (1966 г.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 960, 8 арк.
29. Дрозд О. Українські національні традиції фізичного і духовного гарту молоді та сучасність // Спорт і національне відродження: матеріали Всеукраїнської наук. конференції, присвяч. 120-літтю від дня народження Івана Боберського. Львів, 1993. Ч. 1. С. 153–155.
30. Душанин С. А., Пирогова Е. А., Иващенко Л. Я. Самоконтроль физического состояния. Киев, 1980. 26 с.
31. Жосан О. Е. Становлення та розвиток радянської шкільної навчальної літератури в Україні (1921-1991 роки): [монографія]. Кіровоград, 2015. 360 с.

32. Задесенець М. П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. Київ, 1978. 263с.
33. Збірник документів у розвиток постанови ЦК ВКП(б) про початкову та середню школу / упоряд. Ю. Г. Черченко, О. М. Кошель. Харків, 1932. 168 с.
34. Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. Донецьк, 2011. 268 с.
35. Зведений річний звіт за початкові, восьмирічні і середні школи, про кількість шкіл, учителів та учнів в них, на початок 1960/61 навч. р. (форма № 75) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3060, 144 арк.
36. Иваницкий М. Ф. Движения человеческого тела. Москва, 1938. 264 с.
37. Иващенко Л. Я., Страшко Н. П. Самостоятельные занятия физическими упражнениями. Киев, 1988. 160 с.
38. Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики / под ред. Э. Д. Днепров, О. Е. Кошелевой. Москва, 1989. 216 с.
39. История физической культуры / под. ред. Ф. И. Самоукова. Москва, 1956. 208 с.
40. История педагогики на пороге XXI века: историография, методология, теория. Ч. 1. Историографические и методологические проблемы историко-педагогического познания / под ред. Г. Б. Корнетова, В. Г. Безрогова. Москва, 2000. 383 с.
41. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації роботи груп для дітей старшого дошкільного віку при загальноосвітніх навчальних закладах: лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-411 від 13.08.2014. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/2724->. (дата звернення: 12.09.2017)/
42. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар. Київ, 2003. 766 с.
43. Каиров И. А. Итоги сессии Всесоюзной академии сельскохозяйственных наук имени В. И. Ленина и задачи Академии педагогических наук // Советская педагогика. 1948. № 11. С. 41–42.
44. Карпушко Н. А. Историко-теоретический анализ школьных программ по физической культуры. Москва, 1992. 148 с.
45. Кенеман А. В. Теория и методика физического воспитания детей дошкольного возраста. Москва, 1985. 256 с.
46. Кириченко В. Відмінні риси нової школи // Краматорська газета. 1942. № 99. С. 2.

47. Ключко Н. Л. Реформування початкової освіти в Україні в ХХ столітті: Посібник. Вінниця, 2010. 117 с.
48. Кожушко А. О. Експеримент підтверджує вимоги життя // Радянська школа. 1964. № 12. С. 39–42.
49. Козацькі забави: навчальний посібник / Завацький В. І. та ін. Луцьк, 1994. 112 с.
50. Колегії Міністерства освіти УРСР. Доповідна записка "Про експериментальне дослідження системи і змісту навчання початкових класів" (1966 р.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 1045, арк. 63–66.
51. Королева А. П. Становление и развитие научных основ советской системы физического воспитания (1917–1925): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.734. Москва, 1972. 22 с.
52. Кременцов Н. Л. Равнение на ВАСХНИЛ. URL: http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles/files/social_history_pedagogic/VASCHNIL/VASCHNIL_1948_Kremenzov_APN_posle.pdf. (дата звернення 15.04.2016.)
53. Крестовников А. Н. Очерки по физиологии физических упражнений. Москва, 1951. 532 с.
54. Кузнецова З. И. Критические периоды развития двигательных качеств школьников // Физическая культура в школе. 1975. № 1. С. 7.
55. Кузьменко В. В., Чижик Т. Г. Физиологические основы физической подготовки учащихся младших классов / В. В. Кузьменко, Т. Г. Чижик // Доклады Казахской академии образования. – 2016. – № 4. – С. 23-30.
56. Кулик Я. Л., Костюк С. А., Петренко М. І. Історія виникнення й розвитку фізичної культури і спорту на Україні. Вінниця, 1997. 137 с.
57. Курило В. С. Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2000. 507 с.
58. Ландарь А. М. Развитие физической культуры как составная часть культурной революции в период перехода от капитализма к социализму (на материалах Украинской ССР): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Москва, 1975. 27 с.
59. Лупандина Н. А. Развитие основных движений школьников. Москва, 1962.
60. Маркосян А. А. Основы морфологии и физиологии организма детей и подростков. Москва, 1969. 575 с.
61. Менхин Ю. В. Взаимосвязь двигательных качеств и двигательных навыков у гимнастов // Теория и практика физической культуры. 1975. № 3. С. 18–20.

62. Наблюдения за влиянием тренировки и сдачи норм II комплекса ГТО / Крестовников А. Н. и др. Рукопись. 1934.
63. Навчальні плани шкіл системи Міністерства освіти УРСР на 1957/1958 навчальний рік / [упоряд. О. Г. Сивець]. Київ, 1957. 66 с.
64. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967): монографія / А. Г. Бондар та ін. Київ, 1967. 484 с.
65. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: [сборник документов 1917–1973 гг.] / составители: А. А. Абакумов, и др. Москва, 1974. 560 с.
66. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 10 нояб. 1966 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. докладов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 219–224.
67. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР (10 ноября 1966 г.) // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. документов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 219–224.
68. Об учебниках для начальной и средней школы : постановление ЦК ВКП(б) 12 февраля 1933 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. документов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 170–172.
69. Очерки истории педагогической науки в СССР (1917–1980) / под. ред. Н. П. Кузина, М. Н. Колмаковой. Москва, 1986. 288 с.
70. Підкасистий П. І. Н. К. Крупская о содержании образования в советской школе. Москва, 1962. 232 с.
71. Положення про учнівську виробничу бригаду в колгоспі, радгоспі Української РСР від 30 груд. 1970 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1971. № 6 С. 22–29.
72. Положення про факультативні заняття в загальноосвітній школі Української РСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1975. № 9. С. 15–17.
73. Помагайба В. І. Навчальні плани і програми початкової освіти на Україні за 40 років // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 413 (Документы работы секции начального обучения на научной сессии института, посвященной итогам работы за 1957 г. (протоколы, доклады, отчеты) (30 января 1 февраля 1958 г.), 197 арк.), арк. 133–197.
74. Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. 152 с.
75. Про загальне обов'язкове навчання: постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 7–10.

76. Про загальне обов'язкове початкове навчання: постанова ЦК ВКП (б) від 25 липня 1930 р. // За загальне навчання: зб. директив та інструкцій. Харків, 1930. Вип. 1. С. 10–13.
77. Про запровадження єдиного навчального плану в школах УРСР / НКО УРСР // Збірник наказів та розпоряджень НКО УРСР. 1940. № 20/21. С. 20–21.
78. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1966. № 1. С. 2–8.
79. Про заходи до поліпшення підготовки і видання шкільних підручників та забезпечення ними учнів Української РСР: наказ міністра освіти УРСР від 12 серпня 1967 р. № 178 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1967. № 17. С. 12–13.
80. Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі : постанова ЦК ВКП(б) // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 26–33.
81. Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі: постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР // Збірник наказів НКО УСРР. 1935. № 25. С. 2–4.
82. Про структуру початкової і середньої школи: постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 36–37.
83. Про часткову зміну і удосконалення трудової підготовки учнів у школах УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1966. № 12. С. 2–6.
84. Програма по фізической культурі // Физическая культура в школе. 1961. № 11. С. 21; № 12. С. 35–48.
85. Програма средней школы по физической культуре // Физическая культура в школе. 1967. № 2. С. 23–56.
86. Программы средней школы. Москва, 1947. 127 с.
87. Проніков О. К. Зміст професійної підготовки учителів фізичної культури у педагогічних ВНЗ України у 50-60 рр. ХХ століття. // Педагогічний альманах. Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради // Збірник наукових праць. Випуск 16. – Херсон. - 2012. - С. 57-58.
88. Пропозиції до побудови скороченого курсу початкового навчання в середній десятирічній школі (1963 р.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 822, 110 арк.
89. Равкин З. И. Советская школа в период восстановления народного хозяйства 1921-1925 гг. Москва, 1959. 275 с.
90. Роцін І. Г. Загальна фізична підготовка учнів ЗОШ: історія, теорія, практика (кінець ХІХ початок ХХІ століть): монографія. Херсон, 2015. 344 с.

91. Русько О. М., Бугай А. С. Назрілі питання педагогічної теорії та практики // Радянська школа. 1957. № 4. С. 18–29.
92. Савин М. В. Становление историко-педагогической науки в России середины XIX начала XX в. Волгоград, 2001. 312 с.
93. Семибратский Б. А. Спортивная пресса Украины в борьбе за выполнение партийных решений о дальнейшем развитии физической культуры и спорта (1966–1972): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Минск, 1975. 47 с.
94. Суник А. Б. Становление и развитие в СССР истории физической культуры как науки (1917 – середина 80-х годов): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Москва, 1988. 568 с.
95. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ, 2003. С. 47–66.
96. Учебная программа и жизнь // Учительская газета. 1948. № 28. С. 3.
97. Хрестоматия по истории советской школы и педагогики / под ред. А. Н. Алексеева, Н. П. Щербова. Москва, 1972. 407 с.
98. Цьось А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців: монографія. Луцьк, 2000. 376 с.
99. Чижик Т. Г. Организация физкультурно-оздоровительной работы среди детей младшего школьного возраста во второй половине XX ст. / Т. Г. Чижик // «Київський науково-педагогічний вісник»: наукове періодичне видання. – 2016. – № 8(08). – С. 129-133.
100. Чижик Т. Г. Становлення та особливості організації фізичної підготовки в загальноосвітніх школах УРСР (1917-передвоєнні роки) / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2017. – № 34. – С. 314-319.
101. Чижик Т. Г. Фізична підготовка молодших школярів у доробках вітчизняних та зарубіжних науковців 1940-60 років / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2017. – № 35. – С. 321-327.
102. Чижик Т. Г. Основы физической подготовки младших школьников (1954-1985 гг.) / Т. Г. Чижик // Весняні наукові читання: матеріали конференції II Міжнародної наукової конференції (28 квітня 2016 року, м. Київ). – Київ: Центр наукових публікацій «Велес», 2016. – С. 167-170.
103. Чижик Т. Г. Организация физической подготовки младших школьников в послевоенное время / Т. Г. Чижик // Україна в гуманітарних і соціально-економічних

вимірах: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (29-30 квітня 2016 року, м. Дніпро). – Дніпро: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. – С. 309-311.

104. Чижик Т. Г. Врачебно-педагогический контроль физической подготовки детей младшего школьного возраста во второй половине XX столетия / Т. Г. Чижик // Педагогіка та психологія: виклики та сьогодення: збірник тез наукових робіт міжнародної науково-практичної конференції (6-7 травня 2016 р., м. Київ). – Київ: Громадська організація «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2016. – С. 9-11.

105. Чижик Т. Г. Характеристика гимнастики и методика обучения гимнастическим упражнениям в комплексе ГТО (БГТО) / Т. Г. Чижик // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (29-30 червня 2016 року, м. Дніпро) / за ред. Токовенко О. С., Горбатенко В. П. – Дніпро: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. – С. 125-127.

106. Чижик Т. Г. Историчні аспекти фізичної підготовки молодших школярів в Україні / Т. Г. Чижик // Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (27 – 28 жовтня 2016 року, м. Баку – Ужгород – Дрогобич). – Баку: Національна академія наук Азербайджана, 2016. – С. 167-170.

107. Чижик Т. Г. Организационно-методические формы развития двигательных качеств у младших школьников в школах УССР) / Т. Г. Чижик // Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами: матеріали II Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (18 листопада 2016 року, м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменко, Н. В. Слюсаренко, І. Я. Жорової, О. І. Данилової. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – С. 198-201.

108. Чулицька Л. И. Дошкольный возраст и его особенности. Москва, 1923. С. 58.

109. Эльконин Д. Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков // Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Москва, 1989. С. 258–280.

110. Ярмаченко М. Д. Реформування освіти та педагогічної науки в Україні. Історія і сучасність / М. Д. Ярмаченко // Директор школи, ліцею, гімназії. 2001. № 3. С. 18–42.

РОЗДІЛ 3. ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ (1971-1991 рр.)

3.1. Фізична підготовка учнів початкової школи в умовах оновлення її структури та змісту (1971-1984 рр.)

Третій період розвитку теорії і практики фізичної підготовки молодших школярів (1971-1984) визначено як теоретико-реформувальний, оскільки разом з наростанням явищ стагнації в педагогіці (Л. Березівська) відбувався розвиток радянської теорії й методики фізичного виховання. Саме у ці роки формувалася теорія юнацького спорту, уточнювався зміст ключових понять фізичної культури. Продовжувалися реформи початкової школи – змісту та структури освіти, у зв'язку з чим оновлювалася практика фізичної підготовки учнів молодших класів, започаткована у попередній період.

Як засвідчив аналіз архівних документів, зміст освіти у школах УРСР удосконалювався за визначеними загальносоюзними підходами й типовим навчальним планом, розробленим спеціально створеною у середині 60-х років комісією при АПН СРСР. Зауважимо, що на початку цього періоду (у 1970/71 н. р.) відбулися кардинальні зміни у початковій школі, а саме: скорочення терміну навчання з 4-х річного до 3-х річного та зменшення кількості обов'язкових навчальних занять (окремі предмети було перенесено до основної школи). Основними завданнями початкової освіти тепер виступали: формування світогляду молодших школярів, здатності розуміти прекрасне, оцінювати основні події суспільного життя та висловлювати своє ставлення до них; озброєння дітей міцними знаннями, уміннями та навичками з читання, письма, математики та інших навчальних предметів, що мають важливе практичне значення в житті та трудовій діяльності дітей; максимальний розвиток у дітей спостережливості, мислення, уяви, пам'яті, волі, що мали забезпечувати підвищення загального рівня розвитку школярів, формування прийомів навчальної діяльності [6; 39]. Навчальне навантаження

учнів, як і кількість годин, відведених на фізичне виховання, при цьому залишилися без змін.

Відмітимо, що перехід з 1970-1971 н. р. на новий зміст освіти означав і перехід на нові навчальні програми, в основу яких було покладено проекти, запропоновані секцією початкового навчання Інституту загальної і політехнічної освіти у співавторстві з лабораторією навчання Інституту психології АПН РРФСР (на чолі з Н. Менчинською), кафедрами педагогіки і методики початкового навчання Ленінградського (на чолі з Л. Люблінською) та Свердловського (на чолі з Л. Мельчаковим) педагогічних інститутів. Змістовний аналіз програм дозволив виокремити такі провідні ідеї, що закладалися в основу початкової освіти на початку 70-х років: 1) посилення уваги до трудового навчання учнів; 2) введення до навчального плану факультативів як часткової диференціації навчального плану; 3) зростання пояснювальних елементів у навчальних програмах та їх деталізація [23]. Як бачимо, ні про фізичний розвиток, ні про фізичне вдосконалення через фізичну підготовку до життя чи подальшого навчання мова не йшла. Фізичну підготовку учнів 1-3-х класів передбачалося здійснювати в межах навчального предмета «фізична культура» з навантаженням 2 год. на тиждень.

Вивчення архівних документів надало підстави для констатації, що впродовж 1970-х років освітня політика УРСР була спрямована на розробку і реалізацію організаційно-педагогічних засад індивідуалізації та диференціації учнів. Зауважимо, що наукова проблема вивчення учня активно почала розроблятися науковцями ще у 1950-х роках, а з 1960-х вона набула деталізації. У результаті плідної праці окремих дослідників і наукових установ було накопичено значний матеріал, який було обговорено на колегії Міністерства освіти УРСР (квітень 1971 р.). Було прийнято рішення «Про вивчення індивідуальних особливостей учнів», в якому наголошувалося на необхідності «систематичного вивчення вікових та індивідуальних

особливостей учнів та широкого використання наслідків цього вивчення у навчально-виховному процесі» [3].

Аналіз джерельного масиву дослідження також показав, що у ці роки актуалізувалося не лише питання організації фізичної підготовки школярів, а й змісту фізичного виховання, яке розглядалося на спільній сесії Академій медичних та педагогічних наук СРСР (1971 р.). В її рішеннях зокрема підкреслювалася необхідність розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо режиму праці та відпочинку школярів різного віку, а також режиму їх рухової активності [42]. На виконання прийнятих рішень у листопаді 1971 р. наказом Міністерства освіти СРСР затверджується Положення «Про фізичне виховання учнів загальноосвітньої школи» [3], де було визначено мету, завдання, нормативне та організаційне підґрунтя системи фізичного виховання учнів. У документі також було прописано основні форми організації фізичного виховання, а саме: уроки фізичної культури, фізкультурно-оздоровчі заходи у режимі дня, позакласна фізкультурно-масова робота у школі, позашкільна спортивно-масова робота за місцем проживання. Більше того, розпорядженням Ради Міністрів СРСР (1972 р.) з метою посилення роботи з дітьми дозволялося вводити до штатного розпису управлінь будинками та житлово-експлуатаційних контор місцевих рад, посаду педагога-організатора для проведення виховної роботи з дітьми та підлітками за місцем проживання [3; 54].

Надаючи фізичному розвитку та зміцненню здоров'я дітей і підлітків великого значення, у 1976 р. Міністерство освіти УРСР затверджує й положення «Про міський (районний) дитячий парк», що мав стати центром позакласної та позашкільної роботи та «Про Будинок піонерів», у складі якого обов'язковим визнається оборонно-спортивний відділ, що організовує діяльність кількох секцій, зокрема загальної фізичної підготовки [3]. Таким чином держава намагалася розширити організаційні можливості фізичного виховання школярів.

Як було зазначено у попередньому розділі дисертації, основу фізичної підготовки дітей та підлітків складав фізкультурно-спортивний комплекс ГПО, структура і зміст якого було оновлено у 1972 р. (постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР) [3]. Відбулося спрощення нормативів, комплекс отримав оздоровчу спрямованість, проте додатково було введено комплекс багатоборця для осіб з 10-ти до 60-ти років. Розширилися вікові межі комплексу, додалася ступінь – «Сміливі і спритні» для школярів віком 10-13 років. Ступінь мала за мету формування у дітей свідомого ставлення до занять фізичною культурою, розвиток основних фізичних якостей і життєво необхідних умінь та навичок, а також виявлення спортивних інтересів. Як і решта інших, ця ступінь складалася з двох розділів:

1) вивчення основних положень радянської системи фізичного виховання, оволодіння практичними навичками особистої та суспільної гігієни, правилами і прийомами захисту від зброї масового ураження, виконання ранкової гімнастики;

2) вправи, що дозволяють визначати рівень розвитку фізичних якостей – сили, витривалості, швидкості, спритності, та вправи, що сприяють оволодінню прикладними руховими навичками, – біг на швидкість і витривалість, силові вправи, стрибки, лижні перегони, плавання та ін. [3].

Пріоритети подальшого розвитку середньої освіти було визначено постановою Ради Міністрів СРСР «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та дальший розвиток загальноосвітньої школи» (червень 1972 р.) [3; 52]. Тут школа визнавалася основною формою отримання молоддю загальної середньої освіти й визначалася як трудова та політехнічна. У документі висувалося завдання до 1975 року завершити здійснення середнього всеобучу та переходу на нові навчальні плани і програми, вказувалося на необхідність покращення змісту факультативних занять, створення навчальної дидактики, фільмів і телевізійних програм зокрема. На жаль, про підручники чи навчальні фільми щодо фізичної підготовки або формування поглядів в учнів на здоровий спосіб життя тут не

йшлося. Відповідна постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР (липень 1972 р.) [52] також проголошувала необхідним перехід на нові навчальні плани і програми, підручники та кабінетну систему. Серед заходів, яких треба було вжити до 1975 р. для зміцнення матеріально-технічної бази шкіл, прописано й оснащення спортивних залів, обладнання шкільних спортивних майданчиків, створення смуги перешкод.

Наголосимо, що одним з розповсюджених у 1970-ті роки типів ЗОШ була школа з продовженим днем (оскільки батьки до вечора були зайняті на виробництві). Саме ці школи мали виключно широкі організаційні можливості для здійснення фізичної підготовки учнів. Так, у листі Міністерства освіти СРСР «Про вдосконалення роботи в групах продовженого дня загальноосвітніх шкіл» (1972 р.) зазначалося, що у групах продовженого дня одну-дві години на тиждень педагоги мають займатися із дітьми спортивними іграми та фізичними вправами [3]. Як засвідчує аналіз педагогічного досвіду, групи подовженого дня позитивно впливали на фізичний розвиток і стан здоров'я дітей і через те, що тут привчали дітей до режиму, формували навички організованості та дисциплінованості через чіткий розпорядок життя і забезпечення певного ритму в роботі.

Наступним типом школи, що набувала поступового розвитку, була школа з поглибленим вивченням окремих предметів. На початок 1971/72 н. р. в УРСР працювало 173 таких школи, перевага в яких надавалася мовам та предметам природничо-математичного циклу, поодинокі були й спортивні школи. Тодішній міністр освіти УРСР О. Маринич у статті «Проблеми політехнічного навчання та підготовки учнів середніх шкіл до трудової діяльності» (1972 р.) наголошував на необхідності поглибленого вивчення окремих предметів, посилення практичної підготовки учнів, проте все це не стосувалося фізичної підготовки школярів [32; 45]. Вивчення навчальних планів шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів засвідчило відсутність наступності щодо початкової школи – навчальний план був однаковий для всіх. Питання, пов'язані з фізичною підготовкою, у таких

школах додатково вивчалися в межах факультативних курсів, спрямованих на підвищення загального розвитку особистості, зокрема з анатомії та фізіології людини.

У грудні 1974 р. затверджується всесоюзне типове положення «Про факультативні заняття в загальноосвітній школі», в якому було прописано, що «факультативні заняття мають на меті поглиблення загальноосвітніх знань і трудової політехнічної підготовки, а також розвиток різнобічних інтересів і здібностей» [3]. У затвердженому у 1975 р. відповідному положенні в УРСР наголошувалося, що факультативні заняття є новою формою навчально-виховного процесу [45]. Аналіз розроблених факультативних курсів засвідчив, що з фізкультури їх було всього 3 (для порівняння: з образотворчого мистецтва – 8, з математики – 5, трудового навчання – 18), які відвідували 0,1 % від 1,3 млн учнів [45]. Відмітимо, що лише на початку 80-х років з'явився обов'язковий для учнів старшої школи факультативний курс «Людина і її здоров'я».

Слід наголосити, що школи з поглибленим вивченням предметів створювалися у великих містах, де для цього були наявні відповідні ресурси. Увагу держави до проблем навчання сільських дітей підкреслює постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому поліпшенню умов роботи сільської загальноосвітньої школи» (1973 р.) та наказ Міністерства освіти УРСР «Про заходи щодо подальшого поліпшення трудового навчання і виховання учнів сільських загальноосвітніх шкіл» (1975 р.) [3]. На вирішення проблем особливих категорій дітей спрямовано постанову Ради Міністрів УРСР «Про заходи по подальшому поліпшенню навчання, трудового виховання і обслуговування осіб з дефектами розумового і фізичного розвитку в УРСР» (березень 1975 р.) [45]. Відмітимо, що ці державні документи можна вважати спробою реалізації диференціації навчання за місцем проживання та станом здоров'я учнів і саме в них здійснювалася спеціалізована фізична підготовка дітей (прикладна чи реабілітаційна).

Впродовж 1971/72 н. р. Міністерством освіти УРСР було проведено моніторинг навчальної діяльності молодших школярів, результати якого було опубліковано лабораторією початкового навчання НДІ педагогіки УРСР «Три роки за новими програмами» (1972 р.). У цих аналітичних матеріалах зазначалося, що «початкова школа мала формувати в учнів науковий світогляд, виховувати високі моральні якості, волю і почуття; збагачувати школярів міцними знаннями, прищеплювати їм уміння і навички, які мають важливе значення для систематичного вивчення основ наук; розвивати мислення, уяву, мову, пам'ять, пізнавальні здібності дітей, формувати прийоми навчальної діяльності, у тому числі – здатність самостійно розширювати свої знання» [52]. І знову жодним словом не згадувалося про фізичний розвиток чи фізичну підготовку учнів.

Загалом схвальний відгук про перехід до нової системи початкової освіти спонукав до подальших пошуків шляхів оптимізації початкового навчання. Так, у 1971/72 н. р. сектором початкового навчання науководослідного інституту змісту та методів навчання АПН СРСР (під керівництвом члена-кореспондента АПН СРСР М. Кашина) було розпочато експеримент з навчання дітей шестирічного віку. Результати експерименту, за яким спостерігали не лише педагоги та психологи, а й лікарі, гігієністи та фізіологи, засвідчили ефективність раннього навчання дітей, успішність проходження ними програми, призначеної для семирічних школярів. Діти, які розпочинали навчання в школі з шести років, випереджали своїх ровесників за всіма показниками фізичного та розумового розвитку [30]. Разом з цим, фізіологи відмітили швидшу втомлюваність шестирічних дітей порівняно з дітьми, старшими за них на один рік, зниження у них працездатності наприкінці дня й тижня. Їх спостереження свідчили про погіршення стану здоров'я учнів: зниження маси тіла при збільшенні зросту, відсутності збільшення життєвого об'єму легенів, зниження гемоглобіну тощо. Виходячи з отриманих даних, вони наголошували на необхідності скорочення тривалості уроку (до 30-35 хв.) і зміні навчального режиму,

оскільки більшість шестиліток не дотримувались норм відпочинку, оптимальних для свого віку. Крім того, вони визнали програму, призначену для семирічних дітей, непридатною для дітей шести років через незначну частку занять, спрямованих на фізичний розвиток (фізкультура, ритміка, рухливі ігри тощо) [30].

Наголосимо, що результати цього експерименту стали основою масштабних досліджень навчання шестиліток в школах УРСР у 1970-х рр.

Найбільш важливою подією III періоду нашого дослідження вважаємо прийняття Урядом СРСР законодавчого документа в галузі освіти «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту» (березень 1973 р.). У ньому зокрема, проголошувалися такі першочергові завдання народної освіти на сучасному етапі, як: «підготовка високоосвічених, всебічно розвинених активних будівельників комуністичного суспільства, ... фізично здорових, здатних успішно працювати в різних галузях господарського і соціально-культурного будівництва, активно брати участь у суспільній і державній діяльності, готових беззавітно захищати Соціалістичну Батьківщину» [3; 8].

У документі наголошувалося також, що «середня загальноосвітня школа здійснює трудове виховання і навчання учнів у поєднанні з суспільно корисною, продуктивною працею» [3]. Тобто, висувалося завдання готувати для країни працівників та захисників Батьківщини без посилення на необхідність їх фізичного розвитку та фізичної підготовки, навіть без урахування індивідуальних потреб і здібностей.

Окремо в Основах законодавства було виділено питання позашкільного виховання дітей, що відбилося у значному підвищенні уваги до позашкільних освітніх установ і, тим самим, поліпшенні якості фізкультурно-масової роботи. Державним підприємствам та організаціям, а також профспілкам приписувалося створювати такі позашкільні заклади, як будинки та палаци піонерів і школярів, станції юних туристів, дитячі бібліотеки, піонерські табори, які потрібні були для розвитку в дітей здібностей і нахилів,

виховання суспільної активності, інтересу до спорту, військової справи, організації змістовного відпочинку та укріплення здоров'я [3].

На перебіг організаційно-педагогічної діяльності шкіл значно вплинули Рішення колегії Міністерства освіти УРСР «Про роз'яснення і виконання «Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» (липень 1973 р.) та постанова «Про стан народної освіти і заходи щодо подальшого вдосконалення загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти в СРСР» (липень 1973 р.) [3]. На виконання завдань, визначених цими документами, запроваджуються нові навчальні програми для початкових класів на 1973/74 н. р., де у програмі з фізичної культури було зазначено: «фізичне виховання спрямоване на фізичне вдосконалення учнів, з метою підготовки їх до подальшого життя, до суспільно корисної праці, до захисту Батьківщини» [3].

Основними завданнями фізичного виховання молодших школярів програмою визначено:

- укріплення здоров'я, сприяння правильному фізичному розвитку і закалюванню учнів;
- навчання природним видам рухових дій – ходьбі, бігу, стрибкам, метанню, лазінню, рівновазі;
- розвиток рухових якостей, переважно спритності і швидкості;
- формування навичок правильної постави при статичних позах і рухах, навчання правильному поєднанню рухів і дихання;
- прищеплення гігієнічних навичок, необхідних при заняттях фізичними вправами;
- виховання стійкого інтересу і звички до занять фізичною культурою [3].

Як бачимо, програма включала елементи фізичної підготовки учнів, хоч напряду про це не зазначалося.

Зміст уроків складали природні види рухів, включаючи акробатичні й танцювальні вправи, та рухливі ігри з елементами загально розвиваючих

вправ; крім цього програма передбачала фізкультурні заходи в режимі навчального дня та фізкультурну діяльність у позаурочний час. Заплановано було й отримання учнями певних теоретичних відомостей про руховий режим школяра, догляд за тілом і одежею для фізичних вправ тощо [45].

Виключно важливе значення для розвитку освіти, початкової зокрема, мало прийняття Закону УРСР «Про народну освіту» (1974 р.), де знов йшлося про успішне розв'язання «завдання формування нової людини – будівника комунізму ... фізично здорової, здатної успішно працювати в різних галузях господарського і соціально-культурного будівництва...» [3]. Цим законом визначалася компетенція Української РСР у галузі народної освіти, зокрема щодо розробки навчальних планів і підручників, встановлювалися завдання середньої загальноосвітньої школи, серед яких були такі: «забезпечення всебічного гармонійного розвитку учнів, їх культури; зміцнення здоров'я, естетичне і фізичне виховання учнів; підготовка до активної трудової і громадської діяльності, свідомого вибору професії» [3]. Відмітимо, що у 1980 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР текст закону було доповнено таким чином: «система народної освіти, яка забезпечує загальноосвітню і професійну підготовку громадян служити комуністичному вихованню, духовному і фізичному розвитку молоді, готує її до праці і громадської діяльності» [3]. Отже, фізичному вихованню, а пізніше – і фізичному розвитку учнів надано законодавче визнання.

Важливу роль відіграв і пізніше прийнятий Закон СРСР «Про затвердження основ законодавства СРСР і союзних республік про охорону здоров'я» (1979 р.), в якому значну увагу приділено фізичній культурі як одному з головних профілактичних засобів укріплення фізичного здоров'я. Зокрема у статті 49 Закону визначено підгрунття організації фізичної культури, спорту і туризму [3].

Отже, з початку 1970-х років акцент у розвитку шкільного фізичного виховання почав зміщуватися з вирішення освітніх завдань щодо оволодіння спортивними навичками на розв'язання оздоровчих завдань через розвиток

основних фізичних якостей учнів, тобто через використання засобів фізичної підготовки. У 1975 р. було запроваджено нову програму з фізичної культури, яка окрім вже традиційних танцювальних вправ, включала художню гімнастику (для дівчаток). Саме з цього року розпочалося активне використання метода «колового тренування» [25], основу якого складало серійне повторення вправ у процесі послідовної зміни «станцій».

Визнанням значущості фізичного виховання учнів в цілому та ролі фізичної підготовки у формуванні особистості зокрема, на наш погляд, можна вважати оголошення Міністерством освіти УРСР, спільно з Комітетом з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР, змагання на кращу постановку роботи з фізичної культури у ЗОШ (1975 р.), а також проведення масових змагань на призи газети «Піонерська правда» – «Хто ти, майбутній олімпієць?» та військово-спортивної гри «Орлятко». Більше того, у листопаді 1975 р. спеціальною державною постановою затверджується положення «Про проведення Всесоюзних спортивних ігор «Старти надій» », програмою яких передбачалися змагання з легкої атлетики (біг, крос, стрибки, підтягування на перекладині, віджимання, метання м'яча), гімнастики (колективне виконання комплексу вільних вправ), плавання, стрільби і туристській естафеті – всіх тих видів змагань, які входять до комплексу ГПО [17].

У грудні 1976 р. виходить наказ Міністерства освіти УРСР «Про заходи по організації роботи в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл» [3], відповідно до якого було організовано підготовчі класи для навчання дітей з шестирічного віку при дитячих садках та загальноосвітніх школах Закарпатської, Одеської, Кіровоградської, Чернівецької і Черкаської областей (всього було задіяні двісті шкіл). У НДІП УРСР було створено відділ навчання шестиліток (під керівництвом Н. Скрипченко), співробітники якого здійснювали науковий супровід експерименту на території республіки.

За навчальним планом таких класів на 1976/77 н. р., підготовленим під керівництвом О. Савченко, на заняття з предмету «фізкультура, рухливі ігри»

передбачалося 5 год. на тиждень, а на заняття з «музики, співів і ритміки» – 3 год. на тиждень [44]. Як бачимо, третина всього навчального часу відводилася на фізичну (рухову) підготовку дітей.

Згодом у наказі Міністерства освіти УРСР «Про відкриття підготовчих класів загальноосвітньої школи та організацію роботи в них» (липень 1977 р.) [34] було поставлено завдання створити підготовчі класи при всіх типах загальноосвітніх шкіл, де діти шестирічного віку мали отримати підготовку до школи за спеціально створеними навчальними планами і програмами. Основними завданнями підготовчих класів були визначені такі: фізичне, моральне, трудове та естетичне виховання дітей, розвиток їхнього мислення і мовлення, формування навичок спостереження, аналізу явищ природи й суспільного життя, розвиток інтересу до навчання, формування уміння поводити себе в колективі. Відтак, майже 70 % навчального часу (всього 24 год) передбачалося на заняття з фізичної культури, ритміки, музики і співу та заняття на розвиток дрібної моторики – малювання і ліплення, художнього і технічного конструювання, моделювання [34]. Особлива увага приділялася заняттям, на яких формувалися гігієнічні навички і культура поведінки учнів.

У другій половині 1970-х років уряд знов наголошував на тому, що школа зобов'язана допомагати учням в оволодінні глибокими знаннями і трудовими навичками. Так, у прийнятій Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про подальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (грудень 1977 р.) підкреслювалася необхідність забезпечення підготовки всебічно розвинених «будівників комуністичного суспільства» і визнавалася важливість єдності навчання і виховання, тісного взаємозв'язку розумового, трудового (формування простих рухових умінь) і морального виховання [3]. Проте, нічого не зазначалося про фізичне виховання чи фізичну підготовку дітей та підлітків. Відмічалася у документі й необхідність створення бібліотечних фондів підручників, згадувалося також про ефективність використання науково-методичних журналів для надання дієвої допомоги вчителям, школі,

родині та нічого не говорилося про необхідність видання підручників та іншої навчальної літератури з фізичної культури та спорту.

Зважаючи на зниження попиту у другій половині 1970-х років на заняття фізичними вправами з боку дітей та молоді, держава вжила ряд заходів для популяризації фізичної культури. Так, спільною постановою секретаріату ВЦРПС, секретаріату ЦК ВЛКСМ, Комітету з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР та Президії ЦК ДОСААФ СРСР «Про заходи з подальшого розвитку фізичної культури та спорту за місцем проживання населення у світлі завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС» (квітень 1977 р.) [3] закликалося до створення при житлово-експлуатаційних організаціях спортивних клубів і технічно-спортивних гуртків, популяризації їх діяльності. Відмітимо, що цією постановою Міністерство охорони здоров'я СРСР та Міністерство освіти СРСР зобов'язувалися розробити і здійснити заходи, спрямовані на охорону здоров'я та фізичний розвиток учнів, до яких вони мали включити періодичний медичний огляд дітей, покращення санітарно-гігієнічного стану шкіл, систематичну організацію профілактики дитячих захворювань, масову участь школярів у фізкультурно-спортивних заходах, а також придбання для шкіл спортивного обладнання, збільшення виробництва спортивного одягу та взуття [3]. Академії медичних наук СРСР та Академії педагогічних наук СРСР приписувалося розробити медико-педагогічні рекомендації й орієнтовний режим дня школярів (Додаток Б) Загалом постанова наголошувала, що треба «більше проявляти піклування про охорону праці та відпочинку дітей» [3].

Вивчення документів другої половини 1970-х років показало, що перехід на новий зміст освіти у цілому завершився до 1977 року. Тому у Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про подальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (22 грудня 1977 р.) йшлося про наступні зміни у навчальних планах та програмах [44]. Ці питання обговорювалися й на четвертому з'їзді вчителів

(1977), де було прийнято рішення про необхідність «глибокої наукової розробки індивідуалізації та диференціації навчання» [4].

Покращенню матеріально-технічного забезпечення розвитку фізичної культури була присвячена постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту» (1978 р.), якою передбачалося будівництво спортивних споруд для організації фізкультурно-спортивної роботи з населенням. Уряд зобов'язав Міністерство охорони здоров'я СРСР підняти профілактичну роботу у школах на новий рівень і посилити лікарський контроль за фізичним розвитком і здоров'ям школярів, а спільно з Міністерством освіти СРСР – вдосконалити систему заходів, що забезпечуватимуть всебічний розвиток і укріплення здоров'я учнів [3; 31; 33; 35].

У 1978 р. колегія Міністерства освіти УРСР ввела в дію Положення «Про загальноосвітні школи з продовженим днем і групи продовженого дня», в якому було детерміновано організаційно-педагогічні засади діяльності таких закладів. В Інструктивному листі Міністерства СРСР «Про роботу шкіл і груп продовженого дня» (1979 р.) наголошувалося на зростанні кількості й важливості таких закладів і вказувалося на низку недоліків їх діяльності, серед яких було й скорочення прогулянок на свіжому повітрі [3]. Покращити роботу з фізичної підготовки мало затверджене у 1979 р. «Положення про фізичне виховання учнів загальноосвітньої школи», в якому, зокрема уточнювалося, що фізичне виховання підростаючого покоління «служить цілям всебічного розвитку школярів, їх підготовки до життя, праці та захисту Батьківщини». З огляду на це, окрім завдання «зміцнення здоров'я школярів», висувалися й такі: «розвитку фізичних здібностей, розширення функціональних можливостей організму, формування рухових навичок і умінь, виховання активної життєвої позиції» [3], розв'язання яких безпосередньо пов'язано з фізичною підготовкою учнів.

У цьому ж році затверджується інше важливе положення «Про експериментальні класи вирівнювання знань середньої загальноосвітньої

школи УРСР», в якому зазначалося, що «це ефективна форма індивідуалізації навчання» [30]. Вони відкривалися саме для учнів 1-3 класів, які через фізичну ослабленість, хворобу чи тимчасову затримку у розвитку були неуспішними в основній школі. Такі заклади містили й групи продовженого дня.

На початку 1980-х років у партійних документах знов відмічалось різке погіршення стану фізичного здоров'я школярів. У статистичних звітах того часу зазначалося, що 50 % учнів мають порушення опорно-рухового апарату, 43 % потерпають від різних хронічних захворювань, у 63 % зареєстровано порушення постави, а 33 % дітей мають обмеження у стані здоров'я [40]. Як бачимо, всі показники мають безпосереднє відношення до фізичного розвитку і залежать від ефективності фізичної підготовки дітей, вони є наслідками неякісної організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання. Отже, очевидним став той факт про те, що два шкільні уроки фізичної культури на тиждень не можуть компенсувати дефіцит рухової активності молодших школярів. Така кількість часу не дозволяє сформувати в учнів ані потреб, ані звички до систематичних занять фізичною культурою.

У 1980 р. наказом Міністерства освіти СРСР затверджується «Типове положення про піонерський табір» та приймається документ «Про заходи щодо подальшого поліпшення організації відпочинку учнів шкіл» [3]. Їх метою було покращення ситуації з оздоровленням та відпочинком учнів, задля чого передбачалося введення посад інструктора-методиста з фізичної культури і спорту та інструктора-методиста з туризму. Вивчення педагогічного досвіду організації літніх таборів на цьому часовому відрізку надало підстави для констатації факту певного формалізму у підходах таких працівників до виконання посадових обов'язків.

У 1981 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про переведення в порядку експерименту учнів початкових класів ряду загальноосвітніх шкіл на п'ятиденний навчальний тиждень і введення навчання дітей з 6-річного віку» [36]. У результаті комплексного

експерименту, що здійснювався в декількох районах Української республіки, було доведено можливість і доцільність систематичного навчання дітей з шести років, а також визначено форми організації навчально-виховного процесу, зміст і методи навчання; підготовлено навчально-методичні та дидактичні матеріали; виявлено особливості навчання, виховання і розвитку дітей у нових умовах; вивчено економічні, кадрові, управлінські аспекти переходу до навчання дітей з шести років тощо [36]. Як бачимо, попередній експеримент тепер було реалізовано в цілому по країні.

Завершення переходу до обов'язкової середньої освіти в СРСР було задекларовано XXVI з'їздом КПРС (1981 р.), який проголосив новий курс і «нові» завдання в галузі освіти: підвищення якості навчання, трудового і морального виховання в школі; зміцнення зв'язку навчання з життям; ліквідація формалізму щодо оцінки результатів праці учителів та учнів [3; 40]. Це спричинило нову хвилю оновлення змісту освіти, що й відтворилося у розробці навчальних планів і програм на 1981-1982 н. р. Тепер учні 1-3 класів мали набувати у початковій школі й до закінчення 8-річної школи повинні були оволодіти знаннями про найважливіші сфери трудової діяльності та робочі професії.

У рішеннях з'їзду було вказано й на спрямування зусиль на забезпечення фізичній культурі масового характеру – «фізична культура повинна входити у повсякденне життя широких верств населення, особливо дітей» [40]. На виконання рішень передбачалося поліпшення умов для занять фізичною культурою і спортом та режиму експлуатації діючих спортивних баз; розвиток у навчальних закладах масових форм занять фізичною культурою та спортом; збільшення кількості оздоровчих піонерських таборів, спортивних баз; розширення виробництва спортивного інвентарю. З цього року стало обов'язковим включення показників розвитку фізичної культури і спорту до планів роботи навчальних закладів.

На виконання названих рішень з'їзду було прийнято спільну постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про дальше піднесення масовості

фізичної культури і спорту» (вересень 1981 р.), в якій зазначалося про необхідність введення до державних планів економічного і соціального розвитку суспільства основних показників розвитку фізичної культури і спорту. Цей факт свідчив про початок нового етапу вдосконалення керівництва галуззю «фізична культура і спорт» з боку радянських органів та посилення державної уваги до планування її розвитку на науково-аналітичному підґрунті.

Наголосимо, що станом на 1 січня 1981 р. в УРСР нараховувалося майже 6,5 мільйонів учнів ЗОШ, понад 20 тисяч вчителів фізичної культури, 89 % з яких мали спеціальну освіту; у школах було обладнано понад 10 тисяч спортивних залів, понад 5 тисяч тирів, 55 тисяч спортивних майданчиків, 35 басейнів; до регулярних занять у спортивних секціях залучалися понад 3 млн школярів [40]. Ця статистика звучала не лише з трибуни з'їзду, а обговорювалася на шпальтах періодичних видань. При цьому майже ніде не зверталася увага на те, що біля 44 % українських шкіл не мали спортивних залів, а отже, – не реалізовували у повному обсязі фізичну підготовку учнів.

Намагаючись змінити ситуацію, у 1981 році Рада Міністрів СРСР приймає постанову «Про подальший підйом масовості фізичної культури та спорту», яка не лише визначала проблеми, що існують у галузі «фізична культура і спорт», а й являла собою розгорнуту програму фізкультурного руху в «умовах розвиненого соціалізму» [3]. У документі Комітету з фізичної культури пропонувалося розширити мережу спортивних клубів за місцем проживання та розробити перелік фізкультурно-оздоровчих заходів для обов'язкового проведення у навчальних закладах, а Міністерству освіти СРСР – переглянути навчальні програми з фізичної культури, покращити роботу ДЮСШ та спортивно-оздоровчих таборів. Висувалися завдання створити секції загальної фізичної підготовки для населення країни, забезпечити «проведення у всіх загальноосвітніх школах ранкової гімнастики, рухливих ігор під час подовжених змін, щомісячних днів

здоров'я і спорту, щоденних занять з фізичної культури в групах продовженого дня» [3].

Постанова передбачала й запровадження нових форм масової спортивної роботи. У країні почали створюватися фізкультурно-оздоровчі комплекси (ФОК), стали проводитися масові змагання «Папа, мама і я – спортивна сім'я» та спортивні тижні. Ця постанова стала поштовхом і для затвердження нової навчальної програми, що базувалася на оновленому у 1979 р. комплексі ГПО, I ступінь якого – «До стартів готовий» тепер була розрахована на дітей 7-9 років. Таку програму було запроваджено у 1983 році, де основними завданнями фізичного виховання визнано: зміцнення здоров'я, виховання моральних рис та розвиток основних рухових якостей учнів; наголошення на необхідності формування в учнів життєво важливих рухових навичок і вмінь. Щодо фізичної підготовки школярів, у програмі читаємо таке: «...розвиток фізичних якостей є обов'язковою умовою кожного уроку і має сприяти підвищенню рухової підготовленості учнів» [29; 37].

Зауважимо, що реалізація нової програми на певний час забезпечила покращення показників фізичного розвитку учнів. Проте, загальна ситуація із станом здоров'я школярів продовжувала погіршуватися. Цей висновок засвідчили статистичні дані, наведені у річному звіті Міністерства освіти УРСР за 1982 рік: 2/3 дітей шкільного віку мали викривлення хребта, 40 % – відхилення у серцево-судинній системі, 30 % страждали від психічних розладів [3]. Такий стан речей знов актуалізував проблему посилення оздоровчої спрямованості шкільної фізкультурної освіти.

У 1982 р. виходять методичні рекомендації Міністерства охорони здоров'я «Медико-педагогічний контроль за фізичним вихованням дітей» [4], в яких основним завданням фізичного виховання дітей визначалося: поліпшення стану здоров'я і фізичного розвитку учнів; підвищення працездатності, розширення функціональних можливостей організму, що розвивається; формування рухових навичок (ходьба, біг, метання, лазіння тощо); виховання рухових якостей (швидкість, сила, гнучкість, спритність,

витривалість). У документі також зазначалося, що фізичне виховання має сприяти виробленню у дітей звички до щоденних занять фізичними вправами та вихованню любові до спорту. Цей документ, як і деякі попередні, визначав організовані форми рухової діяльності дітей, які використовувалися у системі фізичного виховання: фізкультурні заняття, ранкова гімнастика, фізкультурні хвилинки, рухливі ігри та фізичні вправи, а також нову форму – спортивні вправи [3; 4].

Серед засобів фізичного виховання у рекомендаціях зазначалися фізичні вправи та загартовуючі фактори; важлива роль відводилася раціональному режиму життя і руховому режиму дітей. Підкреслювалася щоденна необхідність в режимі дня відводити час для самостійної рухової діяльності дітей, передбачати проведення фізкультурних свят, днів здоров'я. в рекомендаціях також наголошувалося, що виконання програмних вимог має враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей, стан їх здоров'я та фізичного розвитку. Було прописано й вимоги до медичного контролю за фізичним вихованням дітей, а саме налагодження:

- 1) динамічного спостереження за станом здоров'я та фізичним розвитком дітей, який має здійснюватися при поглиблених оглядах (при первинному обстеженні надається оцінка стану здоров'я, фізичного розвитку дитини, фізичної підготовленості, функціональних можливостей організму та вирішується питання про індивідуальні призначення при виконанні фізичних вправ; при повторних обстеженнях оцінюється динаміка стану здоров'я та фізичного розвитку дітей, враховується ефективність впливу засобів фізичного виховання);

- 2) медико-педагогічного спостереження за організацією рухового режиму, методикою проведення та організацією занять фізичною культурою, її впливу на організм дитини;

- 3) контролю за санітарно-гігієнічним станом місць проведення занять (спортивна зала, спортивний майданчик), фізкультурного обладнання, спортивного одягу та взуття;

4) санітарно-просвітньої роботи з питань фізичного виховання серед педагогів і батьків [3; 4].

Треба підкреслити, що у цьому документі вперше відзначалося, що для всебічної оцінки рівня фізичного розвитку дітей необхідно враховувати не лише антропометричні дані, а й фізіометричні, а також дані фізичної підготовленості, яка характеризувалася рівнем розвитку у дітей рухових навичок і якостей та фізичної працездатності. Поряд з кількісною оцінкою пропонувалося здійснювати облік якості виконання кожного руху: при бігу – положення голови та тулуба, узгодженість рухів рук та ніг, легкість бігу, відрив стоп від ґрунту і збереження напрямку бігу; при стрибку – вихідне положення, замах рук, поштовх ніг, збереження рівноваги при приземленні; при метанні – вихідне положення, прицілювання, замах, кидок, його напрям і збереження рівноваги тулуба [3]. Тобто, в цих рекомендаціях вперше документально затверджувалися вимоги до оціночного визначення кінцевого результату фізичної підготовки учнів – їх фізичної підготовленості.

У документі вказувалося, що ефективність занять фізичними вправами і вільної рухової діяльності дітей залежить від умов, в яких вони проводяться. Цей факт говорив про визнання виключно важливої ролі школи, як організаційно-педагогічного середовища, у процесі фізичної підготовки дітей до життя.

У 1982 р. Комітетом з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР затверджуються «Організаційно-методичні вказівки з фізичного виховання в піонерському таборі», в яких висуваються такі вимоги до організації фізичного виховання і реалізації фізичної підготовки учнів:

– відповідність віку дітей по групах (7-9 років, 10-13 років, 14-15 років), стану їх здоров'я, рівню фізичного розвитку та фізичної підготовленості;

– залучення всіх учнів до занять фізичною культурою та спортом щодня в обсязі, не менше 3-х годин на день;

- забезпечення різноманітності занять, зокрема через використання різних видів спорту, рухливих ігор, туризму;
- поєднання фізичної активності із суспільно-корисною [3].

В якості основних форм роботи у цьому документі названо ранкову гімнастику (на свіжому повітрі), загартовування (сонячні та повітряні ванни, водні процедури), фізичну підготовку. При цьому провідним завданням загартовування визначено привчання організму дитини до мінливих умов оточення (температури повітря і води), формування адаптаційного механізму (вперше). У вказівках зазначалося, що заняття з фізичної підготовки мають будуватися на опануванні техніки і навичок руху у різних видах спорту, виконанні вправ на місцевості, подоланні смуги перешкод, і т. і.; наголошувалося, що заняття мають відрізнятися різноманітністю у доборі вправ, суворим дозуванням навантаження, відповідати віку, статі та фізичній підготовленості дітей і мають бути пов'язані з підготовкою до складання норм комплексу ГПО.

Підсумовуючи, можна сказати, що у 1971-1984 роки радянська державна освітня політика була спрямована на збільшення кількості різних типів класів і навчальних закладів, зокрема підготовчих класів і шкіл з продовженим днем, шкіл з поглибленим вивченням предметів, фізичної культури зокрема, санаторних і спеціальних шкіл для дітей з певними вадами. Все це розмаїття було покликане задовольнити потреби дітей і батьків у диференційованому навчанні та індивідуалізації освіти, наданні переваги школі, у порівнянні з родинним вихованням, у підготовці дитини до життя.

Прискорений розвиток науки, техніки і виробництва висував нові вимоги до підготовки випускників, що спричиняло пошук нових форм і методів навчання, виховання і розвитку учнів. Це стосувалося й початкової школи, яка стала повноправним компонентом єдиної загальноосвітньої в інтелектуальній, духовній та фізичній підготовці школярів. Проте, не зважаючи на приділення значної уваги з боку державних органів галузі

«фізична культура і спорт», більш науково виваженого і продуманого оновлення фізичної підготовки школярів та розширення можливостей проведення дітьми активного дозвілля, на фоні формального підходу більшості вчителів фізичної культури до організації і змісту фізичної підготовки, відбулося падіння інтересу до занять фізичною культурою у значної частини дітей та підлітків.

Разом з цим, мало місце збагачення змісту фізичної підготовки, урізноманітнення її форм та засобів, що сприяло удосконаленню методики реалізації фізичної підготовки молодших школярів. Посилення спортивного спрямування фізичної підготовки та шкільного фізичного виховання, на думку науковців тих часів, надало заняттям змагального забарвлення й позитивно впливало на виховання вольових якостей учнів.

3.2. Формування організаційно-методичного поля фізичної підготовки молодших школярів (1984-1991 рр.)

З початком 1980-х років стан справ в економіці, ідеології та політиці СРСР наближався до критичного, що змусило керівництво держави відволікти суспільство черговою реформою освіти. У квітні 1984 р. Пленум ЦК КПРС ініціював реформування загальноосвітньої школи, що й було закріплено відповідною постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» [3; 29; 37]. Таким чином розпочинався новий етап реформування початкової освіти, під час якого розширились започатковані ще у 1960-х роках тенденції до поглиблення розвивального характеру початкового навчання, утвердився діяльнісний підхід у навчанні молодших школярів.

Згідно з цією постановою, передбачалося запровадження (повернення) 11-річної середньої освіти із збільшенням тривалості навчання за рахунок зменшення шкільного віку – початок навчання у 1-му класі тепер був з шести

років. Державою було запропоновано такі зміни у структурі шкільної освіти: початкова школа (1-4 класи, поступовий перехід на навчання з 6-ти років з елементами трудової підготовки), неповна середня школа (5-9 класи, професійна орієнтація та загальношкільна підготовка), середня загальноосвітня професійна школа (10-11 класи загальноосвітньої школи, середні професійно-технічні училища, середні спеціальні навчальні заклади). Реформа школи 1984 року мала за мету перетворити навчальний процес на такий, що максимально відповідав би віковим фізіологічним можливостям учнів, а режим навчально-виховної діяльності найбільш повною мірою задовольняв би їх потреби у руховій активності. Зрозуміло, що повернення до 4-х річної початкової школи передбачало удосконалення змісту освіти, методів і засобів навчання і виховання, що спричинило розробку нових навчальних планів і програм.

У постанові Верховної Ради «Про основні напрями реформи загальноосвітньої та професійної школи» (1984 р.) було викладено науково обґрунтовану довготривалу програму вдосконалення народної освіти країни, задекларовано такі завдання та пріоритети реформування освіти: підвищення якості навчання і виховання підростаючого покоління; поліпшення трудової підготовки і професійної орієнтації учнів; покращення трудового виховання; удосконалення навчальних програм, підручників, методів навчання та виховання; зменшення навантаження школярів і розвантаження змісту освіти; зміцнення матеріально-технічної бази школи; удосконалення управління освітою; забезпечення системи народної освіти педагогічними кадрами та підвищення їхніх матеріально-побутових потреб [3].

Метою нової 4-річної початкової школи поаспектно було названо таке:

- створення сприятливіших умов для загального розвитку учнів, підвищення ролі предметів естетичного циклу та фізичного розвитку;
- забезпечення оптимального співвідношення теоретичного матеріалу і практичного закріплення;
- реалізація внутріпредметних і міжпредметних зв'язків;

– подолання характерного для 3-річної школи перевантаження й ускладнення матеріалу, зменшення концентризму в побудові шкільних програм;

– дотримання наступності змісту дошкільної підготовки і початкової освіти в реалізації навчальних, виховних і розвивальних функцій [3].

Щодо фізичної підготовки школярів, у документі читаємо: «Потрібно організувати щоденні заняття всіх учнів фізичною культурою (на уроках, у позанавчальний час, в спортивних секціях, створювати для цього необхідні умови. У кожній школі мають бути створені спортивні зали та майданчики, добре оснащені обладнанням та інвентарем. Ширше використовувати для фізичного виховання учнів базу спортивних організацій та клубів підприємств та установ. Більше уваги приділяти питанням гігієни. Необхідно, щоб кожен школяр оволодів мінімумом знань у галузі гігієни і медицини, замолоду знав свій організм і вмів підтримувати його в порядку» [3]. Як бачимо, фізичній підготовці школярів приділено значну увагу й оголошено одним з провідних завдань реформування початкової школи.

Вивчення періодичних видань засвідчило, що в УРСР розгорнулася широка організаторська і масово-політична робота з реалізації вказаних завдань – відбувалося обговорення на шпальтах періодичної преси, засіданнях педагогічних рад навчальних закладів, на телевізійних каналах, складалися плани заходів щодо їх виконання. Активно обговорювалося й питання наукового обґрунтування та гігієнічного нормування оптимальних умов зовнішнього середовища у початкових школах, що мали забезпечити гармонійний розвиток дітей шести-семи років.

Міністерства освіти СРСР та УРСР розробили комплексні заходи з реалізації Основних напрямків реформи загальноосвітньої школи, які склалися з 8-ми розділів. Більшість пунктів цих заходів були декларативними і вимагали «забезпечити» чи «переглянути» певні напрями навчально-виховної роботи школи. Проте, окрім підвищення наукового рівня викладання навчальних предметів, у документі зазначалося й наступне

завдання: «вважати найважливішим напрямком фізичного виховання школярів розвиток різноманітних форм занять фізкультурою і спортом у позаурочний час» [3; 27; 37]. Отже, знов висувалася вимога розширити діяльність із забезпечення активного відпочинку учнів.

Для досягнення кращих результатів у розвитку дитини було змінено склад компонентів початкової освіти. Тепер вона включала: цілеспрямоване формування навчальної діяльності (вперше вводився розділ «Формування загальнонавчальних умінь і навичок»); засвоєння знань, формування вмінь і навичок предметного змісту; формування соціальних і моральних знань, досвіду нормативної поведінки (через спеціальний предмет «Ознайомлення з навколишнім світом» у 1-2-х класах); формування оцінної діяльності учнів.

Отже, зміни, що відбулися у змісті і структурі початкової освіти, мали безпосереднє відношення до фізичної підготовки школярів і опосередковано переслідували за мету її покращення.

Відмітимо, що у листопаді 1984 р. виходить й нове Типове положення про дитячо-юнацьку спортивну школу, відповідно до якого відкриваються республіканські та обласні заклади. І хоча їх головною метою була підготовка висококваліфікованих спортсменів, ці школи були покликані здійснювати фізкультурно-оздоровчу та виховну роботу серед дітей і підлітків, поєднувати навчання із спортом, надавати знання у галузі гігієни, виявляти здібних дітей і залучати до спеціалізованих занять окремими видами спорту. Саме тут фізична підготовка учнів була обов'язковою, мала чіткий зміст і структуру, що визначалися відповідно до виду спорту, та організацію.

Новий етап розвитку країни історики пов'язують з радикальною зміною політичного курсу СРСР (прихід до влади М. Горбачова у 1985 р.) з перебудовою і «гласністю». Після проголошення радянським урядом курсу на прискорення соціально-економічного розвитку країни нового ракурсу набуло реформування освіти. Педагоги, здебільшого вчителі, виступали на шпальтах періодичних видань з маніфестами, проводили зустрічі, фестивалі,

конференції, на яких популяризували свої ідеї у всесоюзному масштабі. Слід відмітити, що у 1980-х роках відбулося наростання хвилі громадської активності вчителів, які, пропагуючи освітні реформи в країні, презентували й свій досвід. І хоча проектів, присвячених виключно фізичній підготовці школярів не було, досить широко представлялися програми загального розвитку дітей, в яких важливе місце відводилося заняттям фізичними вправами.

Стурбоване ситуацією зі станом здоров'я учнів, Міністерство освіти СРСР у 1985 р. видає документ «Організація занять з фізичного виховання школярів, віднесених до спеціальної медичної групи – СМГ (методичні рекомендації)» [3], в якому відмічає, що «на всіх етапах шкільного навчання фізичне виховання сприяє належній структурному, функціональному та руховому розвитку не тільки здорових, але і в силу різних причин ослаблених дітей» [3]. Серед основних завдань фізичного виховання таких учнів, у рекомендаціях були названі такі: укріплення здоров'я, покращення фізичного розвитку, загартовування організму; розширення діапазону функціональних можливостей основних фізіологічних систем організму, що відповідають за енергозабезпечення; підвищення захисних сил організму та його опірності; освоєння основних рухових навичок і якостей; виховання інтересу до регулярних, самостійних занять фізичною культурою; роз'яснення учням значення здорового образу життя, принципів гігієни, правильного режиму праці та відпочинку, раціонального харчування, перебування на свіжому повітрі (прогулянки, позакласні заняття фізичною культурою) і т. і. [37]. Як бачимо, більшість з названих позицій за змістом відповідає фізичній підготовці школярів, хоча з огляду на стан їх здоров'я, – скоріше має рекреаційний характер.

З цією ж метою головне управління лікувально-профілактичної допомоги дітям та матерям Міністерства охорони здоров'я СРСР видало методичні рекомендації «Організаційні, профілактичні та лікувальні принципи оздоровлення дітей, що часто хворіють» (1985 р.), в яких наведено

такі статистичні дані щодо стану фізичного здоров'я учнів: «кожна 4-6-та дитина визначається як часто хворіюча. ... У багатьох дітей виявляються несприятливі тенденції в способі життя (мала фізична активність, нераціональне харчування, порушення режимних моментів: недостатня тривалість нічного і денного сну, перебування на свіжому повітрі)» [3]. За цими даними можна зробити висновок про не зовсім якісну роботу шкіл з фізичної підготовки учнів, яка у більшості ситуацій забезпечує активізацію життєвих сил та адаптаційних механізмів організму, оскільки освітня реформа мала суто предметну спрямованість.

Відмітимо, що уряд зробив спробу виправити таку ситуацію і у тому ж 1985 році вніс зміни до «Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту», зокрема у статті 37 названого закону серед головних завдань загальноосвітньої школи було прописано не лише підготовку учнів до активної трудової та суспільної діяльності, а й їх фізичне виховання та укріплення здоров'я [3]. Аналізуючи зміст роз'яснень до законодавства, розуміємо, що під поняттям «фізичне виховання» тут, як і в інших партійних документах, розумілися значно ширші категорії за значенням (формування фізичної культури в учнів, здорового способу життя) та значно вужчі за формами – фізична підготовка, рекреація, оздоровлення.

У лютому 1985 року приймається загальносоюзний Типовий навчальний план середньої загальноосвітньої школи, на основі якого було розроблено плани для шкіл УРСР. Колегія Міністерства освіти, реалізуючи освітню політику, схвалила рішення про перехід на нові навчальні плани і програми у 1986/87 н. р., у пояснювальній записці до яких, крім традиційних, з'явилася рубрика «Про організацію навчально-виховної роботи з учнями 1-го класу (діти 6-річного віку) чотирирічної початкової школи» [3].

З метою поліпшення якості фізкультурної роботи в школі було розроблено «Комплексну програму з фізичного виховання учнів I-XI класів загальноосвітньої школи» [3], побудовану на оновленому комплексі ГПО. Відмітимо, що у 1985 р. відбулося ще одне розширення кількості ступенів

комплексу БГПО – тепер їх було чотири: 1 – «До стартів готовий» для школярів 6-7 років; 2 – «Стартують всі» для школярів 8-9 років; 3 – «Сміливі і спритні» для учнів 10-11 років; 4 – «Спортивна зміна» для учні 12-15 років. З одного боку, це сприяло більш чіткій диференціації фізичної підготовки дітей і підлітків за змістом і структурою відповідно їх віку, з іншого, підсилювало фізичні навантаження, хоч і спортивного спрямування. Незмінними залишилися контрольні нормативи для визначення рівня загальної фізичної підготовленості та контрольні випробування прикладного спрямування [12]. Отже, посилилася диференціація та практична орієнтація фізичної підготовки, але залишилися незмінними вимоги до її кінцевого результату – фізичної підготовленості.

У преамбулі до запровадженої у 1985/86 н. р. нової програми з фізичної культури зазначалося, що вона орієнтована на підвищення рівня фізичної підготовки та здоров'я учнів відповідно до сучасних вимог. Ця програма була єдиною для всіх шкіл країни і включала різні форми рухової активності школярів, які раніше вже були включені до практики роботи початкової школи. За структурою вона складалася з чотирьох взаємопов'язаних частин: фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального й продовженого дня; програмний матеріал для уроків фізичної культури; позакласні форми фізичного виховання; загальношкільні фізкультурно-масові та спортивні заходи. Зміст позакласних форм занять фізичною культурою і спортом (групи ЗФП, фізкультурні гуртки, спортивні секції) у програмі подано по класах, серед яких були й 1-4-ті (при цьому зміст матеріалу для позакласних занять було пов'язано із змістом шкільних уроків) [3; 7].

Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального і продовженого дня включали так звані «малі форми рухової активності»: гімнастику до початку навчальних занять, фізкультурні хвилинки під час уроків, фізичні вправи та рухливі ігри на продовжених перервах, щоденні заняття фізичною культурою у групах продовженого дня. При цьому основною формою фізичного виховання школярів програмою визнавався урок, найважливішими

вимогами до якого були названі такі: «забезпечення диференційованого підходу до учнів з урахуванням стану їх здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості; досягнення високої моторної щільності, динамічності, емоційності, освітньої та інструктивної спрямованості навчальних занять; формування в учнів навичок і умінь самостійних занять фізичною культурою» [3].

У програмі вперше знайшли відображення відомості про приблизний обсяг рухової активності, який учні повинні засвоїти під час урочної та позаурочної діяльності; зразкові вправи з розвитку основних фізичних якостей для самостійних занять. Наголосимо, що самостійним заняттям фізичною культурою, як важливій додатковій формі рухової активності дітей, нова програма надавала особливого значення і підкреслювала роль сім'ї у залученні дитини до систематичних занять фізичною культурою. У програмі наголошувалося на тому, що школярі безпосередньо від вчителя фізичної культури (спеціаліста) мають отримувати завдання для самостійних занять.

Пропонувалися програмою загальношкільні фізкультурно-масові та спортивні заходи, такі як щомісячні Дні здоров'я і спорту, внутрішньо-шкільні змагання, туристські походи і зльоти, фізкультурні свята тощо, які мали на меті заохотити школярів до систематичних занять фізкультурою, збільшити кількісно й урізноманітнити змістовно їх рухову активність. Зміст таких заходів також прописувався диференційовано для окремих вікових категорій учнів. Відмітимо, що спортивні змагання, передбачені програмою, мали проводитися за видами, представленими у комплексі ГПО.

У програмі зазначалося, що необхідною умовою успішної реалізації всіх форм фізичної культури є спільні дії педагогічного колективу, фізкультурного активу учнів та організацій-шефів [3]. Отже, до фізичного виховання учнів передбачалося залучати вчителів інших предметів, батьків, представників громадськості, комсомольські та профспілкові організації. На думку державних службовців системи освіти, це мало позитивно вплинути на опанування учнями фізичною культурою. Проте, аналіз педагогічної

практики дозволив встановити таке: люди, які не були спеціалістами у галузі фізичної культури, не змогли обрати відповідний зміст та забезпечити правильну організацію фізичної підготовки школярів.

Аналіз змісту комплексної програми переконує, що вона не була науково обґрунтованою і, не дивлячись на її назву, не передбачала конструктивних змін ні у змісті, ні у напрямках фізичного виховання учнів. Проте, організація фізичного виховання учнів за комплексною програмою сприяла встановленню єдиного, гігієнічно обґрунтованого фізкультурно-оздоровчого режиму школи, який дозволяв здійснювати виховання особистісних рис та якостей, проводити загальну фізичну та попередньо-професійну підготовку.

Зауважимо, що комплексна програма з фізичного виховання в цілому враховувала вікові особливості дітей, орієнтувала вчителя на використання так званих «сенситивних періодів», коли розвиток тих або інших рухових здібностей відбувається найбільш ефективно. При цьому, однак, вона не враховувала, що розвиток відбувається з різною швидкістю, і тому сенситивні періоди можуть наступати у різний час.

Змінилися й вимоги до учнів, які закінчували початкову школу – для них визнано необхідним володіння навичками основних циклічних рухів: бігу та пересування на лижах, а також вміння виконувати гімнастичні вправи без снарядів і на снарядах, плавати, метати м'яч, стрибати в довжину і висоту з розбігу, грати в рухливі ігри. Учні цієї вікової категорії мали систематично виконувати ранкову гімнастику і домашні завдання, а в якості нормативів вони повинні були «здати норми Всесоюзного фізкультурного комплексу ГПО (відповідно до віку)» [12].

Запровадження комплексної програми із широким залученням спортивних клубів та громадських організацій значно підвищило долю рухової активності учнів у режимі дня, що позитивно вплинуло на стан їх здоров'я. У 1987 р. до комплексної програми були внесені деякі доповнення і зміни непринципового характеру, проте фізичній підготовці учнів було

приділено більше уваги у кількісному та якісному вимірах. Насамперед це торкнулося другої частини програми – «Уроки фізичної культури», а саме: для учнів 2-4-х класах було передбачено кросову підготовку, більш докладно прописувалися загально-розвиваючі вправи, рухові вміння і навички учнів 1-4-х класів. Це було викликано тим, що у багатьох початкових класах уроки фізкультури проводили вчителі, які не мали спеціальної освіти [38].

Відмітимо, що з 1986 р. (на виконання рішень XXVII з'їзду КПРС про «змикання науки з виробництвом») Державний комітет СРСР з питань фізичної культури та спорту на кожну п'ятирічку затверджував «Зведений план» науково-дослідних робіт, який включав такі чотири розділи:

1) розробка основних принципів радянської системи фізичного виховання, що покладаються в основу підвищення ефективності фізичної культури у радянському образі життя, наукового обґрунтування нормативів і методичних основ державної програми фізичного виховання дітей;

2) вдосконалення системи підготовки спортсменів високого класу;

3) вдосконалення системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів з фізичної культури та спорту;

4) вдосконалення управління галуззю [28; 43].

Саме з цього року видавництво підручників і навчально-методичних посібників, а також навчальних програм для шкіл доручалося видавництву Міністерства освіти СРСР «Просвіта», а систематичний випуск науково-популярної літератури з фізичної культури та спорту – видавництву «Знання» відповідного Всесоюзного товариства. Такий крок, безумовно підняв вимоги до змісту навчальної і методичної літератури, що позитивно позначилося на її якості.

У результаті такої роботи планувалася розробка сучасних науково-методичних основ фізичного вдосконалення населення з використанням передового вітчизняного і зарубіжного досвіду, створення фізкультурно-оздоровчих комплексів за місцем мешкання та фізкультурно-оздоровчих центрів на підприємствах.

Переймаючись питаннями укріплення здоров'я дітей і підлітків, Міністерство освіти УРСР, спільно з Міністерством охорони здоров'я УРСР та Спорткомітетом України, висунуло наступні завдання на 12-ту п'ятирічку (1986-1990) щодо фізичного виховання, спортивно-масової та оздоровчої роботи:

- в усіх ЗОШ здійснити перехід на викладання фізичної культури в учнів 1-3 класів вчителями, що мають спеціальну (фахову) освіту;
- зміцнити матеріально-технічну базу ЗОШ, залучаючи шефські організації;
- забезпечити проведення занять з фізичної культури у школах і класах подовженого дня шляхом організації рухливих ігор протягом не менше 1 години кожного дня;
- розробити заходи щодо впровадження передового педагогічного досвіду кращих учителів фізичної культури і тренерів, ширше застосовувати наочні та технічні засоби навчання і тренування;
- посилити пропаганду ефективності систематичних занять фізичною культурою і спортом як важливого засобу зміцнення здоров'я і підвищення працездатності [3].

Розв'язання означеного комплексу завдань мало поліпшити технічне, кадрове та методичне забезпечення фізичної підготовки учнів.

Продовжуючи системну роботу з питання укріплення фізичного здоров'я учнів, у 1988 р. Міністерство охорони здоров'я СРСР видає наказ «Про вдосконалення гігієнічного виховання населення та пропаганди здорового способу життя», в якому визнає пріоритетним виховання у підростаючого покоління правильного ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих. В якості одного з провідних завдань у документі називається «розробка програми гігієнічного виховання дітей дошкільних і шкільних вікових груп з урахуванням регіональних особливостей, приділивши особливу увагу питань фізичної культури, загартування, раціонального харчування, профілактики травматизму і шкідливих звичок»

[3; 22]. Отже, на державному рівні була задекларована необхідність приділяти значну увагу питанням суспільної гігієни не лише з метою збереження здоров'я, а й задля правильної організації занять фізичними вправами.

Проголошена реформа загальноосвітньої і професійної школи 1984 р. спричинила появу низки праць, присвячених її теоретичним засадам, стратегічним завданням, напрямам і ходу. У руслі «горбачовської» перебудови у працях ініціаторів та учасників демократичних змін у шкільній освіті другої половини 1980-х років спостерігалось превалювання об'єктивного висвітлення проблеми над ідеологічним нашаруванням. Зокрема, Ю. Гільбух аналізує педагогіку співробітництва, яка змінила погляди щодо діючої школи як течію в педагогіці і впливовий фактор розвитку педагогіки [5].

У 1987 р. пройшов п'ятий з'їзд учителів Української РСР, на якому було визначено основні напрями реформування освіти в процесі перебудови загальноосвітньої школи. У 1988 р. відбувся Всесоюзний з'їзд працівників народної освіти, на якому обговорювалось питання реформування середньої та вищої освіти. Прийнята на з'їзді резолюція засвідчила, що багато науковців долучилися до розробки нової стратегії освіти [3]. Це засвідчує низка доробок, що вийшла друком у Києві: Ю. Бабанський та М. Поташник «Оптимізація педагогічного процесу» (1984 р.), Л. Волков «Фізичні здібності дітей та підлітків» (1981 р.), В. Платонов «Теорія і методика спортивного тренування» (1984 р.), Е. Вільчковський «Розвиток рухової функції у дітей» (1984 р.), М. Козленко та Е. Вільчковський «Теорія і методика фізичного виховання (початкові класи)» (1984 р.), Л. Іващенко та Л. Пірогова «Вплив фізичних вправ на працездатність і здоров'я людини» (1986 р.), а також цикл тематичних публікацій у фаховому журналі «Фізична культура в школі».

У лютому 1988 р. відбувся пленум ЦК КПРС з питань освіти, який прийняв рішення про загальне реформування всього освітнього простору Радянського Союзу. На виконання партійних рішень було створено

Державний комітет СРСР з народної освіти, якому підпорядковувалися усі типи й рівні освітньо-виховних закладів. Під його керівництвом був створений Тимчасовий науково-дослідницький колектив (ВНИК) «Школа», який розпочав розробку програмних документів, визначивши пріоритетні принципи розвитку освітнього процесу: демократизацію освіти, інноваційність, регіоналізацію, гуманізацію та гуманітаризацію, диференціацію освіти тощо. Іншою потужною тенденцією цього періоду стало звернення українських педагогів до національних джерел, до народознавства як до провідної складової демократизації, свободи та особистісної спрямованості навчального процесу.

Українські історики педагогіки, як і вся історична наука, в ці роки відкривають «білі плями», заборонені персоналії або цілі напрями, над якими тяжіли різні «табу». Переважна більшість праць при цьому стосувалася українських діячів, національних проблем, які в той період набули особливої гостроти. До науково-публіцистичного обігу почали повертатися праці представників української діаспори, до цього часу цілком заборонені (наприклад, праці М. Бернштейна).

На нашу думку, саме в цей час вагомі зрушення відбулися в розвитку початкової освіти: завершення в 1989/90 н. р. переходу на чотирирічний термін навчання; створення українськими методистами підручників для початкової школи. Реформа 1984 р. сприяла активізації підручникотворення в галузі початкової освіти України, однак істотно не змінила його методологічних і змістових засад [9].

Відмітимо, що у перехідних навчальних планах на 1989/90 н. р. привертають увагу такі зміни: зменшення обов'язкового навчального тижневого навантаження учнів, виділення фіксованого часу на індивідуальні і групові заняття в 1-4 класах; використання частини годин, передбачених на індивідуальні та групові заняття, профільне навчання для введення нових курсів («Рідний край», «Ритміка» тощо); можливість вибору у Ради школи варіанту навчальних планів з урахуванням інтересів учнів, відповідної

матеріальної бази та наявності підготовлених педагогічних кадрів. До здобутків реформи можна віднести й збільшення кількості середніх шкіл, створення закладів «Школа-дитячий садок», введення нового інтегрованого навчального предмету «Ознайомлення з навколишнім світом» (для учнів 1-2 класів) тощо. Як бачимо, процеси демократизації дійсно дійшли до школи, навіть у питаннях фізичного виховання учнів. Наголосимо, що тижневе навантаження молодших школярів з фізичної культури не змінилося – 2 год. на тиждень.

Як засвідчила педагогічна практика, реформа загальноосвітньої школи, яка передбачала систематичну щоденну фізичну підготовку під час уроків фізичної культури у школі та під час відвідування спортивних секцій або інших форм фізичного виховання у позашкільний час, залишилася нереалізованою через низький рівень матеріально-технічного та кадрового забезпечення шкіл та інші причини різного походження.

Міністерство освіти УРСР на засіданні колегії (серпень 1990 р.) розглянуло і схвалило підготовлений науковим колективом НДІ педагогіки УРСР стратегічний документ – Концепцію середньої загальноосвітньої національної школи України, яка була опублікована на сторінках газети «Радянська освіта» і набула широкого обговорення на серпневих учительських конференціях. Концепція була структурованою і мала такі розділи: «Мета, завдання і структура загальноосвітньої школи», «Школа і національна культура», «Зміст загальної середньої освіти», «Навчально-виховний процес», «Управління школою», «Умови реалізації концепції» [3]. Після довгих років застою, в умовах відродження демократії, національної школи це був перший документ, створений в умовах так званого перехідного етапу – від УРСР до незалежної Української держави. У ньому проголошувалися перспективні цілі та напрями оновлення школи в Україні: реалізація в навчанні та вихованні підрастаючого покоління ідеї народності на засадах засвоєння позитивних традицій національних культур – українців та інших народів, що мешкають в Україні; відродження ролі школи в

розвитку культури народу; демократизація всіх сторін шкільного життя, перетворення школи з відомчої ідеологічної установи в державно-громадський інститут, відмова від жорсткого одержавлення і регламентації її діяльності, широкий розвиток самодіяльних начал, залучення громадськості до визначення і здійснення шкільної політики; індивідуалізація навчально-виховного процесу, тобто організація його з урахуванням здібностей, нахилів, інтересів дітей та їхнього інтелектуального, фізичного і психічного розвитку; диференціація, що передбачає варіативність змісту, форм і методів навчання та виховання [9].

Отже, впродовж 1984-1991 років зростає увага у наукових колах та на державному рівні до фізичної підготовки дітей, яка здійснювалася школами під час уроків фізичної культури та позакласних заходів. І хоча це відбулося, в основному, через зростання кількості проблем із станом здоров'я дітей, все одно принесло позитивні зрушення в організацію фізичної підготовки та розвиток її науково-методичного підґрунтя.

3.3. Перспективи реформування системи фізичної підготовки учнів молодших класів

Визначення перспектив покращення організаційно-педагогічних основ фізичної підготовки школярів ґрунтується на досягненнях педагогічної теорії та практики. У 1970-80-ті роки розроблення наукових проблем з фізичної культури та спорту значно активізується, їх спрямованість визначається в першу чергу потребою суспільства у підвищенні ефективності системи фізичного виховання як одного з основних факторів зміцнення здоров'я, покращання фізичного розвитку та рухової підготовленості підростаючих поколінь. У цей час публікуються праці загальнотеоретичного характеру з теорії та методики фізичного виховання (Л. Матвеев, А. Новіков [19; 21; 26] та ін.), фізіології та гігієни (М. Бернштейн [2], Ю. Дем'яненко [53], О. Крестовніков [16], В. Фарфель [14]), психології молодшого шкільного віку

(Н. Лейтес [18] та ін.). У 1970-ті роки теорія і методика фізичної підготовки учнів поповнилася значним дослідницьким матеріалом конкретного характеру та системними узагальненнями наукових даних. Були підготовлені монографії, які всебічно висвітлювали загальні принципи, засоби, методи та форми фізичного виховання (Б. Ашмарін, Г. Кукушкін, А. Новіков [50; 46; 26] та ін.), його дидактичні основи (В. Белінович [1]), основи розвитку фізичних якостей (В. Заціорський, М. Озолін [47] та ін.), вікові аспекти фізичного виховання (І. Яблоновський, Г. Яковенко [58] та ін.), основи спортивного тренування (Л. Матвєєв, А. Тер-Ованєсян [21; 51] та ін.).

Вагомий внесок у розвиток теорії фізичного виховання учнів, який сьогодні можна розглядати як перспективний досвід для наслідування, зробив видатний український педагог ХХ століття – В. Сухомлинський. Його 30 книг і 500 статей висвітлюють різні аспекти навчання і виховання учнів початкової школи, зокрема питання щодо фізичного розвитку, збереження здоров'я та укріплення організму дитини. Будучи директором школи, Василь Сухомлинський мав можливість реалізувати цікаві ідеї щодо режиму дня учнів, умов для фізичної та трудової активності. Як адміністратор і науковець, значну увагу він приділяв питанням, які залишаються актуальними й досі, – повноцінне харчування, чергування фізичних та розумових навантажень, контроль за дозуванням навантажень (особливо розумових) залежно від віку учнів, оздоровлення дітей тощо. У своїй школі він намагався забезпечити учням здоровий режим дня, а саме: доцільний, встановлений порядок життя, при якому чергуються робота та відпочинок, фізична та розумова праця, сон та активність, організоване регулярне харчування. На думку вченого, саме такий режим сприяв виробленню у дітей корисних умовних рефлексів. На наш погляд, при подальшому реформуванні початкової школи вже у ХХІ столітті слід зважити на результати організації шкільного дня учнів, отримані науковцем у минулому столітті.

Так, у режимі дня авторської школи В. Сухомлинського передбачалося: збалансоване харчування, фізичні навантаження, навчання (виконання

домашніх завдань зокрема), дотримання гігієнічних норм і медичних рекомендацій, повноцінний відпочинок (зокрема сон) [49]. Організоване життя учнів розпочиналося з підйому – ґрунтуючись на медичних рекомендаціях, педагог і керівник вимагав, щоб він проходив в один і той же час. Погоджуючись з науковцем, вважаємо за доцільне виконання обов'язкової ранкової гімнастики дітьми разом з батьками (краще під музику), оскільки ця фізична активність сприяє формуванню глибокого дихання, підсилює кровообіг та обмін речовин, розвиває різні групи м'язів, формує правильну поставу, розворушує нервову систему після сну, і взагалі – викликає позитивні емоції. Розумним продовженням ранку у школі визнаємо розминку – виконання спеціальних вправ перед уроками для закріплення формування правильної постави.

Центральним моментом режиму дня учнів науковець вважав правильне чергування праці та відпочинку: у правильному режимі та правильній організації розумової праці на уроках він вбачав джерело вільного часу, а отже, можливості для відпочинку. Відмітимо, що відпочинком видатний педагог називав «розумне чергування видів діяльності» [24; 49], що можна враховувати при складанні розкладу у сучасній початковій школі.

З метою забезпечення нормальної роботи шлунково-кишкового тракту учнів харчування слід організувати не лише достатньої калорійності, а й збагаченим на продукти, що легко засвоюються: молоко, масло, цукор (фруктовий) та компонентами, які відіграють важливу роль у формуванні організму – білки, що виконують пластичну, каталітичну, транспортну, гормональну та імунну функції, вітаміни. З цього приводу В. Сухомлинський писав: «від харчування в роки дитинства залежить гармонія, пропорційність частин тіла, зокрема правильний розвиток кісткової тканини і особливо грудної клітки» [49]. Педагог справедливо вважав, що повноцінне харчування підвищує опірність організму, сприяє розвитку імунітету.

Разом з видатним педагогом наполягаємо на необхідності проведення батьківського всеобучу щодо планування харчування учнів вдома, при якому

час і частота прийому їжі узгоджуються з режимом навчання учнів у школі. Для цього в якості методичних рекомендацій можна використати пам'ятку про нормальне харчування, розроблену В. Сухомлинським, в якій зокрема зазначено, що 70 % їжі мають складати сирі овочі та фрукти, при незначній руховій активності перед кожним прийомом їжі треба 10-15 хвилин виконувати фізичні вправи, а при високій активності – у складі їжі мають превалювати вуглеводи (рослинна їжа) або білки (тваринна їжа); тобто, перед фізичними навантаженнями їжа має бути легкою, а після – щільною [49]. Актуальними залишаються й висновки В. Сухомлинського щодо калорійності харчування учнів, яка має бути на 25-30 % більше, ніж передбачено нормами для дитячих установ, що залишаються незмінними з радянських часів [49].

Доцільним для наслідування вважаємо й практику Павлиської школи щодо системи індивідуалізації та диференціації навчання, яка базувалася на вивченні дітей до і під час навчання і передбачала:

- розвиток учнів шляхом подолання посильних труднощів;
- професійно орієнтовану диференціацію навчання;
- визначення програмного «максимуму» або «мінімуму» для кожного учня з окремого шкільного предмета;
- внутрішньокласну диференціацію учнів за групами – навчання з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей, здоров'я, мислення, пам'яті, схильностей, інтересів щодо можливостей переходу в інші групи вищого порядку;
- диференціацію та індивідуалізацію навчальних завдань для учнів;
- індивідуалізацію оцінок і перевірки виконання навчальних завдань [49].

Особливу увагу приділимо фізичній підготовці учнів, яку науковець вважав найважливішим елементом розвитку дитини. Слідуючи поглядам В. Сухомлинського, наголосимо на значенні фізичної підготовки учнів для укріплення їх фізичного здоров'я та дотримання гармонійності між фізичним

і духовним розвитком. Звертаємо увагу, що анатомо-фізіологічні процеси, що відбуваються у молодшому шкільному віці, тісно пов'язані з духовним життям і формуванням свідомості дитини, тому фізична підготовка не може обмежуватися лише культурою тіла і здоров'я. Отже, заняття фізичними вправами у початковій школі слід організовувати як цілеспрямовану, нормовану форму організованої навчально-пізнавальної діяльності, яка має на меті оптимізацію рухового режиму учнів, формування і закріплення рухових умінь і навичок [49]. Тобто метою фізичної підготовки має виступати не лише виховання фізичних якостей школярів – сили, гнучкості, спритності та витривалості, а й формування в них почуття краси рухів, їх естетичної досконалості.

Для того, щоб фізичні вправи мали позитивний вплив на здоров'я сучасних молодших школярів, можна застосовувати правила В. Сухомлинського:

- використовувати тільки науково обґрунтовані засоби і методи фізичної підготовки й, такі, що мають, оздоровчу цінність;
- планувати фізичні навантаження відповідно до фізіологічних можливостей учнів;
- забезпечувати регулярність та єдність лікарського і педагогічного контролю із самоконтролем [24; 48; 49].

Цікавими, на наш погляд, є думки науковця з приводу оздоровлення дітей. Погоджуємося, що воно має виконувати профілактичну і розвивальну функцію, тобто вдосконалювати функціональні можливості організму, підвищувати його опірність не лише захворюваності, а й до інших негативних впливів довкілля; компенсувати брак рухової активності, яка іноді виникає, зокрема через погодні умови. У цьому ракурсі чудовим способом загартовування педагог вважав туристичні походи, які сьогодні можна використовувати не лише для розвитку фізичної сили та витривалості, а й для формування світогляду, виховання моральних якостей. Вважаємо за доцільне включення до програми фізичного виховання учнів початкової

школи оригінального переліку умінь, необхідних для участі у поході, які на підставі багаторічної практики розробив В. Сухомлинський.

Відмітимо, що педагог, базуючись на певних закономірностях (біологічних, медичних, педагогічних, психологічних) розвитку дитини, сформулював і перевіряв на практиці власні принципи оздоровлення учнів. Зокрема у Павлиській школі він успішно реалізовував авторську систему загартовування – комплекс заходів, спрямованих на підвищення опірності організму, розвиток у дітей здібності швидко, без втрат для здоров'я, пристосовуватися до змінних умов довкілля. Мова йде про два види заходів: щоденні – комфортний температурний режим, широка аерація, використання прохолодної води для умивання та спеціальні – повітряні та сонячні ванни, різні водні процедури (наприклад, сухе й вологе обтирання, обливання ніг, ходьба босоніж по росі, камінню), сон при відкритих вікнах [49]. З огляду на критичний стан здоров'я сучасних учнів, всі ці заходи є актуальними й сьогодні.

Більше того, під час прогулянок на свіжому повітрі слід звертати увагу на правильність виконання школярами життєво необхідних рухів: ходьби, бігу, стрибків, киданню предметів та на розвиток основних фізичних якостей: сили, швидкості, гнучкості, витривалості, спритності, координації рухів. Разом з видатним педагогом вважаємо, що свідоме та вмале керування рухами свого тіла розпочинається з керування рукою. Оскільки існує зв'язок рухів руки на мозок, у молодшому віці можна формувати чітку взаємодію систем: «рука – мозок», «тіло – мозок», «робота – мозок».

Якщо узагальнити описані науковцем факти, можна говорити про такі надбання В. Сухомлинського щодо збереження фізичного здоров'я учнів та забезпечення їх фізичного розвитку. По-перше, навчання на свіжому повітрі – «Школа радості», коли у весняні та осінні місяці уроки проводилися у «Зелених класах» [49], що дозволяло запобігати надмірній втомлюваності, а отже, й руйнації здоров'я дітей, а відкриття учнями «чудесного світу» у живих барвах, яскравих і тремтливих звуках, у красі та гармонії, – сприяло

формуванню позитивних емоцій. По-друге, науково-предметні гуртки – важлива форма виховання, коли кожен учень впродовж тривалого часу (навіть кілька років) випробовує себе у різних справах, спорті зокрема. По-третє, табори та туристичні походи на декілька днів у первозданну природу: «уміння відпочивати, вміння щадити нервові сили для сучасної людини так само важливо, як і вміння працювати» – писав науковець [49].

Узагальнення продуктивного досвіду В. Сухомлинського щодо засобів фізичної підготовки учнів представимо у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Засоби фізичної підготовки молодших школярів

Засоби фізичної підготовки	Мета використання
Ранкова гімнастика з батьками	Підсилення кровообігу та обміну речовин
Фізична розминка перед уроками з учителями	
Фізичні навантаження впродовж дня – фізкультхвилинки між уроками, рухливі ігри, фізична праця	Правильне чергування праці та відпочинку, формування правильної постави
Повноцінний відпочинок у режимі дня	
Збалансоване харчування	Забезпечення організму поживними речовинами
Туристичні походи	Розвиток фізичних якостей організму
Літні табори	
Загартовування	
Танці, гімнастика, ритмика	Формування почуття краси рухів

Джерело: складено автором самостійно

Отже, наслідуючи В. Сухомлинського, фізичну підготовку учнів можна розпочинати з ранкової гімнастики у два етапи – родинний та шкільний, а продовжувати виконанням вправ на перервах між уроками, рухливими іграми на подвір'ї, прогулянками на свіжому повітрі та фізичною працею у другій половині дня (з обов'язковим розвитком дрібної моторики рук). При цьому ступінь фізичних навантажень слід визначати залежно від віку учнів, а для слабких дітей – погоджувати із спеціалістами. Дотримуючись чіткого розпорядку дня, рекомендованого й апробованого науковцем на практиці, режиму харчування та рекомендацій щодо його раціону, можна забезпечити

здоров'язберігаюче середовище у школі, яке слід підсилювати процедурами загартовування.

Визначаючи перспективи реформування початкової школи взагалі та системи фізичної підготовки учнів зокрема, врахуємо той факт, що у 1970-ті роки істотний вплив на формування загальної теорії фізичної культури здійснили соціологія, антропологія, соціальна психологія та інші науки. У цей період фізичну підготовку учнів різного віку дослідники розглядали у таких напрямках:

– активна рухова діяльність дитини – не будь-яка, а тільки організована таким чином, щоб формувалися життєво важливі рухові вміння та навички, забезпечувалося вдосконалення природних якостей і властивостей організму, підвищувалася фізична працездатність, зміцнювалося здоров'я;

– позитивні зміни у фізичному стані людини – підвищення рівня працездатності, рівня розвитку морфо-функціональних властивостей організму, кількості та якості освоєних життєво важливих умінь і навичок, поліпшення показників здоров'я;

– комплекс матеріальних і духовних цінностей, створених у суспільстві для задоволення потреби у фізичній активності [49].

Одним з провідних теоретиків та інтеграторів наукових знань в області фізичної культури наприкінці 1970-х років був професор Лев Матвеев, результати наукових пошуків якого слугують підґрунтям сучасного реформування системи фізичного виховання учнів. Доктор педагогічних наук, професор Л. Матвеев випустив цілий ряд монографій, підручників та науково-методичних доробок, зокрема таких як: «Основи спортивного тренування» (1977 р.), «Радянська система фізичного виховання» (1979 р.), «Деякі підсумки та перспективи формування узагальнюючої теорії у сфері фізичної культури і спорту» (1981 р.), «Введення в теорію фізичної культури» (1983 р.) та ін. У цих доробках можна знайти загальні методи та засоби розвитку фізичних якостей людини та навчання новим руховим діям,

особливості планування і контролю фізичного виховання та спортивного тренування, аспекти професійно-прикладної фізичної підготовки.

Важливим вважаємо його твердження про те, що зміст і форми фізичної підготовки учнів мають вирізнятися у різні періоди розвитку дитини, а отже, – мають визначатися закономірностями вікового розвитку школярів, динамікою умов їх життєдіяльності, а також логікою педагогічного процесу. «Особливості фізичного виховання, – писав він, – полягають головним чином у тому, що це є процес, що протікає по закономірностям діяльності, що забезпечує впорядковане формування та вдосконалення рухових умінь і навичок поряд з оптимізацією розвитку так званих фізичних якостей людини, сукупність яких вирішальною мірою визначає його фізичну дієздатність» [19; 20]. Цю думку, на наш погляд, слід враховувати при побудові навчальної програми шкільного предмету «фізична культура». А при визначенні його змісту корисними також стануть результати аналізу змісту і форм організації фізичного виховання у радянському суспільстві, викладені вченим у праці «Радянська система фізичного виховання» (1980 р.). Для розуміння продуктивності попереднього досвіду відзначимо таку думку автора: «систему фізичного виховання характеризують не стільки окремі явища, скільки загальна впорядкованість всієї практики фізичного виховання в суспільстві, а отже, і те, на яких основах і якими способами досягається її упорядкованість, організованість, цілеспрямованість» [20].

У цьому розумінні сучасну систему фізичного виховання можна характеризувати через її:

– ідейне підґрунтя, яке, як і раніше, відображається у цільових настановах і принципах (державних документах);

– теоретико-методичні основи, що включають здобуті попередніми поколіннями науково-практичні знання про закономірності, правила, засоби і методи фізичного виховання;

– програмно-нормативні основи, які представлені програмним матеріалом, відібраним і систематизованим відповідно до цільових настанов,

а також норм та вимог, що мають бути досягнуті у результаті фізичної підготовки учнів;

– організаційні форми, тобто те, як всі ці вихідні основи відображаються організаційно і реалізуються у діяльності шкіл, як установ, що контролюють фізичне виховання підростаючого покоління [19].

У ракурсі нашого дослідження корисною є докторська дисертація Л. Матвєєва «Теоретико-методологічні основи формування навчального предмета «Фізична культура» в загальноосвітній школі», де продемонстровано безпосередній зв'язок змісту шкільного предмета з підготовкою підростаючого покоління до майбутньої життєдіяльності. Виходячи з результатів проведеного аналізу розвитку фізкультурної освіти школярів на попередньому історичному етапі і співвідносячи їх із положеннями реформи загальноосвітньої школи 1980-х років, вчений запропонував наступну систему пріоритетів, що й сьогодні можуть визначати розвиток фізичної підготовки учнів.

1. Опора на індивідуально-вікові особливості становлення особистості школяра. У протилежність доктрині «формування соціально корисного члена суспільства, готового до праці й оборони Батьківщини», що існувала протягом десятиліть і здійснювалася у державному масштабі, незаперечним пріоритетом у розробці основ шкільної фізкультурної освіти сьогодні постає учень, як «активний громадянин» – індивід із духовними та фізичними потребами, що повсякчас розвиваються.

2. Формування потреб у зміцненні здоров'я і тривалому збереженні належного рівня працездатності. В умовах нестабільності державної підтримки єдино гарантованим засобом, що забезпечує збереження задовільного фізичного статусу людини, вкрай необхідного для підтримки її здоров'я та працездатності, стають мало залежні від зовнішніх умов самодіяльні форми фізкультурної діяльності.

3. Шкільна фізкультурна освіта, відповідно до існуючих навчальних програм з фізичного виховання, що спирається на фізичну підготовку учнів [21].

На наш погляд, однією з нагальних проблем оновлення теорії та реформування сучасної практики фізичної підготовки школярів, залишається неопрацьованість вікового (етапного) підходу до освоєння цінностей фізичної культури, який мав би враховувати не лише особливості біологічного, а й соціального розвитку дитини і змушував орієнтуватися при розробці програмно-методичного забезпечення педагогічного процесу і на «паспортний», і на «біологічний», і на «соціальний» вік учнів. Саме Л. Матвеев вперше у педагогічній науці розглянув проблему змісту навчального предмету «Фізична культура» із соціокультурних позицій і довів доцільність його визначення з точки зору загальнолюдських цінностей, поетапне засвоєння яких сприятиме оптимізації особистісного розвитку школярів.

Відмітимо, що у 1970-х - 1980-х роках з'являється велика кількість спеціальної та методичної літератури з проблем формування здорового способу життя школярів, перш за все, на уроках фізичної культури. У доробках широко представлені програми, спрямовані на оздоровлення дітей за рахунок певного виду рухової активності, розвитку однієї або декількох фізичних якостей. Значними для практики фізичної підготовки були й такі праці, як серія книг для вчителя «Навчання в першому класі» (1970 р.), «Навчання у другому класі» (1970 р.), «Навчання в третьому класі» (1971 р.). Викладені тут методичні поради та рекомендації сьогодні також можуть стати у нагоді при визначенні перспективного досвіду. Наголосимо, що деякі автори [13; 27], спираючись на матеріал вказаних видань, пропонують відродження незаслужено забутих і створення нових навчальних, інтелектуально і фізично розвиваючих ігор, особливо національного характеру. Комплекс таких ігор умовно можна поділити на п'ять груп: 1) настільно-спортивні ігри; 2) динамічні з м'ячем на майданчиках і у воді; 3)

інтелектуальні – логічні і за шаховою дошкою; 4) психолого-корекційні ігри; 5) спортивно-динамічні ігри, які у нових умовах змінили назву, але залишили суть: синплей – командна гра зі спеціальними ракетками, легким «стрибучим» м'ячиком і трикутними воротами; футболеї – командна гра на волейбольному майданчику волейбольним м'ячем з елементами футболу та волейболу; оздоровчо-розважальні тренажери сітак, які дозволяють поживати для дітей комп'ютерні ігри, додавши до них у захоплюючій формі фізичні навантаження.

Узагальнюючи вивчений досвід функціонування початкової школи у другій половині ХХ століття, можна констатувати, що за радянських часів фізична підготовка учнів визначалася двома загальними тенденціями: центризму та єдності ідеології, оскільки людина та її фізична підготовленість розглядалися державою з точки зору економічного (трудоного) потенціалу та військової приналежності. Відповідно до цього, існувала єдина, догматично вибудована система фізичної підготовки, а інновації виникали лише на рівні окремих педагогів-ентузіастів. За роки перебудови країною пройшла хвиля оновлення, яка розширила можливості не лише для розширення вітчизняного досвіду, а й для застосування зарубіжного (ритмічна гімнастика, йога тощо). Саме у цей період стають популярними циклічні види фізичної активності – оздоровча ходьба, біг, плавання, їзда на велосипеді та ін. Все частіше на державному рівні під фізичною підготовкою розуміється підготовка організму людини до довготривалої фізичної активності. З'являються й додаткові функції фізичної підготовки – зменшення жирових відкладень в організмі за рахунок посилення процесів обміну та збільшення життєвої ємності легень. З огляду на це, до змісту підготовки включаються не лише загальнорозвиваючі фізичні вправи (ходьба, біг, плавання, катання на ковзанах, гімнастика або ритмика), а й дієта (заборона у шкільному раціоні харчування певних продуктів). З огляду на зазначене, фізична підготовка часто ототожнюється із правильним способом життя.

Соціокультурними детермінантами інновацій в освітній галузі та галузі фізичної культури і спорту, що зумовили виникнення нових перспектив у 1980-х роках, при цьому виступили:

- зміна ходу розвитку цивілізації – відбувся перехід від техногенної до антропогенної (повернення до античних ідей про визнання людини найвищою цінністю суспільства);
- перегляд політичної ідеології, демократизація суспільства, що надало можливість для творчості у різних галузях діяльності;
- розгляд нововведень як можливості виходу з кризи - політичної, економічної, соціальної та духовної, а також демографічної;
- виникнення соціального запиту на здорову, фізично підготовлену людину;
- поява комерційних пропозицій у галузі фізичної культури та спорту [10; 11].

Як бачимо, поява різних пропозицій тісно пов'язана з процесами у суспільстві і має певні соціокультурні передумови та науково-теоретичне підґрунтя. Оскільки найбільш продуктивним і цілісним виступає принцип спірального розвитку, оскільки дозволяє відтворити розвиток певного явища соціокультурної діяльності зокрема, для визначення перспектив подальшого розвитку теорії та практики фізичної підготовки молодших школярів ми використали попередній продуктивний педагогічний досвід та теоретичні надбання, які узагальнили у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Перспективи реформування фізичної підготовки молодших школярів

<i>Теоретичні надбання</i>	<i>Педагогічний досвід</i>
шкільна гігієна (індивідуальна та групова санітарія)	фізкультурно-спортивний комплекс ГПО
фізіологія рухів, біомеханіка	спортивно-воєнізовані та рухливі ігри, спартакіади
фізичне виховання	авторський досвід В.Сухомлинського
теорія та методика фізичної культури	спортивне тренування
теорія діяльності	зарубіжні системи оздоровлення

Джерело: складено автором самостійно

Висновки до третього розділу

У процесі дослідження встановлено, що впродовж 1971-1991 років українська система початкової освіти також зазнала реформаторських змін. У цей період було запроваджено нові типи шкіл, групи продовженого дня, численні фізкультурно-спортивні змагання для учнів; відбулася активізація педагогічних досліджень методичного та дидактичного спрямування.

З'ясовано, що у цей період багато уваги приділялося оздоровленню дітей, особливо під час зимових та літніх канікул. В країні почала розширюватися мережа дитячих таборів, на півдні України та Закарпатті зокрема. Було зміцнено матеріально-технічну базу шкіл, розпочато створення спортивних майданчиків, що також свідчить про збільшення уваги з боку держави до питань фізичного здоров'я, фізичного розвитку та фізичної підготовки підростаючого покоління. Разом з цим виявлено, що через низку об'єктивних (нестача фінансування) та суб'єктивних (бюрократизм) причин не всі розпочаті будівництва були завершені, не всі рішення щодо оснащення шкіл спортивним обладнанням були виконані.

Узагальнюючий аналіз дозволив констатувати, що починаючи з 1970-х років, зміст шкільних програм змінювався за трьома основними напрямками. По-перше, в напрямку спрощення завдань, пов'язаних з навчанням учнів життєво необхідним руховим діям: з програми вилучено складні рухові уміння і навички, а підходи до навчання рухам стали більш диференційованими з урахуванням статевої приналежності та стану здоров'я. По-друге, у напрямку переміщення акценту на розвиток фізичних якостей завдяки підвищенню моторної щільності уроків, відведенню на їх розвиток більшої кількості часу і вдосконаленню організації та методів проведення уроків. По-третє, у напрямку розробки змісту і обґрунтування необхідності і обов'язковості самостійних занять школярів фізичними вправами. Фактично з 1970-х років почав зміщуватися акцент шкільної фізичної культури з вирішення переважно освітніх завдань, тобто оволодіння навичками в тих

видах спорту, які були представлені в програмах, на постановку і вирішення оздоровчих завдань шляхом розвитку основних фізичних якостей.

Попередня спрямованість фізичного виховання на освоєння навичок основних видів спорту була змінена на пріоритет рухової і функціональної підготовленості учнів за рахунок більш раціональної організації уроку, впровадження нових ефективних засобів і методів фізичної підготовки, більш широкого використання позакласних і позашкільних форм проведення спортивно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи. Крім цього, нова комплексна програма активізувала всі форми роботи з фізичної підготовки: урочну, позакласну і позашкільну.

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що впродовж 1970-1990-х років акцент у навчальних програмах щодо фізичної підготовки молодших школярів змінювався від трудового і військового через спортивний та масовий до оздоровчого, залежно від суспільно-політичних вимог та ситуації в країні. При цьому чітко прослідковується тенденція до поступового ускладнення, введення й розширення елементів спорту та спортивного тренування, методик оздоровлення.

Реформа шкільної освіти 1984 року, як поворотний момент у розвитку початкової школи, відбувалася за такою схемою: партійна постанова, роз'яснювальні матеріали, відомчі розпорядження, звіти, тобто бюрократичним шляхом. Знов йшла мова про запровадження 11-річної загальноосвітньої школи, але вже з початком навчання дітей з шести років. Реформа передбачала позитивні зрушення у фізичній підготовці учнів: запровадження факультативних занять, змістовно пов'язаних з біомеханікою, анатомією людини, фізичним удосконаленням тощо; спеціалізованих класів, шкіл та інтернатів спортивного профілю. У змісті фізичної підготовки учнів також відбулися зміни, які були спричинені оновленням комплексу ГПО у 1972 р. та 1985 р.

У вказаний проміжок неодноразово змінювалися навчальні плани (змістовно і структурно), проте навчально-виховний процес початкової

школи був спрямований на формування фізично підготовленої дитини лише на паперах. Більшість процесів, які для всієї системи освіти були гальмівними, через зайву зарегламентованість, для практики фізичної підготовки учнів – стимулюючими. Стримуючим чинником можна вважати те, що розробка українськими науковцями навчальних програм і підручників дозволялася лише «із специфічних предметів», куди фізичне виховання не входило. Отже, української дидактико-методичної, а також науково-популярної літератури не вистачало.

Встановлено, що перебудовчі процеси 1985-1990 років в СРСР характеризувалися й перетворенням адміністративно-командної системи у систему управління різними галузями на демократичних засадах. Зокрема це створило можливість у 1980-х роках українським методистам вперше створити оригінальні підручники для початкової школи з усіх предметів. Нові комплекти підручників відрізнялись від комплектів для 3-річної початкової школи оформленням і змістом. Всі вони були видані у формі робочих зошитів, підручників-зошитів і зовні нагадували дитячі книжки.

У ході різних за змістом і масштабами радянських реформ було створено державну шкільну систему освіти. Напередодні перебудовчих процесів вона, на нашу думку, досягла певних позитивних результатів, а саме: створення системи підготовки учнів до життя і професійної діяльності; фундаментальність освіти; реалізація обґрунтованої системи виховання, хоча і на комуністичних ідеалах; спрямованість на формування здорового способу життя. Водночас радянська шкільна система освіти мала й негативні риси, серед яких: державний монополізм в управлінні школою, її авторитарний і політичний характер; перенасичення змісту комуністичною ідеологією, особливо у масових заходах; вилучення національної складової з освіти; однотипність навчальних закладів, планів, форм і методів педагогічного процесу та фізичної підготовки, молодших школярів зокрема.

Отже, упродовж 1971-1991 років сферу освіти партія розглядала як частину своєї ідеологічної системи і періодично намагалася її реформувати.

Характерним для цього періоду є те, що всі важливі документи щодо розвитку початкової школи (як скаладової загальноосвітньої) України цього періоду приймалися спільно ЦК КПРС та Радою Міністрів СРСР, що свідчило про посилення ідеологічного диктату. Більше того, завжди першими приймалися постанови на всесоюзному рівні, а потім – ідентичні постанови керівних органів союзних республік, України зокрема.

Матеріали, що увійшли до розділу, опубліковані автором у наукових статтях [55; 56; 57].

Список використаних джерел у третьому розділі

1. Белинович В. В. Обучение в физическом воспитании. Москва, 1958. 262 с.
2. Бернштейн Н. А. О построении движений. Москва, 1947. 436 с.
3. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик. URL: www.libussr.ru (дата звернення: 28.12.16)
4. Богословский В. П. Сборник инструктивно-методических материалов по физическому воспитанию. Москва, 1984. 142 с.
5. Гончаренко С. У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень // Вісник Акад. пед. наук України. 1993. № 1. С. 11–23.
6. Зведений звіт Міністерства освіти УРСР про початкові, восьмирічні і середні школи, про загальну кількість шкіл, відомості про учнів, шкільні гуртожитки і наслідки навчальної роботи за 1970/71 навч. р. (форма № 75) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 7638, 40 арк.
7. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1984 рік (ф. №№ 1-НК, 2-НК, 3-НК, 4-НК, 5-НК, Д-2, Д-3, Д-4 та ін.) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9224, 99 арк.
8. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР та облвно про початкові, восьмирічні і середні школи, про загальну кількість шкіл, відомості про учнів, шкільні гуртожитки і наслідки навчальної роботи за 1973/74 навч. р. (форма № 75) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 8729, 30 арк.
9. Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики / под ред. Э. Д. Днепров, О. Е. Кошелевой. Москва, 1989. 216 с.
10. История педагогики / Днепров Э. Д., Пискунов А. И., Кларин В. М., Кларин М. В. // Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. / гл. ред. В. В. Давыдов. Москва, 1992. Т. 1. С. 392–399.

11. История педагогики на пороге XXI века: историография, методология, теория. Ч. 1. Историографические и методологические проблемы историко-педагогического познания / под ред. Г. Б. Корнетова, В. Г. Безрогова. Москва, 2000. 383 с.

12. Івашковський В. Історія фізичного та військового гарту дітей та молоді в Україні. 2002. С. 49–52.

13. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації роботи груп для дітей старшого дошкільного віку при загальноосвітніх навчальних закладах: лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-411 від 13.08.2014. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/2724->. (дата звернення: 12.09.2017)/

14. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар. Київ, 2003. 766 с.

15. Козленко Н. А. Школьникам – привычку заниматься физической культурой. Киев, 1985. 120 с.

16. Крестовников А. Н. Очерки по физиологии физических упражнений. Москва, 1951. 532 с.

17. Ландарь А. М. Развитие физической культуры как составная часть культурной революции в период перехода от капитализма к социализму (на материалах Украинской ССР): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Москва, 1975. 27 с.

18. Лейтес Н. С. Проблемы соотношения возрастного и индивидуального в способностях школьников // Вопросы психологии. 1985. № 1. С. 9–18.

19. Матвеев А. П., Мельников С. Б. Методика физического воспитания с основами теории. Москва, 1991. 191 с.

20. Матвеев Л. П., Меерсон Ф. З. Принципы теории тренировки и современные положения теории адаптации к физическим нагрузкам // Очерки по теории физической культуры. Москва, 1984. С. 224–241.

21. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. Введение в предмет. 3-е изд. СПб., 2003. 160 с.
22. Материалы Пленума ЦК КПСС, 1718 февраля 1988 г. Москва, 1988. 77 с.
23. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл Української РСР на 1970/71 навчальний рік. Пояснювальна записка // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1970. № 7/8. С. 354.
24. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): навчальний посібник / О. В. Сухомлинська [та ін.]. Київ, 1996. 302 с.
25. Научно-практические итоги перехода начального образования на новое содержание обучения и воспитания: материалы Всесоюзного совещания Научного Совета по начальному обучению и воспитанию / под ред. А. М. Пышкало. Москва, 1975. 113 с.
26. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология. Москва, 2007. 668 с.
27. Носко М. О. Теоретичні та методичні основи формування рухової функції у молоді під час занять фізичною культурою та спортом: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.09. Київ, 2003. 430 с.
28. О дальнейшем совершенствовании общего среднего образования молодежи и улучшении условий работы общеобразовательной школы: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СРСР // Основные документы о реформе общеобразовательной школы. Киев, 1986. С. 34–43.
29. Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи // Радянська школа. 1984. № 6. С. 3–26.
30. Положення про експериментальні класи вирівнювання знань середньої загальноосвітньої школи Української РСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1979. № 20. С. 26–28.
31. Положення про загальноосвітні школи з продовженим днем і групи продовженого дня // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1978. № 17. С. 26–31.

32. Положення про середню загальноосвітню школу з викладанням ряду предметів іноземною мовою від 22 жовт. 1973 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1973. № 23. С. 26–28.

33. Про введення в дію Типового положення про загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1978. № 19. С. 6–25.

34. Про відкриття підготовчих класів загальноосвітньої школи та організацію роботи в них: наказ міністра освіти УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1977. № 16. С. 12–15.

35. Про заходи по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про перехід на безплатне користування підручниками учнями загальноосвітніх шкіл»: постанова ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР від 20 січня 1978 р. № 46 // Радянська освіта. 1978. № 10. С. 2.

36. Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22 січня 1981 р. "Про переведення в порядку досліду учнів початкових класів ряду загальноосвітніх шкіл на п'ятиденний навчальний тиждень і введення навчання дітей з 6-річного віку: постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP810119.html (дата звернення: 12.09.2016).

37. Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи : постанова Пленуму ЦК КПРС 10 квітня 1984 р. // Про реформу загальноосвітньої школи : зб. документів і матеріалів. Київ, 1984. С. 9–13.

38. Про підсумки навчально-виховної роботи в 1-х класах чотирирічної початкової школи відповідно до вимог шкільної реформи // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1987. № 15. С. 3–5.

39. Про підсумки роботи I–III класів шкіл Української РСР, що працювали за новими програмами й підручниками у 1970/71 навчальному

році // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1971. № 21. С. 3–22.

40. Про підсумки розвитку народної освіти республіки в X п'ятиріччі та завдання органів народної освіти по виконанню рішень XXVI з'їзду КПРС та XXVI з'їзду Компартії України: рішення колегії від 20 берез. 1981 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1981. № 10. С. 18–28.

41. Про поліпшення роботи шкіл (класів) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням окремих предметів: розпорядження Міністерства освіти УРСР від 11 жовт. 1976 р. № 794 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1976. № 23. С. 30–32.

42. Про стан навчально-виховної роботи в перших класах шкіл Української РСР: постанова колегії Міністерства освіти УРСР від 28 січня 1970 року // Збірник наказів та інструкцій Міністерства народної освіти Української РСР. 1970. № 7/8. С. 55–60.

43. Програми восьмирічної і середньої школи. Комплексна програма фізичного виховання учнів I–XI класів загальноосвітньої школи. Київ, 1986. 48 с.

44. Програми для підготовчих класів загальноосвітніх шкіл (проект). Київ, 1977. 197 с.

45. Розвиток народної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у 1973–1974 і 1974–1975 навчальних роках: доповідь XXXV Міжнар. конф. з питань освіти. Женева, 1975. 174 с.

46. Советская система физического воспитания / глав. ред. Г. И. Кукушкин. Москва, 1975. 558 с.

47. Суник А. Б. Становление и развитие в СССР истории физической культуры как науки (1917 – середина 80-х годов): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Москва, 1988. 568 с.

48. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічне дослідження та його „околиці” // Шлях освіти. 2007. Вип. 44, т. 2. С. 6–12.

49. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори : [у 5 т.]. Київ, 1976. Т. 1. С. 53–206.
50. Теория и методики физического воспитания: учеб. для студентов фак. физ. культуры пед. ин-тов по спец. 03.03 «Физ. культура» / Б. А. Ашмарин и др. Москва, 1990. 287 с.
51. Тер-Ованесян А. А. Педагогические основы физического воспитания. Москва, 1978. 206 с.
52. Три роки за новими програмами / М. В. Богданович та ін. // Початкова школа. 1972. № 8. С. 14–20.
53. Физическая подготовка / под ред. Ю. К. Демьяненко. Москва, 1987. 248 с.
54. Хрестоматия по истории советской школы и педагогики / под ред. А. Н. Алексеева, Н. П. Щербова. Москва, 1972. 407 с.
55. Чижик Т. Г. В. Сухомлинський про проблеми фізичної підготовки школярів / Т. Г. Чижик // Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (25 лютого 2016 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2016. – С. 153-155.
56. Чижик Т. Г. Содержание комплексной программы физического воспитания учащихся в общеобразовательных школах Украины (1985 г.) / Т. Г. Чижик // Стан, проблеми та перспективи педагогічних досліджень і соціальної роботи: збірник тез наукових робіт міжнародної наукової конференції (28–29 жовтня 2016 року, м. Сладковічево, Словацька Республіка). – Складковічево: Університет Данубіус, 2016. – С. 33-35.
57. Чижик Т. Г. Ретроспективний огляд з питань забезпечення рухової активності дітей молодшого шкільного віку (друга половина ХХ ст.) / Т. Г. Чижик // Борисфенійський симпозіум – 2017. Наука ХХІ століття: тенденції та перспективи: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 345 річчя Пилипа Орлика (11 жовтня 2017 року,

м. Миколаїв). – м. Миколаїв: ПВНЗ «Міжнародний класичний університет імені П. Орлика», 2017. – С. 200-202.

58. Яковенко Г. И. Возрастные особенности двигательных способностей у детей школьного возраста с разным физическим развитием / // Развитие двигательных способностей у детей: тезисы докл. симпозиума. Москва, 1976. С. 219–220.

ВИСНОВКИ

1. У процесі дослідження з'ясовано, що науково-педагогічну проблему розвитку теорії та практики фізичної підготовки молодших школярів вивчали вчені різних галузей: педагогіки, медицини, шкільної гігієни, історії педагогіки, теорії та методики фізичного виховання.

Історіографія проблеми включає наукові праці радянського і сучасного періодів у розрізі фізичного виховання, фізичного розвитку і фізичного здоров'я учнів (педіатричний аспект), розвитку педагогічної думки та практики, системи освіти. Серед великої кількості джерел значне місце посідають монографії періоду незалежності України, навчальні, навчально-методичні посібники з теорії та методики фізичної культури й фізичного виховання радянського періоду, сучасні праці з історії розвитку фізичної культури.

Аналіз джерельної бази надав можливість дослідити історико-педагогічне коло наукового пошуку і включити до нього наукові праці українських авторів (одноосібні та колективні монографії, навчальні та навчально-методичні посібники, брошури, статті) періоду 1940-1995 рр., кандидатські та докторські дисертації часів незалежності України. Названі джерела дали змогу окреслити тематичне коло проблеми фізичної підготовки учнів початкових шкіл у ретроспективі, з'ясувати шляхи їх розв'язання й обґрунтувати організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки молодших школярів.

Студіювання наукових, архівних джерел дало змогу з'ясувати, що фізична підготовка молодших школярів є складним діалектично зумовленим процесом, що відповідає основним положенням системного, особистісно-діяльнісного, праксеологічного підходів. Ці підходи, а також цілі, нормативно-правове забезпечення, зміст роботи становлять організаційно-педагогічні засади фізичної підготовки учнів початкової школи. На підґрунті змістовно-порівняльного аналізу мету, завдання, зміст, засоби, форми та

результат фізичної підготовки молодших школярів схарактеризовано як взаємопов'язані компоненти цілісної складноструктурованої відкритої системи.

Фізична підготовка молодших школярів розглядається в дослідженні як організований, педагогічно керований з домінуванням гри процес впливу на особистість дитини для розвитку її фізичних здатностей та якостей, формування життєво необхідних рухових умінь і навичок, зміцнення здоров'я та укріплення його резервів, що є змістовною і структурною складовою освітнього процесу початкової школи та родинного виховання.

2. Ретроспективний аналіз архівних фондів, історико-педагогічної та спеціальної літератури дав змогу визначити етапність розвитку теорії та практики фізичної підготовки молодших школярів українських початкових шкіл і визначити такі періоди: I період – 1947-1959 рр. – повоєнне відновлення системи фізичної підготовки учнів початкової школи, яке відбувалося у два етапи: 1) 1947-1952 рр. – збереження військової спрямованості фізичної підготовки учнів будь-якого віку; 2) 1952-1958 рр. – перехід до фізичного виховання, яке було жорстко заідеологізоване; II період – 1959-1971 рр. – спортизації фізичної підготовки, у межах якого також виокремлено два етапи: 1) 1959-1966 рр. – залучення до занять фізичними вправами через масові змагання; 2) 1966-1971 рр. – перехід до системи фізичної підготовки, зміст якої формувався на демократичних засадах; III період - 1971-1984 рр. – контрреформування фізичної підготовки на базі фізкультурно-спортивного комплексу ГПО, з двома етапами: 1) 1971-1979 рр. – законодавчо-нормативний; 2) накопичення конструктивного педагогічного досвіду з фізичної підготовки учнів, зокрема з використанням технологій спортивного тренування; IV період – 1984-1991 рр. – початок об'єднання розрізнених елементів фізичної підготовки молодших школярів у педагогічну систему.

У запропонованій періодизації враховано офіційно проголошені на урядовому рівні зміни у шкільній освіті, котрі, як правило, закріплювалися у

відповідних документах (циркулярах, інструкціях, рекомендаціях, положеннях, постановах, законах). Підкріплення у виборі граничних меж знайдено також у періодизації розвитку педагогічної думки щодо фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку.

3. Характеристика цілей, завдань, змісту (військова, спортивна, оздоровчо-реабілітаційна фізична підготовка), форм (ранкова гігієнічна гімнастика, шкільні уроки фізичної культури/фізичного виховання, позаурочні заходи, спортивні секції, фізкультурні паузи, фізкультурні хвилинки, комплекс ГПО (БГПО)), засобів (фізичні вправи оздоровчої, спортивної та військової спрямованості, руханки; гігієнічні фактори; природні сили), як компонентів цілісної складноструктурованої системи фізичної підготовки учнів початкової школи засвідчили, що вони перебували в прямій залежності від таких чинників: внутрішньої політики держави (суспільно-політичних, структурно-організаційних, економіко-технологічних і науково-галузевих змін), ситуації у світі. Особливості організації фізичної підготовки учнів молодшого шкільного віку (поступове збільшення кількості годин для занять з фізичної культури та запровадження факультативних занять з метою фізичного та духовного вдосконалення дитини, зміцнення зниженого наслідками війни здоров'я завдяки започаткуванню спортивно-оздоровчих таборів для дітей, формування рухового режиму на основі врахування загальних фізіологічних закономірностей розвитку дитини молодшого шкільного віку, перехід від трудового і військового через спортивно-масовий до оздоровчого пріоритету у фізичній підготовці молодших школярів) визначалися внутрішньою і зовнішньою політикою країни, загальними тенденціями розбудови освітньої галузі, галузі фізичної культури та спорту, охорони здоров'я.

Встановлено, що єдиною організаційно-методичною основою системи фізичної підготовки учнів виступав фізкультурно-спортивний комплекс ГПО, відповідно до змісту якого вибудовувалася організаційно-педагогічна

діяльність початкових шкіл щодо фізичної підготовки учнів, унормовувалося визначення її результатів.

4. Аналіз науково-методичних джерел надав змогу зробити висновок про необхідність узагальнення знань щодо історико-педагогічного досвіду фізичної підготовки молодших школярів як історико-педагогічного явища, що існувало в тому чи іншому вигляді на кожному етапі розвитку українського суспільства. Вивчення історії і теорії фізичної підготовки учнів початкової школи засвідчило, що вона здійснювалася шляхом послідовного проведення окремих занять (заходів), кожне з яких є відносно завершеною самостійною організаційною формою цілісного навчально-виховного процесу. Усі заходи тісно пов'язані з попередніми і наступними змістом та організаційними формами; є різноплановими за спрямуванням і призначенням, будуються на основі загальних фізіологічних закономірностей розвитку дитини молодшого шкільного віку і визначаються умовами проведення.

У процесі дослідження окреслено такі перспективи реформування системи фізичної підготовки молодших школярів: надання першопріоритетності у відтворенні національної специфіки спортивних і оздоровчо-рекреаційних містечок та визначенні обсягів фінансування фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи з учнями (будівництво нових майданчиків, гімнастичних залів і басейнів тощо), використання продуктивного вітчизняного досвіду (відродження фізкультурно-спортивного комплексу ГПО, відновлення спартакіад, спортивно-воєнізованих та рухливих ігор), авторського досвіду В. Сухомлинського, а також зарубіжних систем оздоровлення.

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми і засвідчує необхідність подальшої розробки таких її питань: науково-теоретичної основи системи фізичної підготовки учнів молодшого шкільного віку, встановлення співвідношення необхідного й достатнього у

визначенні змісту підготовки, критеріїв оцінювання результату фізичної підготовленості, задоволення потреб і запитів учнів.

Список використаних джерел

1. Абрамов М. С., Раджабов Х. Н. Состояние и оценка морфофункциональных показателей у городских и сельских школьников Ташкент, 1984. 51 с.
2. Адаменко О. В. Развитие педагогической науки в Украине в другой половине XX столетия (1950–2000 гг.): дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.01. Луганськ, 2006. 613 с.
3. Актуальные проблемы и историография истории зарубежной педагогики / под ред. К. И. Салимова. Москва, 1987. 143 с.
4. Акулич Н. В. Человек и его здоровье. Могилев, 2000. 160 с.
5. Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калиниченко. Москва, 1988. 640 с.
6. Антонова Т. М. Развитие основ советской системы физического воспитания: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Ленинград, 1986. 22 с.
7. Ареф'єв В.Г. Сучасні стандарти фізичного розвитку школярів: Посібник. – К.: Вежа, 1999. 256с.
8. Бака М. М. Организационно-методические основы развития физической культуры и спорта в республике (на материале Украинской ССР): автореф. дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.04. Москва, 1990. 32 с.
9. Баландина Р. Г., Венедиктов П. И. Физическое развитие детей дошкольного возраста в Омской области // Советское здравоохранение. 1975. № 12. С. 17–20.
10. Бальсевич В. К. Онтокинезиология человека. Москва, 2000. 274 с.
11. Бальсевич В. К., Запорожанов В. А. Физическая активность человека. Киев, 1987. 224 с.
12. Барчуков И. С., Нестеров А. А. Физическая культура и спорт: методология, теория, практика. Москва, 2006. 528с.

13. Башкиров В. Ф. Профилактика травм у спортсменов. Москва, 1987. 176 с.
14. Башкиров П. Н. Учение о физическом развитии человека. Москва, 1962. 340 с.
15. Безносиков Е. Я. Становление советской физической культуры на территориях, вошедших в состав СССР в годы второй мировой войны: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Москва, 1974. 23 с.
16. Безрогов В. Г. История педагогики от истоков до начала XX в. // Вестник Университета Российской академии образования. 2000. № 1. С. 102–109; № 2. С. 94–102.
17. Бекмансуров Х. А. Различия в физическом развитии сельских и городских детей // Возрастные особенности физиологических систем детей и подростков : тезисы I Всесоюзной конференции. Москва, 1977. Т. 2. С. 201.
18. Белинович В. В. Обучение в физическом воспитании. Москва, 1958. 262 с.
19. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у XX ст. : документи, матеріали і коментарі: навч. посібник: хрестоматія. Луганськ, 2011. 384 с.
20. Бернштейн Н. А. О построении движений. Москва, 1947. 436 с.
21. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик. URL: www.libussr.ru (дата звернення: 28.12.16)
22. Бим-Бад Б. М. Познавательная и образовательная функции историко-педагогической науки (до 70-х гг. XX в.) // Труды кафедры педагогики, истории образования и педагогической антропологии / Ун-т Рос. акад. образования. Москва, 2001. Вып. 1. С. 38–61.
23. Бібліографічні посібники з історії України та архівні довідники. Київ, 2011. 108 с.
24. Бобрышев С. В. Историко-педагогическое исследование развития педагогического знания: методология и теория. Ставрополь, 2006. 300 с.

25. Боген М. М. Обучение двигательным действиям. Москва, 1985. 192 с.
26. Богословский В. П. Сборник инструктивно-методических материалов по физическому воспитанию. Москва, 1984. 142 с.
27. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання // Шлях освіти. 1999. № 1. С. 37–40.
28. Боднар Я. Б. Використання традицій тіловиховання молоді Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. у фізичному вихованні школярів. Тернопіль, 2004. 76 с.
29. Бойко В. В. Целенаправленное развитие двигательных способностей человека. Москва : Физкультура и спорт, 1987. 144 с.
30. Бондар А. Д. З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади // Український історичний журнал. 1967. № 11. С. 23–33.
31. Бунак В. В. Факторы, определяющие физическую дееспособность в период роста // Труды 5-й науч. конф. по вопросам морфологии, физиологии и биохимии. Москва, 1961. С. 37–42.
32. Бухало С. Освіта на Радянській Україні. Київ, 1945. 15 с.
33. Быховская И. М. Физическая (соматическая) культура // Морфология культуры. Структура и динамика. Москва, 1994. С. 305–323.
34. Вайнбаум Я. С. Дозирование физических нагрузок школьников. Москва, 1991. 64 с.
35. Ваховський Л. Ц. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми // Шлях освіти. 2005. № 2. С. 7–11.
36. Вахтомин Н. К. Генезис научного знания: факт, идея, теория. Москва, 1973. 286 с.
37. Вацеба О. Нариси з історії західно-українського спортивного руху. Львів, 1996. 264 с.
38. Ващенко Г. Г. Виховання волі й характеру: підручник для педагогів. Київ, 1999. 385 с.

39. Відомості про початкові, семирічні і середні школи на початок 1950/51 навч. р. (форма № 76-б) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166 (Міністерство освіти України, 1917–2000), оп. 15, спр. 937, 115 арк.
40. Ведмеденко Б. Ф. Виховне значення фізичної культури. Київ, 1986. 52 с.
41. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 2005. 1719 с.
42. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Суми, 2008. 428 с.
43. Вільчковський Е. С., Шиян Б. М., Цьось А. В., Пасічник В. Р. Система фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі та України (XVI – початок XXI століття): порівняльний аналіз. Луцьк, 2016. 240 с.
44. Властовский В. Г. Акселерация роста и развития детей. Эпохальная и внутригрупповая. Москва, 1976. 297 с.
45. Волков Л. В. Теория и методика детского и юношеского спорта: учебник [для студ. и препод. вузов физ. восп. и спорта]. Киев, 2005. 296 с.
46. Волков Л. В. Физическое воспитание учащихся. Киев, 1988. 184 с.
47. Волков Л. В. Физические способности детей и подростков. Київ, 1981. 116 с.
48. Воробьев А. Н. Тренировка, работоспособность, реабилитация. Москва, 1989. 271 с.
49. Всемирный историко-педагогический процесс: концепции, модели, историография / под ред. Г. Б. Корнетова, В. Г. Безрогова. Москва, 1996. 269 с.
50. Герц Н. И. Развитие физического воспитания в общеобразовательных школах западных областей Украинской ССР (1939-1972 гг.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Киев, 1974. 27 с.

51. Глазирін І. Д. Основи диференційованого фізичного виховання: навч. посіб. Черкаси, 2003. 352 с.
52. Гонжа Н. Т. Развитие физической культуры и спорта на Советской Буковине (1940-1970 гг.): автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02. Черновцы, 1976. 29 с.
53. Гончаренко С. У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень // Вісник Акад. пед. наук України. 1993. № 1. С. 11–23.
54. Гошко М. А. Физическая культура и спорт в условиях социалистического строительства в западных областях Украины: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Киев, 1976. 26 с.
55. Грабовський П. А. Дещо про освіту на Україні // Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар. Київ, 2003. С. 351–353.
56. Григорьев А. Е. Физическое воспитание в России (XIX – начало XX вв.). СПб., 1994. 102 с.
57. Грищенко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР. Київ, 1966. 260 с.
58. Гришина Ю. И. Общая физическая подготовка. СПб., 2006. 192 с.
59. Грищенко М. М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської. Київ, 1948. 76 с.
60. Грищенко М. М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР // Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР 1917 – 1957: наукові записки. Київ, 1957. Т. 4. С. 5–135.
61. Гужаловский А. А. Развитие двигательных качеств у школьников. Минск, 1978. 88 с.
62. Гужаловский А. А. Этапность развития физических (двигательных) качеств и проблема оптимизации физической подготовки детей школьного возраста: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Москва, 1979. 26 с.
63. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001. 486 с.

64. Даниленко М. В., Даниленко Л. І. Естетичне і фізичне виховання. Київ, 1991. С.101-110.
65. Деделюк Н. А. Цьось А. В. Традиції фізичного виховання в Київській Русі: монографія. Луцьк, 2004. 192 с.
66. Демени Ж. Филипп Т., Расин Г. Теоретический и практический курс физического воспитания : [пер. с фр.]. Москва, 1912. 347 с.
67. Деметер Г. С., Горбунов В. В. 70 лет советского спорта: люди, события, факты. Москва, 1984. 237 с.
68. Деметер Г. С. Физическая культура в социалистическом обществе. Москва, 1987. 94 с.
69. Дмитренко Т. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей раннього і дошкільного віку. Київ, 1979. 242 с.
70. Днепров Э. Д. Современная реформа образования в России: исторические предпосылки, теоретические основания, этапы подготовки и реализация: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. СПб., 1994. 88 с.
71. Добрянський І. А., Постолатій В. В. Громадянська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець ХІХ – початок ХХ століття): монографія. Кіровоград, 1998. 143 с.
72. Документы о работе по усовершенствованию содержания общего среднего образования на Украине (обзоры программ по всем предметам учебного плана средней школы) (1966 г.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 960, 8 арк.
73. Дорошенко В., Богдановська Н. Порівняльний аналіз фізичного здоров'я хлопців старшого шкільного віку, які мешкають у різних умовах зовнішнього середовища // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. праць ВНУ імені Лесі Українки. Луцьк, 2008. Т. 2. С. 89–91.
74. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів, 1991. 572 с.
75. Дрозд О. Українські національні традиції фізичного і духовного гарту молоді та сучасність // Спорт і національне відродження : матеріали

Всеукраїнської наук. конференції, присвяч. 120-літтю від дня народження Івана Боберського. Львів, 1993. Ч. 1. С. 153–155.

76. Дубогай А. Д. Оценка ФР и ФП состояния младших школьников : история врачебно-педагогического контроля в массовой физической культуре для аспирантов. Киев, 1991. С. 88–91.

77. Дубогай О. Д. Фізкультура як складова здоров'я та успішності навчання дитини. Київ, 2006. 128 с.

78. Душанин С. А., Пирогова Е. А., Иващенко Л. Я. Самоконтроль физического состояния. Киев, 1980. 26 с.

79. Дьячков В. М. Методы совершенствования физической подготовки (доклад на первой Всероссийской методической конференции тренеров по спорту). Москва, 1960. 57 с.

80. Єфіменко П. Б. Педагогічні умови забезпечення різнорівневої професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2002. 22 с.

81. Железняк Ю. Д., Минбулатов В. М. Теория и методика обучения предмету «Физическая культура»: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва, 2004. 272 с.

82. Жосан О. Е. Становлення та розвиток радянської шкільної навчальної літератури в Україні (1921–1991 роки): [монографія]. Кіровоград, 2015. 360 с.

83. Завадская О. А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959–1968 гг.). Киев, 1968. 266 с.

84. Завацький В. І. Фізіологічна характеристика розвитку організму школярів. Луцьк, 1994. 149 с.

85. Задесенець М. П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. Київ, 1978. 263с.

86. Замечания института к общей объяснительной записке, проектам учебного плана и программ, разработанные АПН РСФСР (1965 г.) // ЦДАВО

України, ф. 5127 (Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР, м. Київ), оп. 1, спр. 960, 8 арк.

87. Збірник документів у розвиток постанови ЦК ВКП(б) про початкову та середню школу / упоряд. Ю. Г. Черченко, О. М. Кошель. Харків, 1932. 168 с.

88. Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. Донецьк, 2011. 268 с.

89. Зведений звіт Міністерства освіти УРСР по початкових, восьмирічних і середніх школах, про загальну кількість шкіл, учнів, числа вчителів та розподіл учнів на початок 1964/65 навч. р. (форма № 76-а) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4799, 67 арк.

90. Зведений звіт Міністерства освіти УРСР про початкові, восьмирічні і середні школи, про загальну кількість шкіл, відомості про учнів, шкільні гуртожитки і наслідки навчальної роботи за 1970/71 навч. р. (форма № 75) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 7638, 40 арк.

91. Зведений річний звіт за початкові, восьмирічні і середні школи, про кількість шкіл, учителів та учнів в них, на початок 1960/61 навч. р. (форма № 75) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3060, 144 арк.

92. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1984 рік (ф. №№ 1-НК, 2-НК, 3-НК, 4-НК, 5-НК, Д-2, Д-3, Д-4 та ін.) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9224, 99 арк.

93. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР та облвно про початкові, восьмирічні і середні школи, про загальну кількість шкіл, відомості про учнів, шкільні гуртожитки і наслідки навчальної роботи за 1973/74 навч. р. (форма № 75) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 8729, 30 арк.

94. Зубанова Н. Ю. Формування професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього вчителя фізичної культури: автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02. Луцьк, 1998. 19 с.

95. Иваницкий М. Ф. Движения человеческого тела. Москва, 1938. 264 с.
96. Иващенко Л. Я., Страшко Н. П. Самостоятельные занятия физическими упражнениями. Киев, 1988. 160 с.
97. Игнатенко Д. Н. Развитие современных историко-педагогических концепций США и Западной Европы: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Волгоград, 2007. 177 с.
98. Историко-педагогическое знание в контексте педагогической теории и практики: сборник научных трудов и материалов / под ред. Г. Б. Корнетова. Москва, 2012. 712 с.
99. Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики / под ред. Э. Д. Днепров, О. Е. Кошелевой. Москва, 1989. 216 с.
100. История физической культуры / под. ред. Ф. И. Самоукова. Москва, 1956. 208 с.
101. История педагогики / Днепров Э. Д., Пискунов А. И., Кларин В. М., Кларин М. В. // Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. / гл. ред. В. В. Давыдов. Москва, 1992. Т. 1. С. 392–399.
102. История педагогики на пороге XXI века: историография, методология, теория. Ч. 1. Историографические и методологические проблемы историко-педагогического познания / под ред. Г. Б. Корнетова, В. Г. Безрогова. Москва, 2000. 383 с.
103. История физической культуры народов СССР / под. общ. ред. Н. Новосёлова, С. Сеницына, Г. Харабуги, Москва, 1953. 140 с.
104. Івашковський В. Історія фізичного та військового гарту дітей та молоді в Україні. 2002. С. 49–52.
105. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації роботи груп для дітей старшого дошкільного віку при загальноосвітніх навчальних закладах: лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-411 від 13.08.2014.

URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/2724->. (дата звернення: 12.09.2017)/

106. Інтеграція пізнавальної і рухової діяльності в системі навчання і виховання школярів / О. Д. Дубогай, Б. П. Пангелов, Н. О. Фролова, М. І. Горбенко. Київ, 2001. 151 с.

107. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар. Київ, 2003. 766 с.

108. Каиров И. А. Итоги сессии Всесоюзной академии сельскохозяйственных наук имени В. И. Ленина и задачи Академии педагогических наук // Советская педагогика. 1948. № 11. С. 41–42.

109. Кайнова Э. Б. Общая педагогика физической культуры и спорта: учебное пособие. Москва, 2007. 208 с.

110. Карпушко Н. А. Историко-теоретический анализ школьных программ по физической культуры. Москва, 1992. 148 с.

111. Качашкии В. М. Методика физического воспитания: учеб. пособие для учащихся школьных пед. училищ. Изд. 4-е, испр. н доп. Москва, 1972. 320 с.

112. Кашуба В. О., Гончарова Н. М. Сучасні підходи до моніторингу фізичного стану школярів у процесі фізичного виховання // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Харків, 2010. № 1. С. 135–138.

113. Кенеман А. В. Теория и методика физического воспитания детей дошкольного возраста. Москва, 1985. 256 с.

114. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 кн., 6 т. Кн. 2. Факс. вид. Київ, 1994. 528 с.

115. Кириченко В. Відмінні риси нової школи // Краматорська газета. 1942. № 99. С. 2.

116. Кізіма В. В. Феномен української науки як проблема: [передне слово] // Онопрієнко В. І. Історія української науки XIX XX ст. Київ, 1998. С. 4–14.

117. Клокар Н. І. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти регіону на засадах диференційованого підходу Київ, 2010. 528 с.
118. Клочко Н. Л. Реформування початкової освіти в Україні в ХХ столітті: Посібник. Вінниця, 2010. 117 с.
119. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000 рр.): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 450 с.
120. Кожемякіна В. Особливості підходів до оцінки фізичної підготовленості школярів молодших класів // Молода спортивна наука України. Львів, 2001. Вип. 5, т. 1. С. 214–215.
121. Кожушко А. О. Експеримент підтверджує вимоги життя // Радянська школа. 1964. № 12. С. 39–42.
122. Козацькі забави: навчальний посібник / Завацький В. І. та ін. Луцьк, 1994. 112 с.
123. Козленко Н. А. Школьникам – привычку заниматься физической культурой. Киев, 1985. 120 с.
124. Колегії Міністерства освіти УРСР. Доповідна записка "Про експериментальне дослідження системи і змісту навчання початкових класів" (1966 р.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 1045, арк. 63–66.
125. Колегії Міністерства освіти УРСР. Доповідна записка про книгу з розвитку усної російської мови для підготовчих класів з російською мовою викладання, у яких навчаються діти гагаузької національності // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2240 (Матеріали (протоколи, стенограми, постанови, доповідні записки та довідки) засідання колегій Міністерства освіти УРСР (26–29 вересня 1958 р.), 125 арк.
126. Колчинская А. З. Кислородный режим организма ребёнка и подростка. Киев, 1973. 320с.
127. Комаров В. Г. Керівництво фізичним вихованням учнів. Радянська школа, 1987. С. 54–59.

128. Корнетов Г. Б. Историко-педагогическое познание на пороге XXI века: перспективы антропологического подхода. Москва; Владимир, 1998. 48 с.
129. Корнетов Г. Б. Становление истории педагогики как отрасли знания // Историко-педагогическое знание в начале III тысячелетия: концепции и тематика историко-педагогических исследований: материалы Четвертой национальной научной конференции. Москва, 2008. С. 10–25.
130. Корнетов Г. Б. Цивилизационный подход к изучению всемирного историко-педагогического процесса. Москва, 1994. 289 с.
131. Корнієнко С. М. Педагогічні основи фізичного виховання молодших школярів у системі «родина-школа»: дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Тернопіль 2001. 227 с.
132. Королева А. П. Становление и развитие научных основ советской системы физического воспитания (1917–1925): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.734. Москва, 1972. 22 с.
133. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе. Москва, 1975. 272 с.
134. Кравець В. Історія української школи і педагогіки. Тернопіль, 1994. 360 с.
135. Краевский В. В. Методология педагогики: пособие для педагогов-исследователей. Чебоксары, 2001. 244 с.
136. Кременцов Н. Л. Равнение на ВАСХНИЛ. URL: http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles/files/social_history_pedagogic/VASCHNIL/VASCHNIL_1948_Kremenzov_APN_posle.pdf. (дата звернення 15.04.2016.)
137. Крестовников А. Н. Очерки по физиологии физических упражнений. Москва, 1951. 532 с.
138. Крип'якевич І. Історія українського війська. Ч. 2. Репринтне перевидання. Львів, 1936. С. 37.
139. Крупская Н. К. Педагогические сочинения : в 10 т. Т. 3. Обучение и воспитание в школе. Москва, 1959. 798 с.

140. Круцевич Т. Ю., Воробйов М. І., Безверхня Г. В. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді. Київ, 2011. 224 с.
141. Кряж В. Н. Гуманизация физического воспитания. Минск, 2001. 179 с.
142. Кузнецова З. И. Критические периоды развития двигательных качеств школьников // Физическая культура в школе. 1975. № 1. С. 7.
143. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу учнів: від витоків до сьогодення: монографія. Херсон, 2007. 600 с.
144. Кузьменко В. В., Чижик Т. Г. Физиологические основы физической подготовки учащихся младших классов / В. В. Кузьменко, Т. Г. Чижик // Доклады Казахской академии образования. – 2016. – № 4. – С. 23-30.
145. Кукурудзяк М. Г., Собчинська М. М. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці. Кам'янець-Подільський, 1997. 175 с.
146. Кулик Я. Л., Костюк С. А., Петренко М. І. Історія виникнення й розвитку фізичної культури і спорту на Україні. Вінниця, 1997. 137 с.
147. Курило В. С. Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2000. 507 с.
148. Лабскир В. М, Любиев А. И., Юшко А. В., Курило С. И. Физическая культура и спорт в цивилизациях и эпохах. Харьков, 2003. 130 с.
149. Ландарь А. М. Развитие физической культуры как составная часть культурной революции в период перехода от капитализма к социализму (на материалах Украинской ССР): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Москва, 1975. 27 с.
150. Лапутин А. Н. Обучение движениям. Киев, 1986. 214 с.
151. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч-метод. Посібник. Київ, 2011. 190 с.

152. Лейник М. В. К учению о физиологических основах рационального режима и отдыха. Київ, 1951. 47 с.
153. Лейтес Н. С. Проблемы соотношения возрастного и индивидуального в способностях школьников // Вопросы психологии. 1985. № 1. С. 9–18.
154. Леонова В. А. Дифференцированный подход к выбору методов совершенствования двигательных качеств школьников: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Москва, 1976. 24 с.
155. Леськів А. Д., Андрощук Н. В., Дзюбановський А. Б. Форми і засоби фізичного виховання молодих школярів. Тернопіль, 2000. 274 с.
156. Лещенко М. П. В боротьбі за утвердження радянської системи народної освіти в Україні // Радянська школа. 1964. № 4. С. 102–104.
157. Линець М. М. Основи методики розвитку рухових якостей. Львів, 1997. 272 с.
158. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки: дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01. Харків, 2001. 393 с.
159. Ломейко В. Ф. Развитие двигательных качеств на уроках физической культуры. Минск, 1980 220 с.
160. Лузан П. Г., Васюк О. В., Бернова О. М. Історія педагогіки та освіти в Україні. Київ, 2007. 302 с.
161. Лупандина Н. А. Развитие основных движений школьников. Москва, 1962.
162. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки. Київ, 2003. 450 с.
163. Любомирский Л. Е. Закономерности развития сенсомоторных функций у детей школьного возраста \: автореф. дис. ... доктора биол. наук: спец. 03.00.13. Москва, 1989. 35 с.
164. Малий словник історії України URL: <https://history.vn.ua/book/dict.html> (дата звернення 4.11.15).

165. Маркосян А. А. Основы морфологии и физиологии организма детей и подростков. Москва, 1969. 575 с.
166. Марченко С. І. Умови ефективного розвитку рухових здібностей у школярів молодших класів засобами рухливих ігор: дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту: 24.00.02. Харків, 2008. 201 с.
167. Масловский Е. А. Теоретические и методические основы использования индивидуально-сопряженного подхода в физическом воспитании школьников и подготовке юных спортсменов: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Минск, 1993. 49 с.
168. Масляк І. П. Зміна рівня фізичної підготовленості молодших школярів під впливом спеціальних вправ, спрямованих на покращення функціонального стану аналізаторів: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02. Харків, 2007. 22 с.
169. Матвеев А. П., Мельников С. Б. Методика физического воспитания с основами теории. Москва, 1991. 191 с.
170. Матвеев Л. П., Меерсон Ф. З. Принципы теории тренировки и современные положения теории адаптации к физическим нагрузкам // Очерки по теории физической культуры. Москва, 1984. С. 224–241.
171. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. Введение в предмет. 3-е изд. СПб., 2003. 160 с.
172. Материалы Всесоюзного съезда учителей (24 июля 1968 года). Москва, 1968. 64 с.
173. Материалы Пленума ЦК КПСС, 1718 февраля 1988 г. Москва, 1988. 77 с.
174. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. Київ, 2003. 335 с.
175. Менхин Ю. В. Взаимосвязь двигательных качеств и двигательных навыков у гимнастов // Теория и практика физической культуры. 1975. № 3. С. 18–20.

176. Методика фізичного виховання учнів 1-11 класів / за редакцією М. Д. Зубалія. Київ, 2012. 216 с.
177. Мешко О. І., Янкович О. І., Мешко Г. М. Історія зарубіжної школи і педагогіки. Тернопіль, 1996. 82 с.
178. Мосійчук Л. В. Навчально-тренувальний процес у фізичному вихованні учнів загальноосвітньої школи. Тернопіль, 2004. 128 с.
179. Москаленко Н. В. Дифференцированный подход в физическом воспитании детей младшего школьного возраста // Научно-методическое и медико-биологическое обеспечение физкультурно-оздоровительной и спортивной работы : материалы науч.-практ. конференції. Днепропетровск, 1990. Ч. 3. С. 50–52.
180. Музика В. Фізичне виховання школярів : сучасний стан, аспекти, проблеми // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченко. Чернігів, 2009. Вип. 64. С. 320–322.
181. Наблюдения за влиянием тренировки и сдачи норм II комплекса ГТО / Крестовников А. Н. и др. Рукопись. 1934.
182. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл Української РСР на 1970/71 навчальний рік. Пояснювальна записка // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1970. № 7/8. С. 354.
183. Навчальні плани шкіл системи Міністерства освіти УРСР на 1957/1958 навчальний рік / [упоряд. О. Г. Сивець]. Київ, 1957. 66 с.
184. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках). Київ, 1992. 495 с.
185. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): навчальний посібник / О. В. Сухомлинська [та ін.]. Київ, 1996. 302 с.
186. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967): монографія / А. Г. Бондар та ін. Київ, 1967. 484 с.

187. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: [сборник документов 1917–1973 гг.] / составители: А. А. Абакумов, и др. Москва, 1974. 560 с.
188. Научно-практические итоги перехода начального образования на новое содержание обучения и воспитания: материалы Всесоюзного совещания Научного Совета по начальному обучению и воспитанию / под ред. А. М. Пышкало. Москва, 1975. 113 с.
189. Николаев А. Д. О культуре физической, ее теории и системе физкультурной деятельности // Теория и практика физической культуры. 1997. № 6. С. 2–10.
190. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология. Москва, 2007. 668 с.
191. Нормирование нагрузок в физическом воспитании школьников : монография / Л. Е. Любомирский и др. Москва, 1989. 192 с.
192. Носко М. О. Теоретичні та методичні основи формування рухової функції у молоді під час занять фізичною культурою та спортом: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.09. Київ, 2003. 430 с.
193. О дальнейшем совершенствовании общего среднего образования молодежи и улучшении условий работы общеобразовательной школы: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СРСР // Основные документы о реформе общеобразовательной школы. Киев, 1986. С. 34–43.
194. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 10 нояб. 1966 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. докладов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 219–224.
195. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР (10 ноября 1966 г.) // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. документов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 219–224.

196. О подготовке школ Украинской ССР к переходу на новые учебные планы и программы // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 1186, арк. 20–22.

197. Об изменении срока обучения в средних общеобразовательных трудовых политехнических школах с производственным обучением: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 10 авг. 1964 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. докладов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 218.

198. Об учебниках для начальной и средней школы : постановление ЦК ВКП(б) 12 февраля 1933 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. документов 1917–1973 гг. Москва, 1974. С. 170–172.

199. Окопний А.М. Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга пол. ХІХ – перша пол. ХХ століття): дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02. Львів, 2001. 199 с.

200. Основы законодательства СРСР і союзних республік про народну освіту // Радянська школа. 1973. № 9. С. 4–18.

201. Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи // Радянська школа. 1984. № 6. С. 3–26.

202. Основы теории и методики физической культуры / под ред. А. А. Гужаловского. Москва, 1986. 52 с.

203. Отчет института об экспериментальном исследовании эффективного программного метода обучения в начальных классах средних школ за 1967–1968 уч. г. // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 1186, 35 арк.

204. Очерки истории педагогической науки в СССР (1917–1980) / под ред. Н. П. Кузина, М. Н. Колмаковой. Москва, 1986. 288 с.

205. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1917–1941) / под ред. Н. П. Кузина, М. Н. Колмаковой. Москва : Педагогика. 1980. 456 с.

206. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1941–1961) / под. ред. Ф. Г. Паначина, М. Н. Колмаковой, З. И. Равкина. Москва, 1988. 272 с.
207. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времён до конца XVII в. / отв. ред. Э. Д. Днепров. Москва, 1989. 480 с.
208. Очерки по теории физической культуры: труды ученых соц. стран / сост. и общ ред. Л. П. Матвеева. Москва, 1984. 248 с.
209. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури. Київ, 2007. 291 с.
210. Папуша В. Г. Фізичне виховання школярів: форми, зміст, організація. Тернопіль, 2000. 248 с.
211. Педагогіка. Вип. 5: Нариси з історії розвитку педагогічної науки на Україні (1917–1967). Київ, 1967. 176 с.
212. Перелік типових навчально-наочних посібників і навчального обладнання для загальноосвітніх шкіл. Київ, 1970. 163 с.
213. Пидкасистый П. И. Н. К. Крупская о содержании образования в советской школе. Москва, 1962. 232 с.
214. Пирогова Е. А., Иващенко Л. Я., Страпко Н. Н. Влияние физических упражнений на работоспособность и здоровье человека. Киев, 1986. 152 с.
215. Пироженко Л. В. Реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (середина 60-х – початок 80-х рр. XX ст.). Київ, 2013. 304 с.
216. Положення про експериментальні класи вирівнювання знань середньої загальноосвітньої школи Української РСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1979. № 20. С. 26–28.
217. Положення про загальноосвітні школи з продовженим днем і групи продовженого дня // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1978. № 17. С. 26–31.

218. Положення про навчально-консультаційний пункт вечірньої (змінної) середньої загальноосвітньої школи // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1981. № 11. С. 3–8.

219. Положення про середню загальноосвітню школу з викладанням ряду предметів іноземною мовою від 22 жовт. 1973 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1973. № 23. С. 26–28.

220. Положення про учнівську виробничу бригаду в колгоспі, радгоспі Української РСР від 30 груд. 1970 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1971. № 6 С. 22–29.

221. Положення про факультативні заняття в загальноосвітній школі Української РСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1975. № 9. С. 15–17.

222. Помагайба В. І. Із історії розвитку основних проблем педагогічної науки в Українській РСР // Педагогіка. Київ, 1967. Вип. 5 : Нариси з історії розвитку педагогічної науки на Україні (1917–1967). С. 17–45.

223. Помагайба В. І. Навчальні плани і програми початкової освіти на Україні за 40 років // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 413 (Документи роботи секції начального обучения на научной сессии института, посвященной итогам работы за 1957 г. (протоколы, доклады, отчеты) (30 января 1 февраля 1958 г.), 197 арк.), арк. 133–197.

224. Попов Г. И. Биомеханика. Москва, 2007. 256 с.

225. Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. 152 с.

226. Потапова Л. В. Розвиток національної школи в Україні (1917–1933 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1998. 153 с.

227. Приймак С., Кузьомко Л. До питання системи тестування фізичної підготовленості школярів // Молода спортивна наука України: у 4 т. Львів, 2006. Т. 1. С. 85–89.

228. Приступа Є., Слімаковський О., Лук'янченко М. Українські народні рухливі ігри, розваги та забави: методологія, теорія і практика. Дрогобич, 1999. 449 с.

229. Присяжнюк С. І. Розвиток фізичних якостей учнів початкових класів загальноосвітньої школи (на прикладі сили і витривалості): автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02. Львів, 2001. 17 с.

230. Про введення в дію Типового положення про загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1978. № 19. С. 6–25.

231. Про вивчення індивідуальних особливостей учнів: рішення колегії від 19 квіт. 1971 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1971. № 12. С. 12–13.

232. Про відкриття підготовчих класів загальноосвітньої школи та організацію роботи в них: наказ міністра освіти УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1977. № 16. С. 12–15.

233. Про загальне обов'язкове навчання: постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 7–10.

234. Про загальне обов'язкове початкове навчання: постанова ЦК ВКП (б) від 25 липня 1930 р. // За загальне навчання: зб. директив та інструкцій. Харків, 1930. Вип. 1. С. 10–13.

235. Про запровадження єдиного навчального плану в школах УРСР / НКО УРСР // Збірник наказів та розпоряджень НКО УРСР. 1940. № 20/21. С. 20–21.

236. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1966. № 1. С. 2–8.

237. Про заходи до поліпшення підготовки і видання шкільних підручників та забезпечення ними учнів Української РСР: наказ міністра

освіти УРСР від 12 серпня 1967 р. № 178 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1967. № 17. С. 12–13.

238. Про заходи по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про перехід на безплатне користування підручниками учнями загальноосвітніх шкіл»: постанова ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР від 20 січня 1978 р. № 46 // Радянська освіта. 1978. № 10. С. 2.

239. Про заходи по дальшому поліпшенню навчання, трудового виховання і обслуговування осіб з дефектами розумового і фізичного розвитку в Українській РСР: наказ від 31 берез. 1975 р. № 80 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1975. № 11. С. 22–26.

240. Про заходи по дальшому поліпшенню трудового навчання і виховання учнів сільських загальноосвітніх шкіл: наказ від 30 верес. 1975 р. № 214/260 (428) 227 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1975. № 21. С. 12–13.

241. Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі : постанова ЦК ВКП(б) // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 26–33.

242. Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22 січня 1981 р. "Про переведення в порядку досліду учнів початкових класів ряду загальноосвітніх шкіл на п'ятиденний навчальний тиждень і введення навчання дітей з 6-річного віку: постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP810119.html (дата звернення: 12.09.2016).

243. Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі: постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР // Збірник наказів НКО УСРР. 1935. № 25. С. 2–4.

244. Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи : постанова Пленуму ЦК КПРС 10 квітня 1984 р. // Про реформу загальноосвітньої школи : зб. документів і матеріалів. Київ, 1984. С. 9–13.

245. Про підсумки навчально-виховної роботи в 1-х класах чотирирічної початкової школи відповідно до вимог шкільної реформи // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1987. № 15. С. 3–5.

246. Про підсумки роботи I–III класів шкіл Української РСР, що працювали за новими програмами й підручниками у 1970/71 навчальному році // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1971. № 21. С. 3–22.

247. Про підсумки розвитку народної освіти республіки в X п'ятирічці та завдання органів народної освіти по виконанню рішень XXVI з'їзду КПРС та XXVI з'їзду Компартії України: рішення колегії від 20 берез. 1981 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1981. № 10. С. 18–28.

248. Про поліпшення роботи шкіл (класів) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням окремих предметів: розпорядження Міністерства освіти УРСР від 11 жовт. 1976 р. № 794 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1976. № 23. С. 30–32.

249. Про прийом дітей 7 років до школи: постанова РНК СРСР // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 73.

250. Про стан навчально-виховної роботи в перших класах шкіл Української РСР: постанова колегії Міністерства освіти УРСР від 28 січня 1970 року // Збірник наказів та інструкцій Міністерства народної освіти Української РСР. 1970. № 7/8. С. 55–60.

251. Про Статут середньої загальноосвітньої школи // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1970. № 22. С. 3–19.

252. Про структуру початкової і середньої школи: постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР // Постанови партії та уряду про школу. Київ; Харків, 1947. С. 36–37.

253. Про часткову зміну і удосконалення трудової підготовки учнів у школах УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1966. № 12. С. 2–6.

254. Програми восьмирічної і середньої школи. Комплексна програма фізичного виховання учнів I-XI класів загальноосвітньої школи. Київ, 1986. 48 с.
255. Програми для підготовчих класів загальноосвітніх шкіл (проект). Київ, 1977. 197 с.
256. Программа по физической культуре // Физическая культура в школе. 1961. № 11. С. 21; № 12. С. 35–48.
257. Программа средней школы по физической культуре // Физическая культура в школе. 1967. № 2. С. 23–56.
258. Программы средней школы. Москва, 1947. 127 с.
259. Проніков О.К. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): Монографія / О.К.Проніков. Ніжин, Аспект-Поліграф./ Ніжин, Аспект-Поліграф. 2012. - 275 С.
260. Проніков О. К. Зміст професійної підготовки учителів фізичної культури у педагогічних ВНЗ України у 50-60 рр. ХХ століття. // Педагогічний альманах. Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради // Збірник наукових праць. Випуск 16. – Херсон. - 2012. - С. 57-58.
261. Проніков О. К. Учитель фізичної культури. Історія. Сьогодення. Перспектива. Навчальний посібник. / О. К.Проніков / - Кондор. Київ, 2016.- 422 С.
262. Проніков О. К. Підготовка учителів фізичної культури в Україні в повоєнний період: історія, досвід / О. Проніков, В. Пліско // В кн. : Педагогічна підготовка – невтрачене мистецтво. Монограф. / редкол. : Терентьєва Н.О., Проніков О.К. ; за наук. ред. М.О. Носка. – Черкаси : ФОП Чабаненко, 2017. – 391 с. – С.63-98.
263. Пропозиції до побудови скороченого курсу початкового навчання в середній десятирічній школі (1963 р.) // ЦДАВО України, ф. 5127, оп. 1, спр. 822, 110 арк.

264. Прядченко В. Ф. Физическая культура и спорт на Прикарпатье (1917–1956 гг.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Москва, 1972. 24 с.
265. Публічний електронний словник української мови. URL: <http://ukrlit.org/slovnuk/система> (дата звернення: 05.09.16)
266. Пярнат Я. П. Возрастно-половые стандарты аэробных способностей человека: автореф. дис. ... доктора медицинских наук. Москва, 1983. 48 с.
267. Равкин З. И. Методологическая функция историко-педагогических исследований // Советская педагогика. 1984. № 12. С. 50–56.
268. Равкин З. И. Советская школа в период восстановления народного хозяйства 1921–1925 гг. Москва, 1959. 275 с.
269. Развитие двигательных качеств школьников (развитие быстроты, выносливости, силы и равновесия) / под ред. З. И. Кузнецовой. Москва, 1967. 204 с.
270. Рік роботи по-новому // Початкова школа. 1970. № 8. С. 1–5.
271. Розвиток народної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у 1973–1974 і 1974–1975 навчальних роках: доповідь XXXV Міжнар. конф. з питань освіти. Женева, 1975. 174 с.
272. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): нариси / відп. ред. М. С. Ярмаченко. Київ, 1991. 381 с.
273. Романюк В. Фізична працездатність 10-11-річних школярів, які мають додатковий урок футболу // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2003. Т. 11. С. 199–201.
274. Ротерс Т. Т. Теория и методика развития личности школьника на ритмических занятиях в общеобразовательной школе. Луганск, 2001. 250 с.
275. Рошін І. Г. Загальна фізична підготовка учнів ЗОШ: історія, теорія, практика (кінець XIX – початок XXI століть): монографія. Херсон, 2015. 344 с.
276. Русин В. М. Развитие физической культуры и спорта в Закарпатье (1906–1970 гг.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 1973. 21 с.

277. Русько О. М., Бугай А. С. Назрілі питання педагогічної теорії та практики // Радянська школа. 1957. № 4. С. 18–29.
278. Савин М. В. Становление историко-педагогической науки в России середины XIX начала XX в. Волгоград, 2001. 312 с.
279. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ, 2012. 504 с.
280. Сальникова Г. П. Физическое развитие школьников. Москва, 1968. 160 с.
281. Семибратский Б. А. Спортивная пресса Украины в борьбе за выполнение партийных решений о дальнейшем развитии физической культуры и спорта (1966–1972): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Минск, 1975. 47 с.
282. Сергієнко Л. П. Технології наукових досліджень у фізичній культурі. Тернопіль, 2015. 900 с.
283. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу. Хмельницький, 2008. 324 с.
284. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ, 2001. 912 с.
285. Скрипченко Н. Ф. Лабораторія навчання і виховання молодших школярів // Початкова школа. 1996. № 3. С. 7–13.
286. Словарь иностранных слов / Комлев Н. Г. Москва, 2000. 1308 с.
287. Советская система физического воспитания / глав. ред. Г. И. Кукушкин. Москва, 1975. 558 с.
288. Сокіл-Батько спортивно-руханкове товариство у Львові. Львів, 1999. 268 с.
289. Спортивные и подвижные игры: учебник для средних спец. учеб. заведений физ. культуры. Изд. 3-е, перераб., доп. / под. ред. Ю. И. Портных. Москва, 1984. 344 с.
290. Ставицкая А. Б., Арон Д. И. Методика исследования физического развития детей и подростков. Москва, 1959. 75 с.
291. Старостин Б. А. Параметры развития наук. Москва, 1980. 280 с.

292. Степанюк А. В. Формування цілісних знань школярів про живу природу: монографія. Тернопіль, 2011. 248 с.
293. Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941 – 1944 рр.): автореф. дис. ... канд. історичних наук. Івано-Франківськ, 2004. 26 с.
294. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення. Київ, 1998. 336 с.
295. Суник А. Б. Становление и развитие в СССР истории физической культуры как науки (1917 – середина 80-х годов): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Москва, 1988. 568 с.
296. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічне дослідження та його „околиці” // Шлях освіти. 2007. Вип. 44, т. 2. С. 6–12.
297. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ, 2003. 68 с.
298. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ, 2003. С. 47–66.
299. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори : [у 5 т.]. Київ, 1976. Т. 1. С. 53–206.
300. Суценок Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект): монографія. Запоріжжя, 2003. 442 с.
301. Тартаковский М. С. Уроки физической гармонии. Москва, 1983. 110 с.
302. Теоретико-методологические вопросы истории педагогики: сб. науч. трудов / под ред. Б. М. Бим-Бада. Москва, 1986. 110 с.
303. Теория и методики физического воспитания: учеб. для студентов фак. физ. культуры пед. ин-тов по спец. 03.03 «Физ. культура» / Б. А. Ашмарин и др. Москва, 1990. 287 с.

304. Теория и методика физического воспитания: учеб. для студентов вузов: в 2 т. Т. 1: Общие основы теории и методики физического воспитания / под ред. Т. Ю. Круцевич. Киев, 2003. 242 с.

305. Теория и методика физического воспитания : учеб. для студентов вузов: в 2 т. Т. 2: Методика физического воспитания различных групп населения / под ред. Т. Ю. Круцевич. Киев, 2003. 392 с.

306. Теория и методика физического воспитания : учебник для институтов физической культуры. Т. 1: Общие основы теории и методики физического воспитания / под общей ред. Матвеева П. П., Новикова А. Д. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1976. 304 с.

307. Теория и методика физического воспитания : учебник для институтов физической культуры. Т. 2: Специализированные направления и особенности основных возрастных звеньев системы физического воспитания / под общей ред. Матвеева П. П., Новикова А. Д. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1976. 256 с.

308. Теппер Н. Ю. Наукове співтовариство: соціальна роль і механізми функціонування: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09. Київ, 1996. 150 с.

309. Терентьев О. В. Здоровье человека как объект философского аксиологического анализа: автореферат дис. ... канд. философ. наук: 09.00.01. Москва, 2008. 21 с.

310. Тер-Ованесян А. А. Педагогические основы физического воспитания. Москва, 1978. 206 с.

311. Типовий розпорядок шкільних занять і режим для учнів початкової, неповної середньої та середньої школи: постанова ВУЦВК і РНК УСРР // Збірник наказів НКО УСРР. 1934. № 2. С. 3–4.

312. Три роки за новими програмами / М. В. Богданович та ін. // Початкова школа. 1972. № 8. С. 14–20.

313. Трофимьяк Б. Е. Развитие физической культуры и спорта в западных областях Украины за годы советской власти (1939–1972 гг.): автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02. Львов, 1973. 32 с.
314. Уемов А. Н. Системный подход и общая теория систем: [монография]. Москва, 1978. 272 с.
315. Учебная программа и жизнь // Учительская газета. 1948. № 28. С. 3.
316. Ущенко З. Т. Особенности двигательной работоспособности школьников в зависимости от биологического и «паспортного» возрастов // Физиологические механизмы физической и умственной работоспособности при спортивной и трудовой деятельности: тезисы конф. Львов, 1981. С. 134–135.
317. Физическое воспитание в школе / под ред. Арефьева В. Г., Столитенка В. В. Киев, 1997. 152 с.
318. Физическая активность человека / Бальсевич В. К. и др. Киев, 1987. 224 с.
319. Физическая подготовка / под ред. Ю. К. Демьяненко. Москва, 1987. 248 с.
320. Философский энциклопедический словарь / редкол.: Л. Ф. Ильичев и др. Москва, 1983. 840 с.
321. Філь С. М., Худолій О. М., Малка Г. О. Історія фізичної культури. Харків, 2003. 160 с.
322. Фомин Н. А., Вавилов Ю. Н. Физиологические основы двигательной активности. Москва, 1991. 224 с.
323. Харе Д. Учение о тренировке. Москва, 1971. 328 с.
324. Хахуля В. М., Бурла О. М. Підвищення ефективності системи фізичного виховання дітей середнього шкільного віку сільських шкіл // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. Чернігів, 2011. Вип. 86, т. 1. С. 201–204.

325. Холодов Ж. К., Кузнецов В. С. Теория и методика физического воспитания и спорта. 2-е издание испр. и доп. Москва, 2003. 480 с.
326. Хрестоматия по истории советской школы и педагогики / под ред. А. Н. Алексеева, Н. П. Щербова. Москва, 1972. 407 с.
327. Хрипкова А. Г., Антропова М. В., Фарбер Д. А. Возрастная физиология и школьная гигиена. Москва, 1990. 320 с.
328. Худолій О. М. Теоретичні основи планування навчальної роботи з фізичної культури в школі // Теорія та практика фізичного виховання. 2001. №1. С. 3–12.
329. Цвек С. Ф. Фізичне виховання молодших школярів. Київ, 1896. 124 с.
330. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 30. Спр. 1417. Ар. 139.
331. Цибанюк О. О. Управління системою фізичного виховання школярів на Буковині (друга половина ХІХ - початок ХХ століття): дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.01. Івано-Франківськ, 2008.
332. Цибанюк О. О. Особливості нормативно-правового регулювання системи фізичного виховання Румунії / О.О. Цибанюк//Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. □ 2016. □ Випуск 9. □ С. 397-404.
333. Цьось А. В. Витоки фізичного виховання в Україні // Фізичне виховання в школі. 1997. № 3. С. 52–54.
334. Цьось А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців: монографія. Луцьк, 2000. 376 с.
335. Чавдаров С. Х., Грищенко М. М. За творче опрацювання педагогічної науки // Радянська школа. 1958. № 1. С. 3–17.
336. Чавдаров С. Х., Грищенко М. М. Невідкладні завдання педагогічної науки // Радянська школа. 1956. № 9. С. 11–21.
337. Чепелєв В. І. Науково-педагогічні дослідження на рівень сучасних вимог // Радянська школа. 1965. № 7. С. 5–13.

338. Чепелєв В. І. Новий зміст шкільної освіти // Початкова школа. 1969. № 1. С. 8–13.
339. Чепелєв В. І. Педагогічна наука і шкільна практика // Радянська школа. 1966. № 1. С. 1–9.
340. Чижик Т. Г. «Фізична культура» та «фізичне виховання»: проблема взаємозв'язку понять у педагогіці другої половини ХХ століття та сьогодення / Т. Г. Чижик // «Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології»: збірник наукових праць. – 2015. – № 1 (12). – С. 65-67.
341. Чижик Т. Г. Проблема визначення параметричних характеристик розвитку учнів ЗОШ / Т. Г. Чижик // «Наукові записки РДГУ»: збірник наукових праць. – 2016. – № 13(56) Частина I. – С. 48-51.
342. Чижик Т. Г. Філософсько-культурологічні витoki проблеми розвитку людини / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2016. – № 29. – С. 313-320.
343. Чижик Т. Г. Сучасні напрямки наукових досліджень в галузі фізичної культури і спорту / Т. Г. Чижик // «Педагогічні науки»: збірник наукових праць. – 2016. – ISSN 2413-1865 № LXIX. Том 1. – С. 101-105.
344. Чижик Т. Г. Мета, завдання й особливості шкільної гігієни як фактора фізичного розвитку молодших школярів у другій половині ХХ століття / Т. Г. Чижик // «Педагогічні науки»: збірник наукових праць. – 2016. – ISSN 2413-1865 № LXX. Том 1. – С. 27-30.
345. Чижик Т. Г. Національні витoki проблеми загальної фізичної підготовки підростаючого покоління (XVIII-XIX століття) / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2016. – № 32. – С. 304-308.
346. Чижик Т. Г. Организация физкультурно-оздоровительной работы среди детей младшего школьного возраста во второй половине ХХ ст. / Т. Г. Чижик // «Київський науково-педагогічний вісник»: наукове періодичне видання. – 2016. – № 8(08). – С. 129-133.

347. Чижик Т. Г. Становлення та особливості організації фізичної підготовки в загальноосвітніх школах УРСР (1917-передвоєнні роки) / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2017. – № 34. – С. 314-319.

348. Чижик Т. Г. Фізична підготовка молодших школярів у доробках вітчизняних та зарубіжних науковців 1940-60 років / Т. Г. Чижик // Педагогічний альманах: збірник наукових праць / Ред. кол. В. В. Кузьменко (голова). – 2017. – № 35. – С. 321-327.

349. Чижик Т. Г. В. Сухомлинський про проблеми фізичної підготовки школярів / Т. Г. Чижик // Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (25 лютого 2016 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2016. – С. 153-155.

350. Чижик Т. Г. Основы физической подготовки младших школьников (1954-1985 гг.) / Т. Г. Чижик // Весняні наукові читання: матеріали конференції II Міжнародної наукової конференції (28 квітня 2016 року, м. Київ). – Київ: Центр наукових публікацій «Велес», 2016. – С. 167-170.

351. Чижик Т. Г. Организация физической подготовки младших школьников в послевоенное время / Т. Г. Чижик // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (29-30 квітня 2016 року, м. Дніпро). – Дніпро: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. – С. 309-311.

352. Чижик Т. Г. Врачебно-педагогический контроль физической подготовки детей младшего школьного возраста во второй половине XX столетия / Т. Г. Чижик // Педагогіка та психологія: виклики та сьогодення: збірник тез наукових робіт міжнародної науково-практичної конференції (6-7

травня 2016 р., м. Київ). – Київ: Громадська організація «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2016. – С. 9-11.

353. Чижик Т. Г. Некоторые аспекты содержания комплекса ГТО «К стартам готов» среди детей младшего школьного возраста и возможности его возрождения / Т. Г. Чижик // Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки: збірник наукових робіт міжнародної науково-практичної конференції (17-18 червня 2016 року, м. Одеса). – Одеса: Громадська організація «Південна фундація педагогіки», 2016. – С. 64-67.

354. Чижик Т. Г. Роль общеразвивающей гимнастики в физической подготовке младших школьников во второй половине XX ст. в Украине / Т. Г. Чижик // Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології: збірник тез наукових робіт міжнародної науково-практичної конференції (24-25 червня 2016 року, м. Львів). – Львів: Громадська організація «Львівська педагогічна спільнота», 2016. – С. 75-77.

355. Чижик Т. Г. Характеристика гимнастики и методика обучения гимнастическим упражнениям в комплексе ГТО (БГТО) / Т. Г. Чижик // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (29-30 червня 2016 року, м. Дніпро) / за ред. Токовенко О. С., Горбатенко В. П. – Дніпро: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. – С. 125-127.

356. Чижик Т. Г. Историчні аспекти фізичної підготовки молодших школярів в Україні / Т. Г. Чижик // Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (27 – 28 жовтня 2016 року, м. Баку – Ужгород – Дрогобич). – Баку: Національна академія наук Азербайджана, 2016. – С. 167-170.

357. Чижик Т. Г. Содержание комплексной программы физического воспитания учащихся в общеобразовательных школах Украины (1985 г.) / Т. Г. Чижик // Стан, проблеми та перспективи педагогічних досліджень і соціальної роботи: збірник тез наукових робіт міжнародної наукової

конференції (28–29 жовтня 2016 року, м. Сладковічево, Словацька Республіка). – Складковічево: Університет Данубіус, 2016. – С. 33-35.

358. Чижик Т. Г. Организационно-методические формы развития двигательных качеств у младших школьников в школах УССР) / Т. Г. Чижик // Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами: матеріали II Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (18 листопада 2016 року, м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменко, Н. В. Слюсаренко, І. Я. Жорової, О. І. Данилової. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – С. 198-201.

359. Чижик Т. Г. Историчні витоки проблеми загальної фізичної підготовки підростаючого покоління (XVI-XIX ст.) / Т. Г. Чижик // «Науковий пошук молодих»: збірник статей аспірантів та магістрів. – 2017. – № 1. – С. 212-218.

360. Чижик Т. Г. Значення і особливості рухової активності в розвитку дітей молодшого шкільного віку / Т. Г. Чижик // Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, (10 березня 2017 року, м. Баку – Ужгород – Дрогобич). – Баку: Національна академія наук Азербайджана, 2017. – С. 121-125.

361. Чижик Т. Г. Ретроспективний огляд з питань забезпечення рухової активності дітей молодшого шкільного віку (друга половина XX ст.) / Т. Г. Чижик // Борисфенійський симпозіум – 2017. Наука XXI століття: тенденції та перспективи: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 345 річчя Пилипа Орлика (11 жовтня 2017 року, м. Миколаїв). – м. Миколаїв: ПВНЗ «Міжнародний класичний університет імені П. Орлика», 2017. – С. 200-202.

362. Чижик Т. Г. Фізична підготовка молодших школярів / Т. Г. Чижик // Методичні рекомендації. – Херсон: Айлант, 2017. – 36 с.

363. Чижик Т. Г. Анатомо-фізіологічний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Врахування вікових особливостей на уроках фізичної

культури / Т. Г. Чижик // «Український психолого-педагогічний науковий збірник»: наукове періодичне видання. – 2016. – № 8(08). – С. 183-186.

364. Чулицкая Л. И. Дошкольный возраст и его особенности. Москва, 1923. С. 58.

365. Шандригось В. І. Методи дослідження фізичного стану школярів в процесі фізичного виховання. Тернопіль, 2001. 156 с.

366. Шапошников Е. А. Об индивидуальной и групповой оценке физического развития детей и подростков // Педиатрия. 1974. № 12. С. 55–58.

367. Шитикова Г. Ф. Теоретические и методические основы начального физкультурного образования детей: докт. дис. в виде научного доклада. СПб., 2000. 58 с.

368. Шиян Б. М. Теоретико-методичні основи підготовки вчителів фізичного виховання в педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Київ, 1997. 50 с.

369. Эльконин Д. Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков // Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Москва, 1989. С. 258–280.

370. Эрисман Ф. Ф. Избранные произведения: в 2 т. Т. 1. Москва, 1959. 392 с.

371. Юдина Н. П. Современные подходы к исследованию историко-педагогического процесса в свете тенденций постнеклассической рациональности. Хабаровск, 2001. 109 с.

372. Юдкіна Х. Фізичний розвиток дітей молодшого шкільного віку // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. ВНУ імені Лесі Українки. Луцьк, 2008. Т. 2. С. 297–299.

373. Яковенко Г. И. Возрастные особенности двигательных способностей у детей школьного возраста с разным физическим развитием / // Развитие двигательных способностей у детей: тезисы докл. симпозиума. Москва, 1976. С. 219–220.

374. Янкович О. І. Розвиток здоров'язберезувальних технологій у навчально-виховному процесі початкової школи (1991–2016 рр.) / Олександра Янкович // Людинознавчі студії : збірник наукових праць / Дрогобицький ДПУ імені Івана Франка. Сер. Педагогіка. – 2017. – Вип 4/36. – С. 301–312.

375. Ярмаченко М. Д. Реформування освіти та педагогічної науки в Україні. Історія і сучасність / М. Д. Ярмаченко // Директор школи, ліцею, гімназії. 2001. № 3. С. 18–42.

376. Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.). Київ, 1965. 255 с.

377. Eurofit. Handbook for EUROFIT Tests of Physical Educ. Rome, 1988. 72 p.

378. Loucaides C. A., Chedzoy S. M., Bennett N. Differences in physical activity levels between urban and rural schoolchildren in Cyprus // Oxford Journals, Health Education Research. 2003. Vol. 19. P. 138–147.

379. Neighborhood environment and physical activity among urban and rural schoolchildren in Taiwan / S. J. Huang et al. // Health & Place. 2010. Vol. 16 (3). P. 470–476.

380. Rural-urban differences in physical activity, physical fitness, and overweight prevalence of children / R. R. Joens-Matre et al. // The Journal of rural health. 2008. Vol. 24 (1). P. 49–54.

Додаток А

Таблиця 1. Кандидатські дисертації з проблем, пов'язаних із фізичною підготовкою молодших школярів (друга половина ХХ – початок ХХІ століть)

№	Автор, рік захисту	Тема дисертації	Предмет дослідження	Значення роботи
<i>Спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки</i>				
1	Карпушко Наталія Альбертовна, 1984	Развитие научно-методических основ физического воспитания в дореволюционной России	Науково-методичні основи фізичного виховання	Здійснено історико-теоретичний аналіз основ фізичного виховання в дореволюційній Росії, виконано аналіз шкільних програм з фізичної культури
2	Приходько Анна Івановна, 1998	Проблема физического воспитания личности в педагогической журналистике (вторая половина XIX – начало XX века)	Зміст, форми і методи фізичного виховання, що висвітлювалися на шпальтах педагогічної преси	Проаналізовано досвід діяльності перших в Україні форм організованого відпочинку та оздоровлення дітей у літній сезон, визначено зміст та форми (заняття гімнастичними вправами, прогулянки, плавання, рухливі ігри, фізична праця) рекреаційно-оздоровчої роботи у літніх дитячих колоніях України
3	Дорошенко Едуард Юрійович, 2001	Теория і практика физического воспитания молодежи у вітчизняній педагогіці другої половини XIX – початку XX століття	Історія та теорія вітчизняного фізичного виховання другої половини XIX – початку XX століття	На підставі узагальнення досвіду вітчизняних педагогів з'ясовано, що їх теоретичні погляди сприяли становленню підґрунтя для розвитку української системи виховання тіла; проаналізовано теоретико-методичні засади, принципи і методи фізичного виховання, висвітлено роль і місце педагогів, лікарів, соціологів, громадських діячів
4	Півень Олександр Пилипович, 2004	Розвиток физического воспитания молодежи в Украине (1917-1930 гг.)	Зміст і форми фізичного виховання молоді в Україні	Розкрито суть і зміст організаційних основ фізкультурно-спортивного руху в період 1917-1930 роки, обґрунтовано основні етапи й особливості розвитку фізичного виховання молоді в Україні
5	Крук Микола Зенонович, 2004	Становлення та розвиток системи физического воспитания учнів загальноосвітніх шкіл України (1917-1941 гг.)	Процес становлення змісту, форм, методів та засобів навчальної, позакласної та позашкільної	Досліджено особливості становлення та розвитку системи фізичного виховання у школах України в 1917 - 1941 рр., систематизовано засоби, форми та методи фізкультурної роботи, а також виділено етапи

			роботи з фізичного виховання учнів у загальноосвітніх школах України	становлення фізичного виховання в трудових семирічних школах України (1917-1920; 1920-1925; 1925-1932) та його розвитку у школах у 1932-1941 рр.
6	Гах Роман Васильович, 2012	Система фізичного виховання молоді в українських і польських загальноосвітніх школах (друга половина XIX – початок XX ст.)	Зміст, форми, засоби та принципи фізичного виховання молоді в українських та польських загальноосвітніх школах другої половини XIX – початку XX ст.	Проаналізовано історіографію фізичної культури України та Польщі, яка містить в собі знання про фізичне виховання дітей та молоді, суспільні умови його розвитку
7	Тумак Юрій Іванович, 2014	Фізичне виховання дітей та молоді в громадських товариствах Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.)	Зміст, форми і методи фізичного виховання дітей та молоді в громадських товариствах краю досліджуваного періоду	Обґрунтовано особливості фізичного виховання дітей у громадських товариствах Буковини другої половини XIX – початку XX ст. (організація оздоровчо-виховних дитячих таборів та гімнастичних шкіл; активізація діяльності зі створення власної матеріально-технічної бази; використання методів створення умов для розвитку різних видів спорту); визначено загальні чинники (соціально-економічні, культурно-освітні, демографічні та етнічні) та тенденції (військово-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні та геополітичні) активізації фізичного виховання дітей; розкрито зміст, форми (фізичні вправи, змагання, велопробіги, паради, відкриті чемпіонати, показові виступи, свята і розваги, масові туристичні прогулянки, екскурсії та подорожі) і методи (словесні, практичні, наочні, ігрові, змагальні, тренування) фізичного виховання дітей та у громадських товариствах
8	Алимов Гумер Марсович, 2015	Становлення і розвиток концепцій фізичної виховання в Росії	Взаємопов'язані сторони процесу виникнення та розвитку фізичних осіб-кого	Проаналізована історична наступність ідей і суджень про фізичному вихованні XVIII століття і концепцій XIX - початку XX століть, вперше

		XVIII – початку XX століть	виховання: розвиток педагогічного знання як сукупності ідей і концепцій у цій сфері і державна діяльність по їх реалізації в формі проектів шкільних реформ і законодавства	залучені до наукового обігу праці П. Енгальчева, А. Прокоповича -Антонського, Ф. Калайдовича, Ст. Борисова, В. Богдановича, Д. Оболенського, П. Юркевича, К. Шмідта, П. Бокина, В. Герда в області фізичного виховання, проведено комплексний порівняльний аналіз їх робіт, узагальнено основні результати їх діяльності
9	Буценко Антон Володимирович, 2017	Становлення та розвиток фізичного виховання молоді на Півдні України (друга половина XIX – початок XX століття)	Процес становлення та розвитку фізичного виховання молоді на Півдні України другої половини XIX – початку XX століття	Виявлено специфіку та основні тенденції становлення та розвитку фізичного виховання на півдні України другої половини XIX – початку XX ст., систематизовано теоретичні ідеї й узагальнено практичний досвід фізичного виховання у цьому регіоні в досліджуваний період; удосконалено підходи до визначення історичних передумов становлення та розвитку фізичного виховання на півдні України; набули подальшого розвитку наукові уявлення про роль відомих громадських діячів та провідних педагогів у розвитку фізичного виховання
<i>Спеціальність 13.00.02 – теорія та методика навчання (фізична культура, основи здоров'я)</i>				
1	Кравчук Ярослав Іванович, 2010	Методика диференційованого підходу до навчання фізичної культури учнів початкової школи	Організаційно-методичні положення реалізації диференційованого підходу в процесі навчання учнів початкових класів фізичної культури	Обґрунтовано організаційно-методичні положення реалізації диференційованого підходу в процесі навчання учнів початкових класів фізичної культури
2	Масенко Лариса Володимирівна, 2016	Формування рухових умінь учнів початкової школи в процесі ігрової діяльності з елементами єдиноборств	Формування рухових умінь в учнів 6-10 років у процесі активного застосування ігор-дзюдо	Обґрунтовано взаємозв'язок показників фізичної підготовленості та рухових умінь; отримані нові дані про оптимальний розподіл ігор різної спрямованості в навчально-тренувальному процесі
<i>Спеціальність 13.00.03. - спеціальна педагогіка</i>				
1	Тучак Анатолій	Корекція недоліків у	Корекційно-педагогічний	Виявлено структуру нормально-го фізичного розвитку і рухової

	Михайлович, 1983	розвитку рухових якостей учнів I-IV класів допоміжної школи в процесі фізичного виховання	процес в системі фізичного виховання учнів	підготовленості учнів I-IV класів; визначено межі допустимих фізичних навантажень; з'ясовано можливості підвищення ефективності процесу фізичного виховання учнів молодших класів за рахунок раціонального використання урочних і позакласних форм диференційованого фізичного виховання
<i>Спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти</i>				
1	Дубогай Олександра Дмитрівна, 1978 (Київ)	Дослідження содержания рухових режимів і уроків фізичної культури, способствующих управленію порушень постави школярів молодших класів	Методичні принципи підвищення ефективності уроків фізичної культури	Запропонована нова методика уроків фізичної культури для учнів молодших класів, побудована на певних просторово-часових параметрах руху, визначено функціональний профіль фізичних вправ, встановлено залежність між методикою виконання фізичних вправ та їх обсягом
2	Кіліченко Оксана Іванівна, 1997	Підготовка майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями молодшого шкільного віку	Зміст, форми і методи підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії з учнями	Запропоновано систему підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії з учнями молодшого шкільного віку та визначаються умови, що впливають на її ефективність
3	Кругляк Одег Ярославович, 2005	Підготовка майбутніх учителів до реалізації міжпредметних зв'язків у процесі фізичного виховання молодших школярів	Формування готовності майбутніх учителів фізичної культури та вчителів початкових класів до реалізації міжпредметних зв'язків у процесі фізичного виховання учнів початкових класів	Показано, що фізичне виховання молодших школярів є невід'ємною частиною фізичної підготовки учнів до активної життєдіяльності
4	Ігнатенко Сусанна Олександрівна 2007	Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів	Процес підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів	Розроблено модель підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів і визначено педагогічні умови її реалізації
5	Урум Наталія	Підготовка майбутніх	Зміст і технологія підготовки	Розроблено спецкурс "Методи формування у молодших

	Степанівна, 2008	вчителів до забезпечення здорового способу життя молодших школярів	майбутнього вчителя до формування у молодших школярів здорового способу життя	школярів навичок здорового способу життя”
6	Боднар Аліна Олександрівна 2016	Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти молодших школярів	Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти молодших школярів	Розроблено спецкурс «Олімпійська освіта молодших школярів», розширено методи формування гармонійно розвиненої особистості
<i>Спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання</i>				
1	Пантюк Тетяна Ігорівна, 2001	Теорія і практика фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні (1918 – 1939 рр.)	Теорія і практика фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні у період 1918-1939 рр.	Виявлено фактичний матеріал щодо вивчення процесу становлення і розвитку фізичного виховання дітей у суспільних дитячих закладах, який дозволяє усунути ряд прогалин та повніше представити в історико-педагогічних дослідженнях події та факти
2	Корнієнко Сергій Миколайович, 2001	Педагогічні основи фізичного виховання молодших школярів у системі «родина – школа»	Зміст, форми і методи взаємодії родини і школи у формуванні свідомого ставлення молодших школярів до свого здоров'я	Визначено показники і рівні сформованості у молодших школярів свідомого ставлення до власного здоров'я; розроблено особистісно-зорієнтовану педагогічну технологію взаємодії родини і школи у фізичному вихованні молодших школярів
3	Фролова Наталія Олександрівна, 2003	Особистісно зорієнтований підхід у фізичному вихованні молодших школярів	Педагогічна система реалізації особистісно зорієнтованого підходу в режимі навчального дня та позакласних формах занять фізичною культурою молодших школярів	Розкрито специфіку змісту та методик впровадження особистісно зорієнтованого підходу у фізичне виховання молодших школярів; визначено особливості системи особистісно зорієнтованого підходу в системі фізичного виховання учнів початкової школи
4	Діхтяренко Зоя Михайлівна, 2008	Виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної ігрової діяльності	Педагогічні умови виховання наполегливості молодших школярів у позакласній ігровій діяльності	Обґрунтовано сутність понять “виховання наполегливості” та “позакласна ігрова діяльність” стосовно молодших школярів

5	Ольхова-Марчук Наталія Володимирівна, 2010	Формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання	Педагогічні умови формування культури міжособистісних взаємин молодших школярів у процесі фізичного виховання	Визначено можливості навчального предмета «Здоров'я і фізична культура»; активного використання засобів фізичного виховання в позаурочний час; залучення батьків до використання засобів фізичного виховання
6	Півненко Юлія Володимирівна, 2013	Формування фізичного здоров'я учнів у навчально-виховному процесі початкової школи	Система формування фізичного здоров'я учнів початкової школи	Обґрунтовано систему формування фізичного здоров'я учнів у навчально-виховному процесі початкової школи, в якій структурно-функціональними зв'язками взаємопов'язані: принципи, напрями, форми, методи здоров'язбережувальної та здоров'яформувальної діяльності, організаційно-педагогічні умови
7	Семенов Андрій Анатолійович, 2014	Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор	Зміст, форми та методи виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор	Удосконалено теорію та методику організації рухливих ігор молодших школярів
<i>Спеціальність 03.00.13 – фізіологія людини і тварин</i>				
1	Коробейнікова Леся Григорівна, 2002	Особливості фізичного розвитку та формування психофізіологічних функцій у дітей молодшого шкільного віку в умовах різних форм навчання	Рівень фізичного розвитку та стан психофізіологічних і нейродинамічних функцій у дітей молодшого шкільного віку	Виявлено статеві особливості у дітей молодшого шкільного віку, які проявляються більш тісними взаємозв'язками між елементами функціональної системи, яка відповідає за фізичний розвиток
<i>Спеціальність 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення</i>				
1	Левків Володимир Іванович, 1998	Використання засобів української народної фізичної культури у фізичному вихованні дітей молодшого шкільного віку	Процес використання засобів фізичної культури у фізичному вихованні молодших школярів	Встановлено, що засоби фізичної культури займали особливе місце у різних сферах життєдіяльності дітей та молоді (побуті, святах), здійснено спробу класифікувати засоби фізичного виховання за принципом багаторівневості та критерієм – специфічною руховою активністю
2	Мудрик Сергій Борисович, 1999	Ефективність застосування національних рухливих ігор на уроках фізичної культури у	Система застосування національних рухливих ігор на уроках фізичної культури у	Визначено місце, функції, умови та основні напрями впровадження українських національних рухливих ігор у системі фізичного виховання учнів початкових класів, обґрунтовано

		початковій школі	початковій школі	класифікацію українських національних рухливих ігор за характером рухової діяльності
3	Молнар Михайло Васильович, 2000	Формування програмно-методичного забезпечення фізичного виховання у молодшій школі з урахуванням регіонального компоненту освіти	Зв'язок фізичного розвитку та фізичної підготовленості дітей	Розроблено структуру і зміст регіональної програми з фізичної культури для учнів початкової школи (Закарпатської області)
4	Окопний Андрій Михайлович, 2001	Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга пол. ХІХ – перша пол. ХХ століття)	Проблема фізичного виховання в працях українських педагогів другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття	Обґрунтовано наукові положення, які стосуються педагогічних ідей українських вчених щодо пошуків та практичних перетворень у системі національного фізичного виховання, українського шкільництва; виявлено маловідомі твори українських педагогів (М. Демков, П. Юркевич, Г. Ващенко, О. Тисовський, І. Боберський)
5	Козеток Ігор Іванович, 2001	Формування оптимальної структури координаційних здібностей у школярів 7-9 років	Структура координаційних здібностей учнів молодших класів середньої школи	Визначено, що провідними руховими якостями в структурі фізичної підготовленості дітей молодшого шкільного віку є швидкісно-силові якості та координаційні здібності
6	Присяжнюк Станіслав Іванович, 2001	Розвиток фізичних якостей учнів початкових класів загальноосвітньої школи (на прикладі сили і витривалості)	Зміст, форми та методи розвитку сили і витривалості учнів 1-3 класів під час навчального процесу з фізичного виховання	Обґрунтовано доцільність та ефективність додаткового включення вправ помірної інтенсивності у зміст уроків фізичної культури
7	Міщенко Олександр Володимирович, 2002	Реалізація між-предметних зв'язків у фізичному вихованні молодших школярів	Реалізація між-предметних зв'язків у фізичному вихованні молодших школярів як засобу підвищення рухової активності при вивченні загально-навчальних предметів	Проаналізовано використання позаурочних форм фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку, підготовлено методичні рекомендації щодо використання рухливих ігор та окремих фізичних вправ під час викладання загально-навчальних дисциплін
8	Сембрат Сергій	Ігрове спрямування	Ігрове спрямування	Отримано дані про вплив так роль біологічного та

	Васильович, 2003	фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку	фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку	педагогічного чинників у формуванні вікової структури фізичної підготовленості дітей віком 6-9 років
9	Деделюк Ніна Автономівна, 2004	Традиції фізичного виховання Київської Русі та їх використання у загальноосвітній школі	Традиції фізичного виховання Київської Русі та шляхи їх використання в освітньому процесі загальноосвітньої школи	Досліджено теоретико- методичні засади, світоглядні аспекти та закономірності функціонування фізичного виховання у Київській Русі; визначено засоби (народні ігри, танці, розваги, кулачні бої, боротьба, вправи з предметами та з використанням засобів пересування, природні локомоції) та форми (народно- побутові, релігійно-культурні, освітні, військово-фізичні, змагальні) фізичного виховання у Київській Русі; розкрито зміст фізичного виховання та здоро- вого способу життя у письмових пам'ятках XI - XIV ст.; доведено освітнє значення використання традицій фізичного виховання Київської Русі за сучасних умов
10	Семененко В'ячеслав Петрович, 2005	Загартування в фізкультурно- оздоровчій роботі з молодшими школярами	Вплив диферен- ційованого застосування засобів загарту- вання на рівень фізичного стану дітей молодшого шкільного віку	Виявлено особливості взаємозв'язку між параметрами фізичного стану, ступенем загартованості і фізичною підготовленістю молодших школярів
11	Скалій Тетяна Валеріївна, 2006	Педагогічний контроль розвит- ку координа- ційних здібностей дітей і підлітків	Контроль рівня розвитку координаційних здібностей дітей та підлітків	Вперше визначено вікові нормативні оцінки для дітей віком 7-17 років, доповнено відомості про особливості розвитку рухових здібностей
12	Бакіко Ігор Володимиро- вич, 2007	Поєднання базової і варіативної частин програми з фізичної культури школярів	Зміст та поєднання базової і варіативної частин у програмі з фізичної культури учнів загальноосвітніх шкіл	Обґрунтовано співвідношення базової і варіативної частин програми в молодшому шкільному віці: 70% на 30%, доповнено відомості про формування науково- методичних та нормативних засад програм фізичної культури ЗОШ в Україні протягом останніх 10 років
13	Масляк Ірина Павлівна, 2007	Зміна рівня фізичної підготовленості молодших	Рівень фізичної підготовленості дітей молодшого шкільного віку	Встановлено взаємозв'язок між показниками функціонального стану аналізаторів та рівнем

		школярів під впливом спеціальних вправ, спрямованих на покращення функціонального стану аналізаторів	під впливом зміни функціонального стану аналізаторів за допомогою системи спеціально спрямованих вправ	фізичної підготовленості дітей молодшого шкільного віку в процесі фізичного виховання
14	Путятіна Галина Миколіївна, 2007	Організаційні аспекти оптимізації діяльності спортивних шкіл на основі програмно-цільового управління	Використання програмно-цільового управління для оптимізації діяльності спортивних шкіл	Обґрунтовано поняття «організаційні аспекти діяльності спортивних шкіл», отримано нові дані про особливості діяльності спортивних шкіл
15	Марченко Світлана Іванівна, 2008	Умови ефективного розвитку рухових здібностей у школярів молодших класів засобами рухливих ігор	Оптимізація режимів використання рухливих ігор у процесі розвитку рухових здібностей учнів 2-4 класів	Розроблено варіанти рухових режимів ігрового характеру, що впливають на розвиток рухових здібностей молодших школярів
16	Литвин Олександр Тарасович, 2008	Історичні передумови і теоретико-методологічні основи сучасної системи фізичного виховання	Історія формування, методологічне підґрунтя, сучасний стан і шляхи вдосконалення вітчизняної системи фізичного виховання	Виявлено тенденції і закономірності становлення системи фізичного виховання на різних історичних етапах, визначено основні чинники, що впливають на розвиток теорії і практики фізичного виховання
17	Тюх Ірина Анатоліївна, 2009	Індивідуальні норми фізичної підготовленості молодших школярів у процесі фізичного виховання	Реалізація принципів доступності та індивідуалізації при визначенні нормативів фізичної підготовленості для дітей молодшого шкільного віку	Визначено пріоритетні фактори, що забезпечують рівень прояву окремих фізичних якостей дітей з різним рівнем фізичного здоров'я; індивідуальні норми фізичної підготовленості обґрунтовані не тільки з позиції математичного підходу, а й з урахуванням особливостей розвитку організму, індивідуальних періодів розвитку фізичних якостей та стану фізичного здоров'я школярів; розроблено орієнтовні нормативи фізичної підготовленості школярів у віці 7–9 років
18	Москаленко	Теоретико-	Структура та	Обґрунтовано організаційно-

	Наталія Василівна, 2009	методичні засади інноваційних технологій в системі фізичного виховання молодших школярів	зміст інноваційних технологій у фізичному вихованні дітей молодшого шкільного віку	методичні підходи та технологія сюжетних уроків фізичної культури, які спрямовані на підвищення емоційної насиченості, індивідуальне сприйняття навчального матеріалу, підвищення рівня загальних знань, максимальну різноманітність форм, методів та засобів фізичного виховання
19	Гончарова Наталія Миколаївна, 2009	Автоматизовані системи контролю фізичного стану дітей молодшого шкільного віку в процесі фізичного виховання	Автоматизована система контролю фізичного стану дітей молодшого шкільного віку	Обґрунтовано інформативні показники фізичного стану дітей молодшого шкільного віку
20	Жук Анна Олександров на 2011	Програмування фізкультурно- оздоровчих занять аквафітнесом з дітьми молодшого шкільного віку	програмування занять аквафітнесом з дітьми молодшого шкільного віку	Обґрунтовані та визначені структура, зміст і раціональне співвідношення різних засобів аквафітнесу для молодших школярів з різним рівнем фізичного здоров'я
21	Чернявський Максим Вікторович, 2011	Рекреаційно- оздоровчі технології у процесі фізичного виховання молодших школярів	Структура і зміст рекреаційно- оздоровчої технології (на прикладі туризму) в процесі фізич- ного виховання молодших школярів	Розробка рекреаційно- оздоровчої технології, яка ґрунтується на вивченні показників фізичного стану дітей молодшого шкільного віку з урахуванням матеріально-технічної бази ЗНЗ
22	Трачук Сергій Васильович, 2011	Моделювання режимів рухової активності молодших школярів у процесі фізичного виховання	Моделювання режиму рухової активності дітей молодшого шкільного віку	Обґрунтовано шляхи вдосконалення системи фізичного виховання молодших школярів в напрямку їх зацікавленості і забезпеченні відповідних фізіологічних норм рухової активності
23	Хрипко Інна Василівна, 2012	Вплив програм з традиційними та інноваційними засобами фізичного виховання на фізичний стан молодших школярів	Динаміка показників фізичного стану молодших школярів під впливом програм з традиційними та інноваційними засобами фізич- ного виховання	Визначено структуру головних факторів, які характеризують фізичний стан учнів молодших класів, розроблено рекомендації щодо змістовного наповнення практичної частини навчальної програми з фізичної культури у початковій школі
24	Хохлова Людмила Анатоліївна,	Організаційно- методичні засади вдосконалення	Організаційно- педагогічні умови здоров'язбері-	Визначено структурні компоненти загальноосвітніх навчальних закладів як «Шкіл

	2012	діяльності загальноосвітніх навчальних закладів як «шкіл сприяння здоров'ю»	гаючої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів	сприяння здоров'ю»
25	Середа Наталія Віталіївна, 2014	Організаційно-управлінський механізм впровадження маркетингу в систему дитячо-юнацьких спортивних шкіл	Механізм впровадження маркетингу в діяльність дитячо-юнацьких спортивних шкіл	Проведено комплексний маркетинговий аналіз діяльності дитячо-юнацьких спортивних шкіл на підставі дослідження зовнішнього та внутрішнього середовищ

Таблиця 2. Докторські дисертації з проблем, пов'язаних із фізичною підготовкою молодших школярів (друга половина XX – початок XXI століть)

№	Автор, рік захисту	Тема дисертації	Предмет дослідження	Значення роботи
<i>Спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки</i>				
1	Горашук Валерій Павлович, 2004	Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів	Система формування культури здоров'я учнів ЗНЗ	Здійснено ретроспективний аналіз історії становлення й розвитку педагогічних поглядів на формування, збереження та зміцнення здоров'я учнів; введено нове поняття „культура здоров'я школярів”; розроблено Концепцію неперервної валеологічної освіти в Україні, яка сприяє створенню й удосконаленню структури, змісту, форм і методів організації педагогічного процесу формування здорового покоління
2	Проніков Олександр Костянтинович, 2014	Теоретичні та методичні основи підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина XX – початок XXI століття)	Система підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих педагогічних навчальних закладах України в другій половині XX – на початку XXI століття	З'ясовано чинники підготовки вчителів фізичної культури: суспільно-політичні (посилення тоталітаризму у політичній, соціально-економічній, культурній та ідеологічній сферах); пропаганда військової загрози зі сторони капіталістичних держав, організація антиалкогольних кампаній), освітньо-виховні (прийняття законів про розвиток освіти та спорту, поєднання прогресивних та консервативних тенденцій у галузі фізичного виховання, що зумовили урізноманітнення форм його організації, таких як «Зірниця», «Орлятко»); особистісно-ціннісні (формування потреби гармонійного розвитку особистості,

				необхідності ведення здорового способу життя)
3	Стражнікова Інна Василівна, 2015	Історіографія розвитку педагогічної науки у дослідженнях західного регіону України (друга половина XX – початок XXI століть)	Передумови, особливості, динаміка, тенденції розвитку педагогічної науки в Україні в другій половині XX – на початку XXI ст. з вивченням освітньо-педагогічних процесів на західноукраїнських землях	Висвітлено принципи побудови навчальних програм і викладання навчальних дисциплін у початковій та середній школі Західної України, розкрито диспропорції вивчення освітньо-педагогічних процесів у західноукраїнському вимірі
<i>Спеціальність 13.00.02 – теорія та методика навчання (фізична культура, основи здоров'я)</i>				
1	Васьков Юрій Вадимович, 2013	Теоретичні і методичні засади навчання фізичної культури учнів основної школи	Теоретичні засади методичної системи навчання фізичної культури учнів основної школи	Визначено джерела, критерії та фактори проектування змісту фізкультурної освіти учнів, теоретично обгрунтовано модель методичної системи навчання фізичної культури дітей; обгрунтовано складові навчального предмета «Фізична культура»
<i>Спеціальність 13.00.04 – теорія і методика фізичного виховання і спортивного тренування</i>				
1	Переверзін Іван Іванович, 1985	Система планування розвитку фізичної культури в СРСР	Фізична культура і спорт в СРСР як культурно-виховна система суспільства	Перше цільове комплексне дослідження, присвячене розробці нового напрямку в теорії фізичного виховання – системі планування розвитку фізичної культури і спорту, побудовано методологію цільового комплексного прогностичного аналізу фізичної культури як культурно-виховної системи
2	Бака Михайло Макарович, 1990	Організаційно-методичні основи розвитку фізичної культури і спорту в республіці (на прикладі Української РСР)	Фізична культура і спорт в УСРР	Проаналізовано специфіку розвитку фізичної культури і спорту в Українській РСР за показниками кадрового та матеріально-технічного забезпечення, стану системи фізичного виховання, наведено ретроспективний аналіз основних показників за період від 1965 до 1989 рр.
3	Сергієнко Леонід Прокопович, 1993	Генетичні фактори в розвитку і фізичному вихованні людини	Система індивідуального прогнозу розвитку рухових здібностей дітей	Визначено співвідношення впливу спадкових і середовищних факторів на швидкість навчання руховим діям та моторної координації

4	Шиян Борис Михайлович, 1997	Теоретико-методологічні основи підготовки вчителів фізичного виховання в педагогічних навчальних закладах	Процес підготовки майбутніх учителів фізичного виховання	Обґрунтовано необхідність формування національної системи фізичного виховання учнів; підготовлено оптимальні варіанти навчальних програм і посібників з професійно орієнтованих дисциплін для факультетів фізичного виховання, методичних рекомендацій щодо їх застосування
5	Хомич Лідія Олексіївна, 1999	Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів	Система підготовки майбутніх учителів початкових класів	Наведено результати дослідження методологічних, історико-теоретичних і методичних аспектів професійної підготовки вчителя початкових класів; проведено порівняльний аналіз педагогічної освіти України у світовому контексті
6	Бельський Януш, 2000 (виконано в Польщі)	Теоретичні і методичні основи підвищення ефективності праці вчителів фізичного виховання	Зміст, форми і методи підвищення рівня післядипломної теоретико-методичної підготовки вчителя фізичного виховання	Обґрунтовано поняття і категорії, що стосуються виявлення та оцінки доцільності професійних дій і результативності педагогічної діяльності вчителя фізичного виховання
7	Сущенко Людмила Петрівна, 2004	Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах	Процес підготовки майбутніх учителів фізичної культури	Здійснено історико-педагогічний аналіз становлення і розвитку вітчизняної системи професійної підготовки фахівців фізичного виховання та спорту в Україні у ХХ столітті, виявлено й обґрунтовано критерії ефективності особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту, розроблено навчально-методичний комплекс підготовки
<i>Спеціальність 03.00.13 – фізіологія людини і тварин</i>				
1	Любомирський Леонід Ефімович, 1989	Закономірності розвитку сенсомоторних функцій у дітей шкільного віку	Сенсорномоторні функції організму дітей шкільного віку	Вивчено закономірності розвитку, вдосконалення та взаємодії сенсомоторних функцій людини на різних етапах онтогенезу (6-18 років)
<i>Спеціальність 24.00.02 - фізична культура, фізичне виховання різних груп населення</i>				
1	Круцевич Тетяна Юріївна,	Управління фізичним станом підлітків у	Закономірності управління фізичним станом	Вперше обґрунтовано і розроблено концепцію управління фізичним станом

	2000	системі фізичного виховання	школярів у системі фізичного виховання	школярів у системі фізичного виховання
2	Цьось Анатолій Васильович, 2005	Розвиток фізичного виховання на території України з найдавніших часів до початку XIX ст.	Розвиток фізичного виховання на території України	Досліджено теоретико-методичні основи розвитку фізичного виховання на території України з найдавніших часів до початку XIX ст. та виявлено закономірності
3	Дубчак Мирослав Аасильович, 2009	Теоретико-методологічні засади формування системи спорту для всіх в Україні	Процеси формування системи спорту для всіх в Україні	Сформовано новий науковий напрям, що передбачає вивчення спорту для всіх як складової здорового способу життя, узагальнено значний масив наукових знань та передового світового досвіду та адаптовано його до специфічних умов України

Приблизна тривалість (у годинах) окремих елементів режиму дня учнів

Елементи режиму	Клас, вів
	7-8 років
Навчальні заняття в школі	3-4
Приготування уроків удома	до 1,0
Перебування на свіжому повітрі (ігри у вільний від уроків час, прогулянки, дорога в школу і назад)	3,5
Позакласні і позашкільні заняття, творча діяльність (читання, малювання, заняття музикою, спортом, суспільно корисна праця тощо)	1-2
Ранкова гімнастика, загартовування, прийом їжі, туалет Сон	2,5
Сон	11,0

Орієнтовні навантаження для одноденних пішохідних прогулянок та екскурсій в теплу пору року

Елементи навантаження	Вік: 7-8 років	
	Тривалість переходу в км	Хлопчики
Дівчатка		4-6
Швидкість руху, км/год		2,5-3
Маса поклажі, кг		1,5
Малі привали	Після проходження відстані, км	1
	Тривалість, хв	3-5
Тривалість привалів у середині шляху, в годину		2-3

Періодизація розвитку системи фізичної підготовки учнів початкової школи в Україні у 1947-1991 роках

<i>Період</i>	<i>Назва періоду</i>	<i>Етапи</i>	<i>Назва етапів</i>
I період 1947-1959 рр.	Повоєнне відновлення системи фізичної підготовки учнів початкової школи	<u>1 етап</u> 1947-1952	Збереження військової спрямованості фізичної підготовки учнів будь-якого віку
		<u>2 етап</u> 1952-1958	Перехід до фізичного виховання, яке було жорстко заідеологізоване
II період 1959-1971 рр.	Спортизації фізичної підготовки	<u>1 етап</u> 1959-1966	Залучення до занять фізичними вправами через масові змагання
		<u>2 етап</u> 1966-1971	Перехід до системи фізичної підготовки, зміст якої формувався на демократичних засадах
III період 1971-1984 рр.	Контрреформування фізичної підготовки на базі фізкультурно-спортивного комплексу ГПО	<u>1 етап</u> 1971-1979	Законодавчо-нормативний етап
		<u>2 етап</u> 1979-1984	Накопичення конструктивного педагогічного досвіду з фізичної підготовки учнів, зокрема з використанням технологій спортивного тренування
IV період 1984-1991 рр.	Початок об'єднання розрізнених елементів фізичної підготовки молодших школярів у педагогічну систему	-	-

Узагальнені відомості про типи джерел, опрацьованих у дослідженні

Рік	П.І. по Б. автора	Назва
<i>Перші українські історико-педагогічні розвідки, присвячені проблемі фізичної підготовки дітей та молоді</i>		
1904	І. Боберський	«Рухові забави та ігри»
1923	Т. Франко	«Історія і теорія руханки»
1924	Г. Дюперрон	«Краткий курс истории физических упражнений»
1926	А. Чалов-Шиман	«Краткий очерк истории физической культуры»
1926	М. Семашко	«Пути советской физической культуры»
1928	В. Гориневський	«Пройденный путь по научной физической культуре»
1932	С. Мілеєв	«Всеобщая история физической культуры»
1932	Е. Жарський	«Всеобщая история физической культуры»
<i>Перші підручники з питань фізичної підготовки молодших школярів</i>		
1930	А. Пінкевич	«Краткий очерк истории педагогики»
1938	Є. Петров	«Очерки по истории физической культуры»
1938	С. Сініцин, А. Грачов	«Очерки по истории физической культуры»
1940	Є. Зеліксон	«Очерки по истории физической культуры СССР: от отмены крепостного права до Великой Октябрьской революции (1861-1917 гг.)»
<i>Колективні та одноосібні монографії післявоєнного періоду</i>		
1953	М. Новосьолов, С. Сініцин, Г. Харабуга	«История физической культуры народов СССР»
1956	Г. Ващенко	«Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру»
1956	Г. Глязер	«Исследователи человеческого тела от Гиппократ до Павлова»
1958	В. Видрін	«История физической культуры и физической подготовки армии»
1962	В. Столбов, І. Чудінов	«История физической культуры»
1967	Ф. Самоуков, В. Столбов, М. Торопов	«Физическая культура и спорт в СССР»
1970	М. Пономарьов	«Возникновение и первоначальное развитие физического воспитания»
1987	Г. Деметер В. Горбунов	«70 лет советского спорта: люди, события, факты»
1987	Г. Деметер	«Физическая культура в социалистическом обществе»
1987	Б. Трофим'як	«Фізична культура і спорт в УРСР»
1987	О. Сунік	«Становление и развитие в СССР истории физической культуры как науки (1917-середина 80-х годов)»
<i>Монографії часів Незалежності України</i>		
1997	О. Вацеба	«Нариси з історії західно-українського спортивного руху»

1999	Є. Приступа	«Українські народні рухливі ігри та забави: методологія, теорія і практика»
Монографії XXI ст.		
2001	О. Винничук	«Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури»
2004	Н. Деделюк, А. Цьось	«Традиції фізичного виховання в Київській Русі»
2005	В. Ареф'єв	«Актуальні проблеми теорії та методики фізичного виховання»
2007	Н. Москаленко	«Фізичне виховання молодших школярів»
2009	Н. Москаленко	«Теоретико-методичні засади інноваційних технологій в системі фізичного виховання молодших школярів»
2012	В. Левків, О. Слімаковський	«Українські народні ігри»
2014	І. Боднар	«Інтерактивне фізичне виховання школярів різних медичних груп»
2016	Е. Вільчковський, Б. Шиян, А. Цьось, В. Пасічник	«Система фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі та України (XVI - початок XXI ст.): порівняльний аналіз»
Навчальні та навчально-методичні посібники з фізичної культури і фізичного виховання		
1956	Ф. Самоуков	«История физической культуры»
1963	М. Новосолов	«Проблемы истории физической культуры»
1963	М. Орабинський	«О законах и закономерностях в физическом воспитании»
1964	Ф. Самоуков, М. Торопов, Г. Харабуга, І. Чудінов	«История физической культуры»
1970	В. Столбов, І. Чудінов	«История физической культуры»
1975	В. Столбов	«История физической культуры»
Навчальні та навчально-методичні посібники з фізичної культури і фізичного виховання Незалежної України		
1991	В. Ареф'єв	«Сучасні стандарти фізичного розвитку школярів»
1997	В. Ареф'єв, В. Столітенко	«Фізичне виховання в школі»
2001	М. Солопчук	«Історія фізичної культури»
2003	С. Філь, О. Худолій	«Історія фізичної культури»
2003	А. Любієв, А. Юшка, В. Лабскір, С. Курило	«Физическая культура и спорт в цивилизациях и эпохах»
2007	А. Конох	«Організація та методика оздоровчої фізичної культури й екотуризму»
2008	С. Присяжнюк	«Фізичне виховання»
2008	О. Курок	«Вітчизняна система фізичного виховання»
2011	Б. Голошапов	«Історія фізичної культури і спорту»
2012	Т. Круцевич	«Теорія та методика фізичного виховання»
2013	Н. Пангелова, С. Пангелов	«Історія розвитку фізичної рекреації»
Нариси з фізичної культури та спорту		
1971	В. Кулик	«Від всеобучу до світових рекордів (Історія фізичної культури та спорту на Україні)»
1975	Д. Жуков	«Иван Поддубный»
2005	Г. Деметер	«Очерки по истории отечественной»

		физической культуре и олимпийского движения»
--	--	--

Зведена таблиця документів, що склали нормативно-правову базу фізичної підготовки учнів молодшої школи (1947-1991 рр.)

Рік	Установа, якою прийнятий документ	Назва	Суб'єкт, якого стосується	Що введено
1948	Рада Міністрів	Постанова «О льготах и преимуществах для учителей», «О подготовке научно-педагогических кадров через аспирантуру»	Вчителі	Підготовка/перепідготовка кадрів, а також надання пільг для вчителів задля підвищення попиту на вчительську працю.
1948	ЦК ВКП (б)	Постанова «Про хід виконання директивних вказівок про розвиток фізичного руху в країні»	Діти та молодь	1. Обов'язкове залучення партійних, комсомольських, профспілкових організацій до забезпечення розвитку фізичної культури та фізичної підготовки дітей.
1948	ЦК КП(б)У, Рада Міністрів	Постанова «Про фізичне виховання учнів початкової, семирічної та середньої шкіл»	Учні початкової, семирічної та середньої шкіл	1. Актуалізація проблеми фізичної підготовки; 2. Створення належних умов для занять фізкультурою;
1949	ЦК КП(б)У	Постанова «Про подальший розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР»	Діти та молодь	1. Актуалізація фізичної культури і спорту серед дітей та молоді
1952	ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР	«Про впорядкування мережі, введення типових штатів та встановлення посадових окладів робітникам позашкільних закладів»	Школярі	1. Збільшення кількості спортивних майданчиків при школах; 2. Залучення до роботи з дітьми майстрів спорту.
1955	ЦК КПРС	«Про заходи з покращення гігієнічного виховання учнів у школах України»	Школярі	1. Забезпечення та проведення профілактичних заходів шкільними лікарями щодо запобігання

				захворювань.
1957	Рада Міністрів СРСР	Постанова «О мерах улучшения работы среди детей вне школы и предупреждения детской безнадзорности»	Діти та молодь	1. Підвищення рівня та активізація використання спортивних організацій (стадіонів, спортивних баз) задля резервної роботи з дітьми та молоддю
1959	ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР	Постанова «О руководстве физической культурой и спортом в стране»	Діти, молодь та дорослі	1. Фізична культура та спорт повинні прийняти масовий характер; 2. Створення первинних спортивних товариств і організацій; 3. Створення Союзу спортивних товариств і організацій СРСР.
1959	Рада Міністрів СРСР	Постанова «Про керівництво фізичною культурою і спортом у країні»	Школярі	1. Створення добровільних спортивних товариств, в межах яких мали змогу займатися школярі.
1960	ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР	Постанова «Об организации школ с продленным днем»	Школярі	1. Додавання однієї години на спорт та рухливі ігри у другій половині дня для покращення фізичної підготовки учнів.
1966	Рада Міністрів СРСР	Постанова «Вопросы развития физической культуры и спорта»	Школярі	1. Збільшення кількості уроків фізичної культури до двох годин на тиждень для всіх типів шкіл; 2. Розширити матеріально-технічну базу; 3. Посилити контроль за фізичним розвитком та фізичною підготовкою учнів.
1966	ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР	Постанова «О мерах по дальнейшему развитию физической культуры и спорта»	Діти дошкільного віку, школярі	1. Необхідність підготовки фізично міцного покоління, виховання з раннього дитинства фізичних і духовних сил; 2. Створення при школах спортивних баз, які будуть забезпечувати виконання програм з фізичного виховання.
1966	ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР	Постанова «Про заходи подальшого поліпшення роботи	Школярі	1. Школа повинна здійснювати фізичний розвиток та підвищення

		середньої загальноосвітньої школи в УРСР»		здоров'я школярів; 2. Підвищення вимогливості до відділів народної освіти, директорів шкіл, фізкультурних та Комсомольських організацій за стан і якість фізичного виховання та оборонно-спортивної роботи серед дітей; 3. Ввести посаду вчителя фізичного виховання до штатного розкладу малокомплектних сільських шкіл 4. Ввести до штатного розкладу школи посаду організатора позакласної і позашкільної виховної роботи, до посадових обов'язків якого було включено організацію і проведення фізкультурно-оздоровчих заходів, зокрема свят.
1969	ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР	Постанова «О мерах по дальнейшему развитию туризма и экскурсий в стране»	Діти та молодь	1. Широкий розвиток туризму та екскурсій для дітей; 2. Створення приміських зон відпочинку, туристсько-оздоровчих таборів, дитячих туристських станцій.
1972	ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР	Постанова «Про оновлення структури та змісту комплексу ГПО»	Діти, молодь, дорослі	1. Спрощення нормативів; 2. Оздоровча спрямованість комплексу; 3. Розширення вікових меж комплексу (від 10 до 60).
1972	Рада Міністрів СРСР	Постанова «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та дальший розвиток загальноосвітньої школи»	Школярі	1. Зміцнення матеріально-технічної бази шкіл (оснащення спортивних залів, обладнання шкільних спортивних майданчиків, створення смуги перешкод).
1973	Рада Міністрів СРСР	Постанова «О мерах по дальнейшему улучшению условий	Учні сільських загально-	1. Реалізація диференціації навчання за місцем проживання та станом

		работы сельской общеобразовательной школы»	освітніх шкіл	здоров'я учнів; 2. Проведення спеціалізованої фізичної підготовки дітей (прикладна, реабілітаційна).
1975	Рада Міністрів УРСР	«Про заходи по подальшому поліпшенню навчання, трудового виховання і обслуговування осіб з дефектами розумового і фізичного розвитку в УРСР»	Учні з вадами у розвитку	
1977	ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР	«О дальнейшем совершенствовании обучения, воспитания учащихся общеобразовательных школ и подготовки их к труду»	Учні загально-освітніх шкіл	1. Підкреслюється важливість єдності навчання і виховання, тісного взаємозв'язку розумового, трудового (формування простих рухових умінь) і морального виховання.
1977	секретаріат ВЦРПС, секретаріат ЦК ВЛКСМ, Комітет з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР, Президія ЦК ДОСААФ СРСР	Постанова «Про заходи з подальшого розвитку фізичної культури та спорту за місцем проживання населення у світлі завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС»	Діти, молодь, дорослі	1. Створення при житлово-експлуатаційних організаціях спортивних клубів і технічно-спортивних гуртків; 2. Популяризація їх діяльності.
1978	Рада Міністрів СРСР	Постанова «О мерах по дальнейшему развитию физической культуры и спорта»	Діти, молодь, дорослі	1. Будівництво спортивних споруд для організації фізкультурно-спортивної роботи з населенням.
1981	ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР	Постанова «О дальнейшем подьеме массовости физической культуры и спорта»	Діти, молодь, дорослі	1. Розширення мережі спортивних клубів за місцем проживання; 2. Розробка переліку фізкультурно-оздоровчих заходів для обов'язкового проведення у навчальних закладах; 3. Покращення роботи ДЮСШ та спортивно-оздоровчих таборів. 4. Створення секції

				загальної фізичної підготовки для населення країни; 5. Запровадження нових форм масової спортивної роботи.
1984	ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР	Постанова «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи»	Учні загально-освітньої школи	1. Запровадження 11-річної середньої освіти із збільшенням тривалості навчання за рахунок зменшення шкільного віку; 2. Початок навчання у 1-му класі з шести років; 3. Зміна у структурі шкільної освіти: початкова школа (1-4 класи, з елементами трудової підготовки), неповна середня школа (5-9 класи, професійна орієнтація та загальнотрудова підготовка), середня загально-освітня професійна школа (10-11 класи загальноосвітньої школи, середні професійно-технічні училища, середні спеціальні навчальні заклади).